ZAFERNÂME

ZİYA PAŞA

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER
68

Yazan :
ZİYA PAŞA

Baskıya Hazırlayan:
Fikret ŞAHOĞLU

ZAFERNAME

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda **"Gerçek eserler"** elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

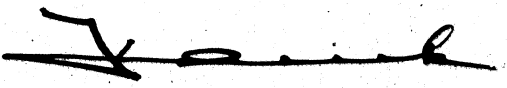
Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "**1000 Temel Eser**" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "**Tercüman 1001 Temel Eser**" dizisini yayınlamaya karar verdik. "**1000 Temel Eser**" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz dė değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

ZİYA PAŞA'NIN

Zafernâme'de resminin altına yazdığı kıt'a:

Cism-i zârım hâkte pinhan olunca isterim
Bir zaman olsun Ziya âlemde nâmım pâyidar
Siyretim âsâr-ı hamemden hılınsın içtihad
Sûretim bu resm ile kalsın cihanda yâdigâr.

ZİYA PAŞA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

Galata Gümrüğü kâtiplerinden Erzurumlu Ferdeddin Bey'in oğlu olan Ziya Paşa, 1825 yılında İstanbul'da doğdu. İlk öğrenimini Süleymaniye'de bulunan «Edebiye Mektebi»nde ve Bayezit Rüştiyesinde yaptı. «Harâbaât Mukakaddemi»nden öğrendiğimize göre, Ziya Paşa daha çocukluk çağlarında şiire merak sarmış, ünlü halk şiirlerini okumuş, onlara benzer şiirler yazmaya özenmişti. Daha sonra, özel olarak aldığı Arapça ve Farsça derslerden etkilenerek divan şiirine yönelecek ve edebî kişiliği yavaş yavaş belirmeye başlayacaktır.

Ziya Paşa'nın daha on yedi yaşında iken Bâb-ı Âli Sadâret Mektubî Kalemi»ne girişiyle başlayan devlet memurluğu hayatı, kesintili olarak otuz sekiz yıl sürdü. Ve ölümüyle sona erdi. Bu ilk memuriyet hayatında, yaradılışına uygun bir çevre buldu. Kendisi gibi edebiyata düşkün gençlerle arkadaşlık kurdu. Divan şiirinin Tanzimat devrindeki son temsilcilerinin meydana getirdiği «Encümen-i Şuara»ya arkadaşı Namık Kemal'le birlikte katıldı. Şekil ve öz bakımlarından divan şiirinin bütün özelliklerini taşıyan ilk şiirlerini bu sıralarda yazdı.

Edebî kişiliği ile birlikte zekâ ve kabiliyetiyle de göze çarpan Ziya Paşa, 1854'de Mustafa Reşit Paşa'nın aracılığı ile saray'a girmeyi başardı. Görevi, Mabeyn kâtipliği idi. Bu çevre değişikliği, onun vasavı-

şını olduğu kadar, san'at görünüşünü de değiştirdi. Kısa sürede Fransızca öğrendi. Batılı yazar ve şairleri tanımak imkânını buldu. Bu arada, özellikle Sultan Abdülaziz'e yazdığı kasidelerle, onun sevgisini kazandı.

Ziya Paşa, Mabeyn kâtipliğinde üç yıl kaldı. Gerek taşıdığı siyasî fikirler, gerekse Reşit Paşa'ya olan yakınlığı yüzünden, bu süre içinde Âli ve Fuad Paşalarla arası açıldı. Bu soğukluk, sonraları nefrete dönüşecek ve Ziya Paşa'ya «Zafernâme» gibi bir hiciv anıtı yazma zeminini hazırlayacaktır.

Mustafa Reşit Paşa'nın ölümü ve Âli Paşa'nın Sadâret makamına gelişi üzerine Ziya Paşa «Zaptiye Nezâreti Müsteşarlığı»na tayin edildi. Böylece saray'dan ve Padişah'ın yakınlığından uzaklaştırılmış oldu. Fakat, Zaptiye Müsteşarlığında uzun süre kalamadı. Önce Atina Elçiliğine, sonra da paşalık rütbesiyle Kıbrıs Mutasarrıflığı'na atandı (1861). Bir süre sonra İstanbul'a dönerek «Meclis-i Vâlâ» azalığı, Bosna - Hersek bölgesi müfettişliği, Deavi Nâzırlığı, Amasya Mutasarrıflığı, Canik Mutasarrıflığı görevlerinde bulundu.

1865 yılında, memlekete meşrûtiyet yönetimini getirmek gayesiyle kurulan «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»ne girdi. Bu davranışı, üzerine toplanan şüpheleri daha da artırdı. 1867'de ikinci kere Kıbrıs Mutasarrıflığı'na tâyin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendi. Fakat, Ziya Paşa, Kıbrıs yerine Avrupa'ya gitmeyi daha uygun buldu. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın davetini kabul ederek Namık Kemal'le birlikte Fransa'ya kaçtı (1867). Paris, Londra ve Cenevre'de beş yıl kadar kaldı. Bu beş yıl, onun düşünce ve san'atında

bir dönüm noktası oldu. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını kapsayan klâsik Osmanlı edebiyatı etkilerinden bir ölçüde sıyrıldı, şekilde değilse bile öz'de köklü değişimler gösteren eserler yazdı. Londra'da yazılan «Rüya», Cenevre'de yazılan «Zafernâme» ve «Terci-i bend» bu devrin başta gelen ürünlerindendir.

Ziya Paşa'nın Avrupa yılları, sadece ebedî eserlerle sınırlanmadı. Namık Kemal'le birlikte Londra'da çıkardığı «Hürriyet» gazetesinde (1868) istibdat yönetimi ve özellikle Âli Paşa aleyhinde sürekli yazılar yazdı. Mustafa Fazıl Paşa'nın Bâb-ı Âli ile anlaşarak Yeni Osmanlılar'a yaptığı yardımı kesmesi Ziya Paşa'yı da derinden etkiledi (Zafernâme şerhinde bu olayın gerçek sebeplerini anlatır ve Mustafa Fazıl Paşa'yı şiddetle itham eder).

Ziya Paşa 1870'de Londra'dan Cenevre'ye geçti. Bir yıl sonra da Âli Paşa vefat etti. Sultan Abdüllâziz'in çıkardığı af üzerine İstanbul'a dönerek «İcra Cemiyeti Reisliği»ne tâyin edildi. Bir süre sonra da «Şurâ-yı Devlet» azalığına aktarıldı. Bu arada Sultan Abdülâziz'le olan ilişkileri bozulduğundan, ona karşı cephe alarak V. Murad'ın Padişah olmasını destekledi. Abdülâziz'in tahttan indirilişinden sonra V. Murad'ın Mabeyn Başkâtipliğine getirildi. Bu görevini Maarif Müsteşarlığı takip etti (1876). Sultan II. Abdülhamit taht'a çıktıktan sonra «Kanun-u Esasî Encümeni» azası olarak çalıştı. Namık Kemal'le birlikte Kanun-u Esasî'nin yazılmasında görev aldı. Fakat, Abdülhamit'in saltanat yıllarında hüküm süren güvensizlik, Ziya Paşa'nın tekrar İstanbul'dan uzaklaştırılmasına sebep oldu. 1877'de Suriye'ye vali olarak gönderildi. Bunu, Konya ve Adana valilikleri izledi.

Ziya Paşa, Suriye vilâyetinden Konya valiliğine nakledildiği zaman şu üç beyit'le duygularını açığa vurur:

Vali-i Şam olarak üç buçuk ay
Konyaya sonra gördündü gitmek

Dagda dondum ovalarda yandım
Mersin üstü Karaman'a giderek

Göstere göstere germ-ü serd'in
Dünyayı Konyayı öğretti felek.

Devamlı olarak sürgün'e benzeyen memuriyetlerde bulunmak, üstelik hakkındaki çeşitli şikâyet ve söylentilerle tedirgin olmak, Ziya Paşa'nın sağlığını bozdu. 17 Mayıs 1880'de Adana'da siroz'dan öldü. Mezarı, Adana Ulu Cami avlusunda bulunuyor.

Abdülhak Hâmid, Ziya Paşa'nın ölümü üzerine duygulu bir mersiye yazdı. Son beyti şudur:

Ziya sensin bu cemiyette masûm
Kalanlar cümleten mes'ûl ü mahkûm.

ESERLERİ

EŞ'AR-I ZİYA: Ziya Paşa'nın bir küçük divan niteliğinde olan bu eseri ölümünden iki yıl sonra (1882) Bahriye Binbaşılarından Hamdi Bey tarafından bastırılmıştır. Klâsik edebiyatımızın bütün özellikerini taşıyan bu eserde naat-ı şerîfler, münâcâtlar, kasideler, gazeller müseddesler, terkib-i bendler, terci-i bend'ler,

tahmisler, nazireler, murassalar, mersiyeler, şarkılar; kıt'alar ve tarihler yer almaktadır.

Namık Kemal'le birlikte saltanat yönetimine karşı cephe alan, sosyal hayatta olduğu kadar fikir ve san'at hayatında da köklü değişmeler, peşinde koşan Ziya Paşa'nın Sultan Abdülâziz'e «cülûsiyle kasideleri» yazması, «Yıldız Kasr-ı Hümayûnu»na tarihler düşürmesi, «Şam-ı Şerîf Valisi Devletlû Mahmud Nedim Paşa Hazretlerinin gazel-i âlîlerine» nazîreler kaleme alması, ilk bakışta şaşırtıcı görülebilir. Fakat, bu özellik, yalnız Ziya Paşa'ya hâs değildir. Sosyal değişmelere ayak uydurmaya çalışan bütün Tanzimat yazar ve şairlerinde aynı ikilik göze çarpar. Ayrıca, «Eş'ar-ı Ziya»da bulunan şiirlerinin büyük bir bölümü, onun ilk gençlik yıllarının ürünüdür.

Bu eser, 1924 yılında Süleyman Nazif tarafından, başka şiirler de eklenerek ve «tedvin ve tahşiye» edilerek «Külliyat-ı Ziya Paşa» adı altında tekrar bastırılmıştır. Süleyman Nazif, 304 sayfalık kitapta bu şiirleri geniş şekilde açıklamış, vezin ve kafiye zorunluğu yüzünden meydana gelen dil ve söyleyiş hatalarını belirtmeye çalışmıştır.

HARÂBÂT: 1874'de yayınlanan Harâbât, üç ciltlik büyük bir şiir antolojisidir. Eserde, Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca şiirler yer almaktadır. Ayrıca, uzun ve manzum bir «mukaddeme»si vardır. Ziya Paşa bu «mukaddeme»de, kendisinde şiir merakının nasıl başladığını, ilk okuduğu eserleri şiir san'atı ve şairler konusundaki görüşlerini anlatır. Bu görüşler, genellikle subjektif'tir. Bir tenkidçinin tarafsız değerlendirmelerinden uzaktır.

Namık Kemal ideal arkadaşı Ziya Paşa'nın bu eserini «Tahrib-i Harâbât» ve «Takib-i Harâbât» adlı kitaplarında kıyasıya hırpalar. Fakat Namık Kemal, şiirlerin seçimi ve değerlendirilişi yönlerinden çok, eskiyi canlandırmak isteyen böyle bir eserin gereksizliği üzerinde durur.

TERCİ-İ BEND ve TERKİB-İ BEND: Ziya Paşa'nın en ünlü eserlerinden olan bu bend'ler, klâsik nazım şekilleriyle yazılmakla beraber, sosyal muhtevâsıyla, yaşayıcı bir güce sahiptirler. Pekçok defalar basılan bu şiirlerinde (1884, 1896, 1909, 1959) Ziya Paşa'nın söyleyiş güzelliği ve san'at olgunluğu zirvesine ulaşmıştır. Birçok beyitleri atasözü gibi halk'ın ağzında dolaşan bu şiirler, şairin sosyal ve ahlâkî görüşlerini çok usta bir biçimde ifade ederler.

RÜYA: Ziya Paşa, Londra'da yazdığı «Rüya»sı ile çeşitli politik sebeplerle arası açık olan Sadrâzam Âli Paşa'yı şiddetle hicveder.

Yapısı ve kuruluşu ile orijinâl bir politik hiciv niteliğinde olan bu mensur eserde, yazar, Osmanlı Devleti'nin aksayan yönlerinden, Âli Paşa'yı baş sorumlu tutarak Sultan Abdülâziz'e şikâyet eder; onun iş başından uzaklaştırılması ile her şeyin düzeleceğini anlatır.

VERÂSET-İ SALTANAT-I SENİYE: «Verâset Mektupları» da denilen 31 sayfalık düzyazı bir eserdir. Mısır Valiliğinin verâset meselesini konu edinir. Mektup şeklinde yazılmıştır.

ZİYA PAŞA'nın ARZUHALİ: 72 sayfalık bu eser, Sultan Abdülâziz'e hitaben yazılmıştır. Ziya Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması için, Padişah'a görüşlerini anlatır. Bütün

bunların sorumlusu olarak Âli Paşa'yı gösterir, azledilmesini tavsiye eder.

Eserin sonunda Abdülâziz'e şöyle seslenir:

Padişahım!

Allah için gözlerinizi açıp, hakikaten bir kere âleme ciddî nazar buyurunuz. Etrafınızda bulunan hainlerin yalanlarına kulak asmayınız. Dirâyetinizi istimâl ile hakikat-ı hâli anlayacak zaman gelmiştir.

ŞİİR VE İNŞÂ MAKALESİ: Yazı dilinin sadeleşmesini ve edebiyatta halka dönüşü savunan bu uzun ve önemli makale, Londra'da çıkan «Hürriyet» gazetesinde yayınlanmıştır.

ZAFERNÂME: Sadrâzam Âli Paşa'yı hicveden çok orijinâl bir eserdir. Ayrıntılı olarak «Zafernâme» bölümünde açıklanmıştır.

ENDÜLÜS TARİHİ: Ziya Paşa, iki ciltlik bu eseri Viadot'dan çevirmiştir. Üslûbu son derece ağırdır. Eser, 1859-1864 ve 1886-1888 yıllarında İstanbul'da basılmıştır.

ENGİZİSYON TARİHİ: Chéruel ile Lavallèe'den dilimize çevrilen bu eserde, İspanya'daki Engizisyon mahkemelerinin içyüzü açıklanır.

EMİL: J. J. Rousseau'nun bu ünlü eseri de, Ziya Paşa tarafından Cenevre'de bulunduğu sıralarda dilimize çevrilmiştir. Önsöz'ünde, eserin tercüme sebepleri açıklanmıştır.

TARTÜF yahut RİYÂ'nın ENCAMI: Molière'in en önemli eserlerinden olan Tartüf (Tartuffe) piyesi de, Ziya Paşa'nın başlıca çevirileri arasındadır. Hece vezniyle ve kafiyesiz olarak tercüme edilen Tartüf, dilinin açıklığı ve sadeliği ile değer kazanır.

ZAFERNÂME HAKKINDA

Ziya Paşa'nın eserleri içinde, Zafernâme'nin özel bir yeri vardır. 66 beyitlik bu kaside, o devrin edebiyatına çok yeni ve çok değişik bir hava getirmiştir.

Kaside, bilindiği gibi, devrin ileri gelenlerini çeşitli yönleriyle öven bir nazım şeklidir. Ziya Paşa, eserin mantık zincirini şöyle kurar: Madem ki, Âli Paşa devrin sadrâzamıdır, elbette onun da övülecek pek çok yönleri vardır. Ama, bu kasidedeki övgüler öylesine ince, öylesine san'atlı olmalıdır ki, büyük düşmanı Âli Paşa göklere çıkacağına, yerin dibine batmalıdır. Ve düşüncelerini gerçekleştirir. Âli Paşa'nın bu kasideye konu edinilmesinin dış sebebi, Girit isyanıdır. Paşa, Girit'te başlayan ayaklanmayı bastırmak üzere oraya gider. Ve pek de imrenilecek bir sonuç alamadan geri döner. Bu olay, o sıralarda Cenevre'de bulunan Ziya Paşa'nın arayıp da bulamadığı bir fırsattır. Hemen kaleme sarılır ve Âli Paşa'nın dalkavuklarından İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşa'nın ağzından 66 beyitlik Zafernâme'yi yazar. Bu Fazıl Paşa, Ziya Paşa'nın Avrupa'ya kaçısı sırasında, bir kıt'a yazarak Âli Paşa'ya sunmuş ve karşılığında mükâfat olarak İzmit mutasarrıflığına tâyin edilmişti. Bu olaya, Zafernâme'de şöyle değinilir:

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebep olmuş idi
Bu kasidem beni valiliğe eder isal.

Ziya Paşa, İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşa'nın ağzından yazdığı bu kaside ile de yetinmez. Karantina kitâbetinden emekli olan Hayri Efendinin ağzından bu kasideyi tahmis eder (Her beytin başına, aynı vezin ve kafiyede üç mısrâ ekleyerek beşleme yapmak san'atı). Sonra da cahilliğiyle meşhur Zaptiye Müşir'i Hüsnü Paşa'nın ağzından şerh eder (açıklar). Eser, böylece, üç bölümlük bir bütün haline gelir:

1) İzmit Mutasarrıfı Fazıl Paşa'nın ağzından Zafernâme kasidesi. 66 beyit.

2) Karantina kitâbetinden mütekaid Hayri Efendinin ağzından kaside'nin tahmisi. 66 kıt'a.

3) Zaptiye müşir'i Hüsnü Paşa'nın ağzından Zafernâme şerh'i.

Basım tarihi belli olmayan (1868 yılı olması muhtemel) eserde Ziya Paşa, bütün zekâ ve yaratıcılığını kullanarak, bir başarısızlık sayılabilecek Girit seferini bir zafer gibi gösterir. Âli Paşa'nın bendelerinden üç kişi, eserin türlü bölümlerinde, velinimetleri olan Âli Paşa'yı över gibi görünerek kıyasıya yererler.

Fakat, Zafernâme, özellikle Girit olayının hicvi değildir. Ziya Paşa bu olayı vesile yaparak, çağının bütün bozukluklarını sosyal, siyasal ve ekonomik düzensizliklerini birbiri peşine sıralar. Kaba sözlerden sakınmakla beraber, gerek Âli Paşa'yı, gerekse Fuat Paşa'yı, özel hayatlarına varıncaya kadar didikler. Onları imparatorluğun içinde bulunduğu kötü durumun baş sorumlusu olarak kabul eder. Ona göre Âli Paşa, sıradan bir halk adamının oğlu olduğu halde,

entikalarla Osmanlı Devletinin en yüksek makamına çıkmış, çeşitli oyunlarla Padişah-ı kendisine benidetmiş, aşırı batı hayranı, dinsiz, rüşvetçi ve ahlâsız bir kimsedir.

Bu görüşlerdeki gerçek payı elbette pek fazla değildir. Fakat, Ziya Paşa, devlet kademelerinde istediği yükselişe ulaşamamasında Âli Paşa'nın rolü olduğuna kesinlikle inanmış ve bütün ömrü boyunca bu duyguların tesirinde kalmıştır.

Ziya Paşa, Âli Paşa'nın ölümünden sonra Sultan Abdülâziz'e Cenevre'den gönderdiği manzum bir mektupta, Avrupa'ya kaçış sebeplerini, Âli Paşa'nın kendisine karşı duyduğu büyük düşmanlığa bağlar:

Bir hasm-ı bîmürüvvete dûş etti kim beni
Kalb-i haşini bilmez idi rahm ü şefkati

İtfaya bezl-i himmet ederdi hased ile
Her kimde görse füruğ u liyâkati

Enzar-ı lûtfun etmiş idim celb Efendimin
Abd-i kemînenin bu idi hep kabahati

Yalvardım itizar ü tazarrûlar eyledim
Asla tagayyür etmedi kin ü husûmeti

Anca makarr-ı Kıbrıs'a nefyetmek istedi
Gördüm ki câna kasd idi mânâda niyyeti

Bir baska çare kalmadı tahlis-i can için
Terk-i diyara eyledim âhır azimeti

Bâis bu oldu terkime minneti cânıma
Yoksa Velinimetimin emr-i hizmeti.

Görülüyor ki, bu mısrâlarda Âli Paşa, acıma ve şefkat duygularından yoksun, değerli olanlara karşı kıskançlık duyan ve onları yok etmeye çalışan, sert ve kindar bir kişi olarak tanıtılıyor. İşte bu Âli Paşa, Ziya Paşa'nın Padişah'a olan yakınlığını çekememiş, onun bütün yalvarmalarına rağmen kin ve düşmanlığından vazgeçmemiş, bir fırsatını bularak onu Kıbrıs'a sürmek istemiştir. Ziya Paşa da onun bu niyetini sezerek, canını kurtarmak için Avrupa'ya kaçmıştır. Yoksa velinimeti olan Sultan Abdülâziz'in hizmetinde bulunmak canına minnetti.

Ziya Paşa'nın fikirlerinden çok duygularını aksettirdiğini sandığımız bu mısrâlar, ideal arkadaşı Namık Kemal'in şiddetli tepkisiyle karşılaştı. Onu şu satırlarla suçladı: «Âleme karşı seyyiatından (kötülüklerinden) bahseylediğiniz adamların, mecâlis-i tenhayî'de (yalnız kaldığınız zamanlar) eteklerini öper, hüsnü teveccühlerini niyaz buyururdunuz.»

Görülüyor ki, ideal ve kader birliği etmiş bu iki arkadaş arasında bu ve buna benzer görüş ayrılıkları eksik değildi. Namık Kemal, aşağıdaki kıt'asıyla bu durumu şöyle açıklar:

Hem muarız hem muvafıktı Ziya ile Kemal
Şûle-i berkiyyede mevcud iki kuvvet gibi
İttihad ettikçe amma başına zalimlerin
Yıldırımlar yağdırırdık berk-i hürriyet gibi.

Zafernâme, şekil olarak divan edebiyatının birçok özelliklerini taşır. Ziya Paşa, bu eski nazım şeklini çok değişik, çok yeni bir muhtevâ'ya giydirerek, o zamana kadar görülmemiş bir sosyal hiciv denemesi-

ne girişmiştir. Zafernâme'de, Osmanlı Devletinin idarî ve politik düzensizliği, batılı devletler karşısındaki mahkûm durumu, halkı ezen vergilerin adaletsizliği, yöneticilerin devlet menfaatlerini hiçe sayarak çıkar peşinde koşmaları bazan mizah, bazan yergi, bazan da ciddî bir tavırla ele alınır. Tabiî, bütün bu bozuk gidişin baş sorumlusu olarak Âli Paşa'nın gösterilmesi de ihmâl edilmez.

Zafernâme'nin dili yer yer son derece ağırlaşır. Hattâ eski Osmanlıcada bile çok kere kullanılmayan kelime ve deyimler, eserde oldukça sık geçer. Ziya Paşa'nın bunları bir değişiklik olsun diye kullanmış olduğu akla gelebilir.

Zafernâme'nin Hüsnü Paşa ağzından yazılan şerh bölümünde de bazı özellikler göze çarpar. Onuncu kıt'aya kadar Hüsnü Paşa'nın cahilliğini ön plâna alan ve daha çok, kelimelerin yanlış açıklanmasından doğan espriler sonraki kıt'alarda gitgide azalır; yerini sosyal ve kişisel hicve bırakır.

Zafernâme'de galiz sözler ve sövgüler pek yoktur. Buna karşılık özellikle Âli Paşa'yı hedef alan çok ağır suçlamalar vardır. Bunların bir övgü perdesi altında yapılması bile, ağırlığını giderecek ölçüde değildir. Zafernâme, Ziya Paşa'nın bütün zekâ ve yaratıcılığını ortaya koyduğu bir eserdir. Aslında, Ziya Paşa'nın şiiri, lirik unsurlardan çok, «hakîmane» sözlere ve söyleyiş ustalığına dayanır. Zafernâme'de bu özellikler bütün açıklığı ile belirir.

Zafernâme, söz ustalığı, edebî san'atlar, espri, mizah ve hiciv örgülerinden kurulmuş bir bütündür. Anlaşılması ve zevkine varılması, okuyucunun gayretine

bırakılmıştır. Bu bakımdan, onun san'at dokusunu zedelemeden bugünün diline aktarılması hemen hemen imkânsızdır. Çünkü, kullanılan kelime ve deyimleri konuştuğumuz dile olduğu gibi çevirmek, eserin ana yapısını bozacağı gibi, ortada Ziya Paşa'dan da eser kalmaz. Bunları göz önünde tutarak şu orta yolu tutmak zorunda kaldık: Eserin Zafernâme adı verilen kaside bölümü ile tahmis'i manzum olduğu için, bunları olduğu gibi bıraktık. Şerh bölümünde ise, zaten Ziya Paşa, tahmis'te geçen kelime ve deyimleri gerektiği gibi açıklamıştı. Fakat bazı olayları anlatırken, dili yer yer bir hayli ağırlaşıyordu. Bunları daha anlaşılır bir şekle sokmak için, üslûp özelliklerine hiç dokunmadan bazı terkip ve kelimeleri sadeleştirdik. Pek gerekli yerlerde, tırnak içinde anlamlarını verdik. Ayrıca eserin sonuna bir küçük sözlük ekledik. Böylece eserin hem daha anlaşılır bir şekle girmesini, hem de yazar'ın üslûp özelliklerini kaybetmemesini sağlamaya çalıştık. Şunu da ekleyelim ki, Zafernâme'nin elde bulunan metinleri, birçok kelime yanlışları ve mürettip hataları ile doludur. Bunları da titizlikle ayıklamak için çaba gösterdik.

Şimdiye kadar, çeşitli kitaplarda yalnız çok ufak bölümleri yayınlanan bu ünlü eserin tamamını, ilk defa Türk okuyucusuna sunmakla yerine getirilmesi gerekli bir çalışma yaptığımıza inanıyorum.

FİKRET ŞAHOĞLU

ZAT-I HAZRET-İ SADÂRET-PENAHÎ'NİN GİRİT MEMÛRİYYETLERİNDE MUZAFFERİYETLERİNE DÂİR İZMİT MUTASARRIFI SAADETLÛ FAZIL PAŞA HAZRETLERİNİN NAZMEYLEDİĞİ ZAFER-NÂME'-DİR.

Bârekâllah zehî kevkebe-i âlel'âl!
Levhaşallah, aceb nusret-i feyz-ü ikbâl!

Hak bu kim görmedi agaz edeli devre felek
Böyle bir feth-ü zafer böyle şükûh-ü iclâl..

Lerze saldı feleğe nâre-i «Hayyâk-Allah»
Râşe verdi küre'ye gulgule-i «Ya Müteâl»

Kimseler olmadı bu feth-i mübîne mazhar,
Ne Skender ne Hülâgû ne Sezar-ü Anibal.

Âferin himmetine âsaf-ı âlikadrin,
Oldu şâyeste-i tevfik-i Cenâb-ı Müteâl.

Girid'i aldı geri himmet-i seyf-ü kalemi
Halkına gelmiş iken dâiyei istiklâl.

Devleti eyledi bir öyle belâdan âzâd
Yoksa pek müşkil olurdu şu zamanda ahvâl.

İhtiyâr eyledi bu kışta şu müşkil seferi,
Yoksa kim etmiş idi kendisini istiskâl!

Bu ne gayret, ne hamiyet, ne şecâattir bu!
Hiç görülmüş mü tevârih-i selefte emsâl?

Askere verdi kumandayı misâl-i Bonapart
Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde general.

Vermedi ablukada şân-ı donanmaya halel,
Ingiliz Devletine olsa sezâdır amiral.

Vâkıa haylice can haylice mal oldu telef,
Etti amma ki cezire şerefin istihsâl.

Iktifâ eyledi «El'afvü zekât-üz-zafer'e»
Etmedi tâife-i bâgıyeyi istisâl.

Ya o takrîr ki tafsil eder icraâtı,
Hüsn-ü tâbir-ü belâgatte bulunmaz emsâl.

Serteser şîve-i î'caz-ü serâser mazmûn,
Lâfzı pürnükte vü her nüktesi lebrîz-i hayal.

Kan saçar hâme-i hunrîzi mürekkep yerine
Meşrebi mâ'reke-i rezm'e olunca meyyal.

Zülf-ü yâre dokunur meselede hamesinin
Târ-ı mânâ dökülür pâyına kangal kangal.

Yazdığı şeylere Mümtaz-ü Fuad alkışhan,
Gördüğü işlere Takvim-ü Ceride dellâl.

Öyle bir şöhrete mâlik ki mülûk-ü âlem
Nâmını bilse eğer elbet anar bil'ibcâl.

Öyle bir kudrete mâlik ki murad eyler ise
Görünür sûret-i imkânda nice emr-i muhâl.

Kendi sultan değil amma ki nice sultanı
Maksadı üzre eder bende gibi istimâl.

Pâdişahın adı vardır yalnız dillerde
Zâtıdır taht-ı hükûmette hakiki faal.

Her ne işler ise «lâyüs'elü amma yef'al»
Her ne hükmeylese âzâde-i takyid-i sual.

Mısr'da eyledi tağyir-i verâset hükmü
Etti bir yüzbaşıyı Memleketeyn üzre kıral.

Belgrat kal'asın ihsan ile Sırbistan'a
Devletin kıldı tamamiyyetini istikmâl.

Karadağ kulelerin yıktı ise hükmü n'ola
Peşşe tevfik-i Huda ile eder kal'-ı cibâl.

Rûmdan, Ermeniden yaptı müşir-i bâlâ
Eyledi resm-i müsâvât-ı hukûku ikmâl.

Verdi mâliyeye tedbîri musîbi bereket,
Buldu hep sâye-i lûtfunda cihan vüs'at-i hâl.

Tuz, tütün resm'e girip oldu hazine lebrîz
Etti tahvil-i kavâimle nükût istihsâl.

İtibârı ile yaptı nice istikrâzât,
Yoksa mâliye işinde görülürdü işkâl.

Tutalım cümle umûrunda hıyânet etmiş,
Şu Girit hizmetini var mıdır inkâra mecâl?

Böyle iş görmeli ibkâ ise maksad nâmı,
Ne revâ şöhret için zemzem'e olmak bevvâl.

Ehl-i seyf, ehl-i kalem, ehl-i dil, ehl-i insaf,
Muhsin-ü mükrim-ü memduh-u gayur-ü faal.

Hâmi-i din-i mübîn, muhyi-i şer'-i enver,
Hâfız-ı Devlet-ü derhemkün-ü evsân-ı dalâl.

Hangi hengâmeye girdiyse muzaffer oldu
Değmedi ârızına lûtme-i «Elharbü sicâl»

Esb-i Devlet bu terakkîde gider miydi aceb
Olmasa himmeti mehmizzen-i isticâl.

Kendinin gayret-i millîyesi koymaz, yoksa
Çekilir yük mü bu mihnet, kişi olsa hammal!

Nazar et sûret-i zîbasına, mâşâallah,
Nedir ol vech-i mubârek, nedir ol hüsn-ü cemâl!

Kad değil kâmet-i matbûası bir serv-i sehî
Göz değil çeşm-i dilârâsı yenâbi'-i zülâl.

Öyle düstûr-u muazzam ki Nakib-ül-eşraf
Gelse ger meclisine câyı olur saff-ı niâl.

Öyle nâzik ki eğer şapkalı bir kunduracı
Evine gelse eder tâ kapıdan istikbâl.

Öyle bir cerbeze-i nutku da var kim eyler
Hasmının hakkı dahi olsa elinde ibtâl.

Çok mudur Avrupaya gitse ukab-ı şanı,
Beykoz'a Gekbüze'den gelse aceb mi kartal!

Kahrına uğramadı, uğrasalar bir kerre
Ne tavanlarda gezer fare ne dağlarda çakal.

Hep teenni-i hakîmaneden eyler neş'et
Tab'-ı pâkinde eğer var ise cüz'i ihmal.

Himmet-ü meşrebi'de tab'ı gibi âlidir
Çünkü esmâ olunur nâsa semâdan inzâl.

Sâyesinde o kadar etti cihan kesb-i huzûr
Eylemez kimse duâsında dakika ihmal.

Hânümanı yıkılırdı nice ehl-i hünerin
Cânib-i affa eğer olmasa tab'ı meyyal.

Nakd-i vâdi ile hemyân-ı zarûret lebrîz
Zer-i nutku ile ceyb-i fukara mâlamâl.

Kâle-i servet-ü dârâtına olmaz arşun
Galle-i nimet-i bigâyeti bilmez mikyal.

Vali-i Mısr ile Sultandan alırdı ihsan
Maksadı olsa idi cem'-i nukûd-ü emvâl.

Beytini, mâlini yaktıysa eğer nâr-ı harik
Kargîrini bina eyler onun Beytülmâl.

Âsafâ! himmet-i mahsusa-i tedbirindir
Eyleyen Devleti bu hadd-ı kemâle isâl.

Girdi bir hâlete kim Devlet-i Osmaniye
Hissolunmaz gibidir şaibe-i imzihâl.

Ne dirâyet bu ki yirmi senedir vâdederek
Aldatıp Avrupayı âlemi ettin iğfal.

Bu ne tâlih ki cihan hasmın iken bunca zaman
Müstakillen olasın tahtnişîn-i ikbâl!

Müslüman lânet eder, gayrımüselman lânet,
Kimseler kıymetini bilmedi hâlâ, bu ne hâl!

Erbâine kadar elbette sürer germi-i bahs
İstesem ben ne kadar vasfını etmek icmâl.

Âsafâ, ömrümü evsafına hasreyliyeyim
Bir zaman kâbız-ı ervâh ederse imhâl.

Fâzıl-ı pîr'e ateh gelse de söyler medhin
Soy köpek, kalmasa da dişleri durmaz battal.

Dalkavuklukta, müdârâda zamanım geçti
Olmadım şimdiyedek mazhar-ı feyz-ü ikbâl.

Âcizim şükrünü ifâda ki etti lûtfun
Şem'-i maksûdumu âhır nefesimde iş'al.

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebeb olmuş idi
Bu kasidem beni valiliğe eyler isal.

Yeter ey hâme, ko tasdii, duâ mevsimidir
Tut yüzün kıbleye, aç başını ba saffet-i bâl.

Tâ ki pervâz ede âfakta simürg-ü hümâ
Kebk-i dârâtını çâk etmeye şahin-i zevâl.

Lûtf-u ihsanı gibi ömrü ola namâdud
Din'ü imânı kadar kesbede feyz-ü ikbâl.

Bende-i Âli
Elfakir Fâzıl-ı Bosnavî-i Mevlevî
Mutasarrıf-ı İzmit

İZMİT MUTASARRIFI SAÂDETLÛ FÂZIL PAŞA HAZRETLERİNİN HAKK-I ÂLİ-İ HAZRET-İ SADÂRET-PENÂHİDE İNŞÂDINA MUVAFFAK OLDUKLARI ZAFER-NÂME ÜZERİNE KARANTİNA KİTÂBETİNDEN MÜTEKÂİD HAYRİ EFENDİNİN NAZMEYLEDİĞİ TAHMİS-İ NEFİS'DİR:

Habbezâ, nasr-ı hümayûn-u bedi-ül-ahvâl!
Ni'mezâ feth-i beşâret-alem-i ferruhfâl!
Dese ukbâda sezâ gıbta ile Rüstem-i Zal:
Barekâllah, zehî kevkebe-i âlel'âl!
Levhaşallah, aceb nusret-ü feyz-ü ikbâl!

İşte tarih-i selef lâzım ise bahsetmek,
Sath-ı âlemde nice mâ'reke geçti gerçek.
Bunu der müttefikan yerde beşer gökte melek:
Hak bu kim görmedi agaz edeli devre felek
Böyle bir feth-ü zafer, böyle şükûh-ü iclâl.

Yer göğe gök de yere eyledi dehşetle nigâh,
Hayretinden aradı herbiri bir cây-ı penâh,
Etti sükkân-ı semâvât-ü zemin nâle vü âh,
Lerze saldı feleğe nâre-i Hayyâk-Allah!
Râşe verdi küreye gulgule-i Ya Müteâl!

Edelim dikkat ile cümle tevârihe nazar
Matla-ı şarktan aksâ-yı ekâlime kadar
Gerçi geldi nice sâhibhaşem-ü feth-ü zafer,

Kimseler olmadı bu feth-i mübîne mazhar,
Ne Skender ne Hülâgû ne Sezar-ü Anibal.

Safder-ü safşikeni böyle gerektir sadrın:
Olmadı şimdiyedek fâili hiçbir gadrin,
Nâmını eyledi tecdîd gaza-yı Bedr'in
Âferin himmetine âsaf-ı âlikadrin,
Oldu şâyeste-i tevfik-i Cenâb-ı Müteâl.

Mevc urup Kandiye burcunda muzaffer âlemi
Avrupa oldu dilâşüfte-i hüsn-ü rakamı.
Çünkü bir hizmet idi devletine mültezemi,
Girit'i aldı geri himmet-i seyf-ü kalemi
Halkına gelmiş iken dâiye-i istiklâl.

Devleti hüsn-ü idâre ise maksad-ü murad
Ona pek mani imiş kesret-i emsâr-ü bilâd
Etti bu kâide-i hikmeti kendi icad
Devleti eyledi bir böyle belâdan âzâd
Yoksa pek müşkil olurdu şu zamanda ahvâl.

Sıcacık halvet iken caryeler ile yeri,
Turfegûyalık ederken geceler bendeleri,
Bîsebeb terkederek böyle huzur-u hazarı,
İhtiyar eyledi bu kışta şu müşkil seferi,
Yoksa kim etmiş idi kendisini istiskal.

Kışla-i fikri olup ceyş-i zaferle memlû,
Kal'a-i zihnine endişe-i feth etti gulû.
Kılıcın çekti kınından diyerek «Kande adû»
Bu ne gayret, ne hamiyyet, ne şecâattir bu!
Hiç görülmüş mü tevârih-i selefte emsâl?

Ten-i nâzendesi ne nazik iken pek de ne kart,
Kendine mâni-i azm olmadı kânun ile mart,

Ona nisbetle cebandır şüceân-ı Ispart,
Askere verdi kumandayı misâl-i Bonapart
Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde ceneral.

Yirmi beş kıt'a sefîne idi hükmünde fidel,
Tuttu bir rum vapurun bir sene ikdama bedel.
Hiç bahriyeden agâh değilken evvel
Vermedi ablukada şân-ı donanmaya halel
İngiliz devletine olsa sezâdır amiral

Çünkü her kârda tercih olunur şerr-i ehaf,
Etti hükkâm-ı müselmana nasârâyı halef.
Tîr-i ta'ne bu sebebden olamaz zâtı hedef
Vâkıa haylice can haylice mal oldu telef
Etti amma ki cezire şerefin istihsal.

Zât-ı Haydar-şiyemi azmedeli bu sefere
Baş keserler kılıcı nâmına cümle kefere.
Vermedi ruhsat-ı tâkib-i adû bir nefere,
Iktıfâ eyledi «El'afvü zekât-üz-zafere»
Etmedi tâife-i bâğıyeyi istisâl.

Gerçi her fende müsellemdir o sadrın zâtı,
İlm-i inşâda hususi ile malûmatı.
Başka dâvâda bulunmaz diyelim isbatı,
Ya o takrîr ki tafsil eder icraâtı,
Hüsn-ü tâbir-ü belâgatte bulunmaz emsal .

Öyle takrîr ki herbir sözü dürr-ü meknûn
Öyle bir nüsha ki her satrı merarâ-yı füsûn.
Gören ol mülhemeyi ya nice olmaz meftûn
Serteser şîve-i i'caz-ü seraser mazmûn,
Lâfzı pürnükte vü her nüktesi lebrîz-i hayal.

Gösterir kilk-i füsunkârı günü şeb yerine,
Arzeder şimşeği kasteylese kevkeb yerine,
Saydırır bir deveyi istese merkeb yerine,
Kan saçar hâme-i hunrîzi mürekkeb yerine
Meşrebi mâ'reke-i rezme olunca meyyal.

Seyrine göz eremez kilk-i hünercâmesinin,
Nûr-u mâna üzerinde dolaşır hâmesinin,
Oku bu beytini dikkatle Zafer-nâmesinin:
Zülf-ü yâre dokunur mes'elede hamesinin
Târ-ı mâna dökülür pâyına kangal kangal.

Ne yazarsa olur ıtrasına mecbur cihan,
Ne yaparsa eder elbette taaccüb insan.
Ya nasıl olmasın âsârına âdem hayran:
Yazdığı şeylere Mümtaz-ü Fuad alkışhan,
Gördüğü işlere Takvim-ü Ceride dellâl.

Az gelir sıytını târif için her ne desem
Kulunuz Avrupanın hâlini gerçi bilmem
Bunu bir diplomat ağzından işittim akdem:
Öyle bir şöhrete malik ki mülûk-ü âlem
Nâmını bilse eğer elbet anar bil'ibcâl.

Bir işi yapmayı zihninde eğer peyler ise
Onu icrâ eder elbet ne eder eyler ise,
Oluyor haric-i imkân sanılan şeyler ise,
Öyle bir kudrete mâlik ki murad eyler ise
Görünür suret-i imkânda nice emr-i muhal.

Etti teshîr dirayetle Şeh-i Devrânı
Yaradı kendisine Saltanat-ı Osmanî.
Zâtına dense sezâ Şah-ı Cihan-ı Sani,
Kendi sultan değil amma ki nice sultanı
Maksadı üzre eder bende gibi istimal.

Şeh-i Devrân ile yok beynine hâil perde,
Yâd olunmaz şu kadar var ki adı minberde,
Yoksa ol rütbe yürür hükmü ki herbir yerde,
Pâdişahın adı vardır yalınız dillerde,
Zâtıdır taht-ı hükûmette hakiki faal.

Kalbi âyine-i ilham-ı Hudavend-i ezel,
Zâtı mürsel gibi masûm-u hatayâ vü zelel,
Kimseler eyleyemez kendi ilç bahs-ü cedel,
Her ne işler ise «Lâyüs-elü amma yçf'al»,
Her ne hükmeylese âzâde-i takyid-i sual.

Katl-i valiye verip Şam'da devlet hükmü
Kıldı telif-i muâdat-ı raiyyet hükmü.
Verdi Lübnan'da nasârâya emaret hükmü,
Etti bir yüzbaşıyı Memleketeyn üzre kıral.
Mısr'da eyledi tağyir-i verâset hükmü,

Terk-i emlâk edip islâmdan onbin hâne
Hicret etmişti itaat ederek fermâne.
Şart edip rekz-i alem etmeyi kahharâne
Belgrat kal'asın ihsan ile Sırbistan'e
Devletin kıldı tamamiyyetini istikmal.

Kenez'i nush-u belâgat eseri koydu yola
Salamaz gayrı mukaddemki gibi sağa sola.
Öyle me'mende ne hacet olacak karakola,
Peşşe, tevfik-i Huda ile eder kal'ı- cibâl.
Karadağ kulelerin yıktı ise hükmü n'ola

Azmine yâver olur ise eğer kasd-ı Huda
Kıptiyan câyı olur mesned-i sadr-ı vâlâ.
Yalınız etti Yahudiler için istisna
Rumdan, Ermeniden yaptı müşir-ü bâlâ
Eyledi resm-i müsâvât-ı hukuku ikmal.

Bir zaman akçece görmüştü hazine kıllet,
Almayıp aylığını halk çekerdi zillet.
Ya nasıl zâtına şükretmeye şimdi miflet,
Verdi mâliyeye tedbir-i musîbi bereket,
Buldu hep sâye-i lûtfunda cihan vüs'at-i hâl.

Fukara, zam ile vergisi edilmez tâciz,
Sanma âşar ile ağnam rüsûmun nâçiz.
Buldu gûya yeni bir mâden-i sim-ü ibriz:
Tuz, tütün, resme girip oldu hazine lebriz.
Etti tahvil-i kavâimle nukût istihsal.

Devlete, Avrupa emniyet eder mi, heyhat
Lûtfedip eylemese arz-ı kefâlet ol zât!
İşte, lâzımsa bu dâvâya delil-ü isbat:
İtibarı ile yaptı nice istikrazât,
Yoksa mâliye işinde görülürdü işkâl.

Konferansta diyelim kendi cebanet etmiş,
Şam işin âhara sehv ile emanet etmiş,
Ne hamiyyet ne sadakat ne metanet etmiş,
Tutalım cümle umûrunda hıyanet etmiş,
Şu Girit hizmetini var mıdır inkâra mecâl.

Şam'da nam bırakmasa Fuad'ın kâmı,
Katliâm etmeğe hacet ne idi islâmı?
Etse taklit yetişmez mi o nîk-encâmı!
Böyle iş görmeli ibka ise maksad nâmı,
Ne revâ şöhret için Zemzem'e olmak bevvâl.

Öyle âlidir o mahsud-güzin-i eslâf,
Bir lisanda ona şâyeste bulunmaz evsâf.
Böyle vasfeyler idi zâtını görse Vassaf:
Ehl-i seyf ehl-i kalem ehl-i dil, ehl-i insaf
Muhsin-ü mükrim-ü memduh-ü gayur-ü faal.

Dâver-i mülk-ü hüner, safder-i nusret-rehber,
Kahraman-kudret-ü âhendil-ü Rüstem-peyker,
Murtaza-meşreb-ü hemtab'-ı Halil-i âzer,
Hâmi-i din-i mübîn muhyi-i şer'-i enver
Hâfız-ı devlet-ü derhemkün-ü evsân-ı dalâl.

Bir zaman Pâdişeh-i Âlem'e muğber oldu,
Emrine ol dahi encâm müsahhar oldu.
Hâsılı hep şeref-i tali'e mazhar oldu,
Hangi hengâmeye girdiyse muzaffer oldu,
Değmedi ârızına letme-i «Elharb-ü sical».

Olamaz fâris-i ikbale yürütmek ağreb
Savt-ı gayret ile divarı misâl-i merkeb.
Az zamanda şu kadar feyze nedir başka sebeb
Esb-i devlet bu terakkide gider miydi aceb
Olmasa himmeti mehmizzen-i istical!

Kime ne kendisinin karnı ya aç ya toksa?
Çok mudur parmak atıp her işe burnun soksa?
Geri versin diyelim zâtına bunlar çoksa,
Kendisinin gayret-i milliyesi koymaz, yoksa
Çekilir yük mü bu mihnet, kişi olsa hammal!

Eyleyen vech-i dilârâsına bir kerre nigâh
Bir daha âleme bakmaktan eder istikrâh.
Utlübülhayr meâlinden olursun agâh,
Nazar et sûret-i zibasına, maşallah,
Nedir ol vech-i mübarek, nedir ol hüsn-ü
cemal!

Âfitaba yüzünün varsa da veçh-i şebehi
Andırır tal'ât-i meymun-ü ferahnâki mehi.

Onda kıl san'at-ı Mevlâya serâpâ nigehi:
Kad değil kamet-i matbuası bir serv-i sehi,
Göz değil çeşm-i dilârâsı yenabi'-i zülâl.

Harem-i hasına dahil olamazlar eclâf,
Ulemânın eder âmâlini daim is'af.
Eylemez nesl-i Resûl'ü alenen istihfaf,
Öyle düstûr-u muazzam ki Nakib-ül-eşraf
Gelse ger meclisine câyi olur saff-ı nial.

Bezm-i adlinde müsavi çakıcı, tamburacı,
Meclisinde bir olur lâgutacı, usturacı,
Tanımaz çizmeci ya losturacı, mosturacı,
Öyle nazik ki eğer şapkalı bir kunduracı
Evine gelse eder tâ kapıdan istikbal.

Oratörler avukatlar yanına gelse eğer
Onu ilzamda elbette kalırlar muztar.
Bu değildir yalınız zât-ı şerifinde hüner,
Öyle bir cerbeze-i nutku da var kim eyler
Hasmının hakkı dahi olsa elinde ibtal.

Geçti şöhrette mülûk-ü Arab-ü İran'ı,
İttihaz eyledi elkâb-ı hükümdârânı.
Monitör'lerde Son Altes yazılır unvânı,
Çok mudur Avrupa'ya gitse ukâb-ı şanı,
Beykoz'a Gekbüze'den gelse aceb mi kartal!

Mazhar olsa gazab-ı pâkine şir-i nerre
Dehşetinden dağılır cismi misl-i zerre
Muziyat olmasın âsâyiş-i hâle gırre
Kahrına uğramadı, uğrasalar bir kerre
Ne tavanlarda gezer fare, ne dağlarda çakal.

Bazı ahvalde eylerse ağırca hareket
Her birinde bulunur bir nice sırr-ü hikmet.
Ona tembel demek elbette hatadır elbet!
Hep teenni-i hakîmaneden eyler neş'et
Tab'-ı pâkinde eğer var ise cüz'i ihmal.

Mün-ü Hatem denemez zâtının emsalidir
Ki bunun bendeleri lûtfu ile mâlidir.
Arızi sanma bunu kendisinin hâlidir,
Himmet-ü meşrebi de tab'ı gibi âlidir
Çünkü esmâ olunur nâsa semâdan inzâl.

Himmetiyle edeli kâide-i adl zuhur
Nice mazlûmların hatırı oldu mesrur.
Böyle lûtfun kim eder şükrünü ifada kusur
Sâyesinde o kadar etti cihan kesb-i huzur
Eylemez kimse duasında dakika ihmal.

Nefreti olsa da fâzıllara ol kâmverin
Oğlunu terbiye etmek gibidir bir pederin.
Yoksa temyiz eder beynini şab-ü şekerin,
Hanümânı yıkılırdı nice ehl-i hünerin
Cânib-i affa eğer olmasa tab'ı meyyal.

Çünkü âlâ sözü eyler kötüsünden temyiz
Nutku tesir eder olsa da gayetle veciz
Ehl-i hâcâta olur her sühanı şevkengiz
Nakd-i vâdi ile hemyân-ı zarûret lebriz
Zer-i nutku ile ceyb-i fukara malâmal.

Olalı turfe nümayan garabât-ı şüun
Görmedi mislini bu çarsu-yu reyb-el-menun
Hasedinden yeridir yerlere geçse Karun
Kâle-i servet-ü dârâtına olmaz arşun
Gallei nimet-i bigayeti bilmez mikyal.

Servet-ü nimeti mahsûl-ü tasarruftur, inan,
İrtikâba veremez meşrebi çünkü imkân.
Şu yetişmez mi bu dâvâya gerekse bürhan:
Vâli-i Mısr ile Sultandan alırdı ihsan
Maksadı olsa idi cem'-i nukud-ü emvâl.

Gördüğü hizmete emlâki olunsa tatbik
Acıyıp hâline insaf eder ehl-i tetkik.
Zaten ahşab idi hem kendine nisbet ile zik,
Beytini, mâlini yaktıysa eğer nâr-ı harik,
Kârgirini bina eyler onun Beytülmâl.

Fetheden âlem-i endişeyi şemşîrindir,
Zabteden memleketi tiğ-ı cihangîrindir,
Veren ümmid-i teceddüd bize takrîrindir,
Âsafâ! himmet-i mahsûsa-i tedbîrindir
Eyleyen Devleti bu hadd-ı kemâle îsal.

Bozdu ahlâkını hep Millet-i Osmaniye,
Kalmadı kimsede hiç gayret-i Osmaniye,
Gitti eski şeref-ü şevket-i Osmaniye,
Girdi bir hâlete kim Devlet-i Osmaniye
Hissolunmaz gibidir şâibe-i izmihlâl.

Gerçi pek çok hüner ister yoğu var göstermek,
Onu düzmekten inandırması müşkildir pek.
Eyledi hayli vukûat da yardım gerçek,
Ne dirâyet bu ki yirmi senedir vâdederek
Aldatıp Avrupayı âlemi ettin iğfal.

Oldu mağlûb-u müsahhar sana Sultan-ı Çihan,
Nice yıl ettin onun nâmına hükm-ü ferman.
Ne kadar fikr-ü taaccüb edilirse şâyan
Bu ne talih ki cihan hasmın iken bunca zaman
Müstakillen olasın tahtnişin-i ikbal.

Vâd-i ıslâha dahi eylemeyip emniyet
Hikmetâmiz olan ef'ali sanırlar cinnet.
Her belâyı sana bizzat ederler nisbet,
Müslüman lânet eder, gayrımüselman lânet,
Kimseler kıymetini bilmedi hâlâ bu ne hâl!

Bezm-i ülfette soğuktur o kadar germi-i bahs,
Eder insana yılan gibi eser germ-i bahs.
Bu hararetle eğer gider ise germi-i bahs
Erbaine kadar elbette sürer germi-i bahs
İstesem ben ne kadar vasfını etmek icmâl.

İhtiyarım, beni lâl eyledi lûtfun, ne deyim!
Vasfına söz bulamam, neyliyeyim, nişliyeyim.
Fâzıl-ı şair ile bari sözü bir edeyim:
Âsafâ, ömrümü evsâfıma hasreyliyeyim
Bir zaman Kâbız-ı ervâh ederse imhâl.

Olarak müstenid-i şime-i afv-ü safhın
Nâtını Fâzıl eder, Hayri kulun de şerhin.
Genç iken söylememişti yine zemm-ü kadhin,
Fâzıl-ı pîre ateh gelse de söyler medhin
Soy köpek, kalmasa da dişleri durmaz battal.

Gâh dağlarda ve sahrada zamanım geçti,
Gâh maliyede dâvâda zamanım geçti,
Hâsılı hırs ile hülyada zamanım geçti,
Dalkavuklukta müdârâda zamanım geçti,
Olmadım şimdiyedek mazhar-ı feyz-ü ikbâl.

Nâle-i hırsımı encâm işitti lûtfun,
Bana ilkâ-yı hayat eyledi gitti lûtfun,

Şuarânın yüreği yağın eritti lûtfun
Âcizim şükrünü ifada ki etti lûtfun
Şem'-i maksudumu âhır nefesimde iş'al.

Ye's-ü hırman ile benzim sararıp solmuş idi,
Ehl-i matlûb saçımla sakalım yolmuş idi,
Galiba mihnet ile çille dahi dolmuş idi,
Mutasarrıflığa bir kıt'a sebeb olmuş idi,
Bu kasidem beni valiliğe eyler îsal.

Nitekim şehr-i mayıs tıpça şifa mevsimidir,
Ehl-i hâcâta seher vakti sefa mevsimidir,
Edelim sıdk ile Mevlâya rica, mevsimidir,
Yeter ey hâme, ko tasdii, dua mevsimidir,
Tut yüzün kıbleye, aç başını bâ saffet-i bâl.

Tâ ki ateşte bula mürg-ü semender me'vâ,
Ede hâkisteri kaknus'u demâdem ihyâ,
Göstere nesr-i felek cünbiş-i pervaznümâ,
Tâ ki pervaz ede âfakta simürg-ü hümâ,
Kebk-i dârâtını çâk etmiye şahin-i zevâl.

Olmayıp kendisi azürdedil-i bûd-ü nebud,
Kıla Hak kendini vâreste-i târiz-i hasud,
Kadd-ı matbûa boyunca ola zıllı memdud.
Lûtf-u ihsanı gibi ömrü ola namâdud,
Din-ü imânı kadar kesbede feyz-ü ikbal.

ZABTİYE MÜŞİRİ DEVLETLİ HÜSNÜ PAŞA HAZRETLERİNİN, ZİKROLUNAN «ZAFERNAME» ÜZERİNE KALEME ALDIKLARI ŞERH-İ DİLPEZİR'DİR.

Hamdü senâ-yı lâyuhsa ol nâzım-ı manzume-i eşya'ya sezavar ve ahrâdır ki, nev'-i insanı hasisaı akl ve temyiz ve hürriyet ve seçiye-i kebir ve acib ve nahvet ile hayvanat-ı sâire'den mümtaz ve müstesna yarattığı halde, koyunların kesimine mutabaat-ı gayrıihtiyariyesi gibi, milyon milyon halkı bir veya birkaç şahsın hükm ü keyfine mahkûm ve feda kıldı.

Bâdeza, bu Fakir-i bîvaye, yani Müşir-i Zabtiye, hâlâ münşi-i şeyda şu vechile kelâma ağaz ve ibtida eder ki: Saika-i kader ve kaza ile hîn-i sabavetimden beru tetebbu-u eş'ar-ı eslâf'a mübtelâ olup, gâh Âşık Ömer ve Gevheri hazeratının âsâr-ı bîbehalarına nazar-ı hayretle tahsingûya, ve gâh dahi mingayrıhad tarikat-ı âliye-i rüfâiye'ye intisab-ı âcizanem cihetiyle canib-i hakikate tevcihe veche-i şevk ü heva ederek, Emrem Yunus ve Kaygusuz hazeratının güftar-ı haki, katşiarlarıyla füyûzatbahş-ı dil-i bîneva olurdum.

Eğerçi, tab-ı nâçizanemde bir mısra-ı berceste nizâmına bile zerre istidad olmadığını bilirsem de, «Bâki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş» fehvasınca, ahlâf'a yâdigâr olmak arzu-yu hâlisanesiyle, gâhice «ka-

yabaşı» yolunda bazı herzeler söyleyerek, nafehîman ahbaba okur ve bazan dahi nefs-i emmare redifindeki manzume gibi birtakım hurafât yazarak ve mücellid akçesini kendim vererek tezhib ile ledelhulûs evliya-yı umur'a arz u takdim ederdim. Esna-yı şebabımda, Zabtiye Müşir-i esbak'ı müteveffa Mehmed Paşa'nın havass-ı etabından olduğum cihetle, mücerred onun feyz-i himmetiyle, kat'a istihkâk'im yoğiken rütbe-i vezârete nâil, ve bundan çend sene mukaddem Selânik Valiliğine memuriyetle, mümtaz-ı akran ü amail oldum. Muttasıf olduğum hilye-i iffet ve istikamet, irtikâba manii cür'et olurken, vezâretten dolayı bizzarure ihtiyar olunan düyun ve bahusus sarraf denilen mel'un, zihnimi gûnagûn endişelerle meşhun edip, orada defterdar bulunan Abdülnâfi Efendi'nin dahi hulûs-u mahsusu bu hâle makrun olmağla, Subhi Bey'in hengâm-ı teftişindeki arbede meydana çıktı. (*) Ve beyefendinin izhar-ı hizmet ve sadakat arzusuyla ettiği şamata o kadar büyüdü ki, ne velinimet'im olan Mehmet Paşa ve ne de onun hâmisi bulunan Zât-ı âli-i bîhemta şefaatçileri tahrik'e cür'et edemediler. Bilâhara, oradan azl ile bir müddet menkub kaldım. Bade Rumeli valiliğine memur oldum. Bu devlet'e sadakatle yaranılmak mutad olmadığından, elimden geldiği kadar isbat-ı müddea-yı istikamete çalıştım ise de, birkaç konsolos ile bir papaz'ın şikâyeti üzerine oradan dahi teker meker azledildim. Lâkin onun üzerine çok geçmedi, Bursa valiliğini yakaladım. Burada evvelki işim, ahali-i hamervâh'ı irşad için başımda külâh-ı mevlevî olduğu halde rahle başında Mesnevî okutmak ve

(*) Guya dünyada hiç olmamış birşey gibisine

ikincisi dahi, ol havaliyi Lefter ve Manol hâr'larından tahlis etmek oldu. Allahın izniyle bunların vücudunu âlemden kaldırdım. Eğerçi muahharen bu habis'ler yine baş gösterdilerse de, bu hal abd-i fakir'in kusurumdan olmayıp, bunların mezarları, ahlâf'ım tarafından lâyıkiyle muhafaza olunmamasından neş'et eylediği, oradaki Baha Efendinin ve sâir zevâtın malûmudur. Her ne ise... Burada zabt-u rabt, memleketçe vukua gelen ikdamât-ı âcizanem rehin-i takdir-i âli olarak sefine-i devlet'in kaptan-ı şevketnişanı ve yed-i müeyyid-i Hilâfet'in kıblenüma'sı olan, Düstur'u Mükerrem, Müşir-i Müfahham, Nizam-ı âlem, Müdebbir-i Umur-ül cumhur, hâlâ Vezir-i âzam ve Vekil-i mutlak-ı Padişah-ı Âlem (Âli Paşa) Hazretlerinin inayet-i mahsusa-i fahimâneleriyle zabtiye müşirliğine nasbolundum.

Bu memuriyet-i celile'ye hîn-i tâyinimde aldığım birinci talimat: Yeni Osmanlılar denilen ve bir müddettenberi neşriyat-ı bağiyaneleriyle Âli Paşa Efendimizin sema'-ı huzur ve rahatını it'aba cesaret eden cemiyet'i müfside'nin neşrettikleri **«Muhbir» ve «Hürriyet** ve **«Ulûm»** gazetesi gibi evrak'ın İstanbul'da men-i tedavül'ü esbâbını istihsalden ibaret olmağla, Allaha sığınarak paçaları sıvadım. Bu cemiyetin erkânına mensubiyeti olanları haklı haksız (hemen Cenâb-ı Bâri kusurumu affeyleye) hapsettim. Bir takımını dahi nefy'e gönderdim Ve hîn-i istintaklarında kemal-i hiddetimden kendimi zaptedemeyip külhan ıstılâhı üzere, herbirine sövdüm saydım. Ve bazı rumlardan bulduğum casuslara ve vasıtalara birçok paralar verdim. Teftiş memurlarını lüzumundan ziyade çoğalttım. Vâkıa, hazinenin hal-i hazırı icabınca bu beyhude masraflara teessüf olu-

nursa da «Zarûretler mahzurları mubah kılar» kaidesince, madem ki velinimet-i biminnetimin huzur-u derûn'u, kaziyye-i mutena-beha'sının husulü maksadıyla ihtiyar olunduğundan, yüreğim acımadı. Lâkin, habis'ler, yine bin türlü vâsıtalar bulup gazetelerini İstanbul'a soktular. Binaberin, mazhar olduğum bu kadar lûtuf ve ihsan-ı bîpayan üzerine, makbul-i âli olacak bir hizmet-i fevkalâde ibrazına muvaffak olamadığımdan, bu âna kadar dilhun idim. Tâ ki İzmid mutasarrıfı sâbık saadetlû Fâzıl Paşa biraderimin Girid muzafferiyetine dair keşide-i silk-i nizam eylediği «Zafernâme» geçenlerde elime geçti. Bin defa okudum, bıraktım, yine aldım. Hüsn ü üslûp ve belâgatine hayran kaldım. Bade, Karantina kitâbetinden mütekaid Hayri Efendi'nin ol manzume-i mergube üzerine inşâ etmiş olduğu tahmis-i nefis'i meşhudum oldu. Hâvi olduğu zararlı elfâz-ı garibe ve âzar maâni-i acîbe ile öyle müteessir oldum ki, matmure-i dil-i vîran, envâr-ı şevk-ü gayret ve füyuzat ile doldu. Kendi kendime hitâb edip: «Şu Fâzıl Paşa denilen ahmak boşnak, Ziya Bey'in Avrupa'ya azimeti hengâmında nazm eylediği kıt'a-i malûme ile Makam-ı âli-yi Sadâret-i uzma'ya ihlâsını ilân etmekle İzmit mutasarrıflığına nâil oldu. Hayri dahi, bir işe yaramadığı halde, beşbin kuruş tekâüdiye maaşı ile hanesinde ikâmetle dua-yı vâcib-ül-eda'yı cenâb-ı sadr-ı âli-yi kadr'e muvâzabat etmekte iken Ziya Bey ile Kemal Bey ve Suavi Efendi'nin azimetleri için tarih söyleyip isbat-ı müddea-yı intisab eyledi. Ya ben ki hiç değerim olmadığı halde bu rütbeye, bu memuriyete o zât-ı âlihimmet'in inayet-i mahsusasiyle nâil olayım; hususiyle, asrın şair-i bâhirlerinden bulunayım; vaktiyle Ziya Bey'in terci-i

bend'ini şerh edeyim; şimdi elimden bir iş gelmez gibi oturayım; bu ne tembellik, bu ne hayvanlık!» dedim.

Heman, hame-i müşkin-i allâme'yi dest-i himmete aldım; ve salâvatı fecr'i eda ve evrâd-ı mûtade'mi bâdeledâ, ruhaniyet-i cenab-ı pîr'e müteveccih kaldım. Ol anda zuhur eden tecelliyat-ı mânevîye'den, nazm yerine nesir vâdisine sülûk, hayr olacağı istidlâl olunmağla (*), heman manzume-i mezkûre'nin tahmisi ile beraber şerhine, hame-cünban-ı ibtidâ oldum.

Ümitvârım ki, şerzede-i zuhur olacak hatalarım, ol menba-ı lûtf-u merhamet'in, meclis-i füyuzat-enîsinde, makrun-u afv ü inayet olarak, kusurum ihlâsıma bağışlanır. Ve sine-i mefharetim, murassa bir nişan-ı zîşan ile şa'şaalanır.

1

Habbezâ, nasr-ı hümayun-u bedi-ül- ahvâl!
Ni'mezâ feth-i beşaret-alem-i ferruhfâl!
Dese ukbâda seza gıbta ile Rüstem-i Zal:
Barekâllah, zehî kevkebe-i âlül'âl!
Levhaşallah, aceb nusret-ü feyz-ü ikbâl!

Habbeza: Kamus'dan Bürhan'da bulunmadığından zann-ı âcizaneme göre, keldanî yahut Fransızca olmalıdır. Mânası ise, o lisanlara vâkıf olanlar için gizli değildir.

Nasr-ı hümayun: En kuvvetli ihtimal, Tersane-i Âmire'de yatıp duran eski beylik gemilerden birinin ismi olmalıdır.

(*) Yani, onlara nazm ciheti verildi ise, bize dahi nesr feyz'i verildi

Bedi-ül-ahval: Kasım ile Bedîî destanını okuyanların malûmudur.

Ni'meza: Habbeza'nın eşidir.

Feth: Evvelki bab'dandır.

Beşaret: Gayet çirkin ve korkunç çehreli mânasınadır. Zira, bizim koca valide, birine darıldığı zaman «beşaret» diye zemmeder.

Alem: Kâmus'un, Van Kulu'nun beyanlarına göre, pek çok mânaya delâlet edip, burada dağ tepesi mânası murad olunması uygundur. Zira Girit fütuhatı dağ tepelerinde edilen muharebelerle hâsıl oldu.

Ferruhfal: Kör kefal vezninde Arapça lûgatlerdendir. Her ne kadar (fer) ziynet mânasına ise de (hıfal) kelimesi lûgat kitabında bulunamadı. Ancak Nâzım-ı ferid (eşsiz şair) bu manzumeyi «Fâilâtün - feilâtün - feilâtün - fe'lün» vezni üzre nazm ederken, şu mısrâda her nasılsa taktî'e riayet etmemiş olduğundan, haddim olmayarak hatırlatırım.

Ukbâda seza: Dünyada belâ vezni üzre. Mânası mâlûmdur.

Gıbta: Hased'in ehvenidir.

Rüstem: Meşhur İran pehlivanlarındandır.

Zal: Rüstem'in pederidir. Şehnâme'yi okuyanlar bilirler.

Barekâllah: Tebrik cümlesidir. Nâzım-ı nahrîr (san'atkâr şair), Zafernâme'sini bu cümle ile başlatmış. Ne san'attır...

Zehî: Aceb (şaşmak) mânasına.

Kevkebe: Kevkeb, Arapça yıldız demek olduğundan, sonundaki alâmet-i te'nise (müennes yapma işareti) besbelli, Zühre yıldızının ismi olmalıdır.

Âl: Âli Paşa Hazretlerine işaret olup vezin için son harfi hazf olunmuştur.

Âlül: Onun tekrarıdır.

Levhas: Bu da eski lûgatlerden olmalıdır. Diğer kelimeler malûm.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin satvet ve şecaati Bediî ile müsavi ve vakar ve ağırlığı nasr-ı hümayun kalyonunun mehabetine muadildir. Her ne kadar dağ tepelerinde o beşaret yüzlü rum palikaryaları mukabeleye kalkıştılarsa da, yine Rüstem-i Zal ukbada dese sezâdır. Neyi? İşte şu matlâ kasideyi: Barekâllah, maşallah (Âli Paşa Hazretlerinin tali-i mekarim-i metali'i Zühre yani yıldızı dişidir.)

Acaba nusret ve feyz-ü ikbal daha nasıl olur?

2

İşte tarih-i selef, lâzım ile bahsetmek,
Sath-ı âlemde nice ma'reke geçti gerçek.
Bunu der müttefikan yerde beşer göktè melek:
Hak bu kim görmedi ağaz edeli devre felek
Böyle bir feth-ü zafer, böyle şükûh-ü iclâl.

Tarih-i selef: Yerine tevârih-i eslaf denilse daha cemiyetli olurdu, Lâkin vezin bozulacak.

Bahsetmek: Hiç kimsenin hatırına bu yolda bahsetmek gelmiyeceğinden Nâzım-ı Nahrir Hazretleri bu mısrâı söz olsun veyahut kafiye dolsun için söylemiş olmalıdır.

Sath: Hanenin döşeme tahtaları mahalli mânâsına.

Ma'reke: Muharebe ve arbede mânâsına olmak gerek.

Geçti ve gerçek: Kelimelerindeki cinas, erbâb-ı mânâya bedihidir.

Miittefikan: Arapça mefûl-i mutlak olup bilittifak demek imiş.

Yerde beşer gökte melek: Cümlelerindeki tenasüb, muhtâc-ı beyan değildir.

Ağaz: Başlamak mânâsına olduğu Bürhan'da yazılıdır.

Şükûh: Azamet demek olduğu yine Bürhan'm şahadetiyle sabittir. Diğer kelimelerin mânâları malûm, Hayri ve Fâzıl, şu beş mısrâda o kadar lâtif mânâlar derçine muvaffak olmuşlardır ki, idrâki herkesin istidadına göredir. Ama, Fakir'in istihracıma göre, **Hülâsa-! mânâ:**

fşte, eslâf'm tarihlerini okuyalım. Lâzımsa bahs de edelim. Âlemin döşeme tahtalarında gerçekten çok muharebeler geçti. Ama bu sözü yerdeki beşerler, gökteki melekler söylerler. Ne derler? Felek dönmye baş layalı böyle galibiyet, böyle muzafferiyet, böyle azamet, böyle gürültü görmedi. Hay hay.

3

Yer göğe gök de yere eyledi dehşetle nigâh,
Hayretimden aradı herbiri bir cây-ı penâh,
Etti sükkân-ı semâvât-ü zemin nâle vü âh,
Lerze saldı feleğe nâre-i Hayyak-Allah!
Râşe verdi küreye gulgule-i Ya Müteâlî

Yerdöki: Tuna'nın karşı sahilinde bir kasabadı

Gökte: Gök yüzünde demektir.

Dehşet: Malûm ya, korkma mânâsına.

Nigâh: Göz süzerek bakma.

Hayret: Şaşkınlık.

Cay: Bir nokta ile olursa caymak'dan emri hâzır, üç noktalı olursa ırmak veyahut kahve gibi içilen mahut yaprak. Artk burada nazm'ı yazanın murâdı hangisi olduğu belli olmadığından karine ile uydurmalıdır.

Penah: Sığınacak mahal.

Sükkan: Sek'in cemidir. Köpekler demek. Nitekim Şuurî Lûgatı gösterir.

Semâvât: Arapça gökler demek.

Zemin: Yeryüzü mânâsına.

Nâle: Bağırıp çağırmak. Nitekim zaptiyeler hapishanesinde bir mücrimi söyletmek için kırbaç ile döğdüklerinde bu hal çok kere vukua gelir.

Ah: Türkçe feleğin kürkü tabir olunur.

Lerze: Herze vezninde titremek.

Nâre: Tulumbacıların İkikapılı'da çakıp çakıp aşkı domaldıkça danalar gibi bağırmalarına ıtlak olunur.

Hayyak-Allah: Arapça cümledir. Allah canını alsın mânâsına (*)

Râşe: Lerze gibi.

Küre: Yuvarlak.

Gulgule: Mahbusların hapishaneden bir ağızdan «açlıktan ölüyoruz» diye bağrışmaları gibi şamata mânâsına.

(x) Allah seni diriltsin mânâsına da gelir. Sonradan tahkik olundu.

Ya Müteâl: Bundaki Âli Paşa Hazretlerinin ismi menhut'dur.

Hülâsa-i mânâ: Yergöki'de birisi çay içmiş, yahut bir işten caymış, veya bir çaydan geçiyormuş. Hava şimşekli olduğundan gökyüzüne bakmaya korkmuş. Sonra yeryüzündeki köpekler bağırarak etrafını sarmış. Herif, sığınacak yer bulamamış. Allah canınızı alsın diyerek bağırıp çağırmış. Nihayet titreyerek bir yuvarlak taş yakalamış. Âli Paşa Hazretlerinin ruhaniyetine sığınarak, atmış, kurtulmuş.

4

Edelim dikkat ile cümle tevârihe nazar,
Matla-ı şarktan aksâ-yı ekâlime kadar.
Gerçi geldi nice sahibhaşem-ü feth-ü zafer,
Kimseler olmadı bu feth-i mübîne mazhar
Ne Skender ne Hülâgû ne Sezar-ü Anibal.

Dikkat: Dakik'den alınmıştır. Türkçesi ince eleyip sık dokuma mânasına. Bu ibârede beyan olunan meal dahi dekâik-i rekaikten olmağla Nâzım-ı dakîk bu lâfz ile nice mâna-yı dakîke irşad buyurmuştur.

Tevârih: Tarihler demek.

Nazar: Arapça bakmak demek ise de, ehl-i tarik ıstılâhında «zat» mânasında da kullanılır. Meselâ, nazarınız denir ki, zat'ınız demektir. Bu makule; hakikatlere vâkıf tarik-i âliyeye intisab ile halvetlerde çilelere muvaffak olduğundan Nâzım-ı nahrir'in ehl-i hâl olduğuna dahi bu tâbir delâlet eder.

Matlâ: Bir manzumenin evvelki beytine denir. Meselâ Yunus Hazretlerinin meşhur nazm-ı mutasavvıfânesinin matlaı budur «Çıktım erik dalına, yedim anda üzümü» ilâ âhire.

Aksâ: Aksak muhaffefi olmak muhtemeldir.

Ekâlim: İklimler demek.

Kader: Malûm ya kazanın arkadaşıdır.

Gerçi: Gerçek demek.

Haşem: Hişam ile bir yazılır. Fakat «ha»nın noktası yoktur.

Feth-i mübin: Malûm.

Mazhar: Rüfaî hankâhlarında ney ve kudümler ile beraber çaldıkları zillere ıtlak olunur.

Skender: Elifsiz olarak İskender muhaffefi olup telmih-i lâtif'i şâmildir.

Hülâgû: Abbasi devletini yıkan Tatar hanlarından biridir; zulmü ile maruftur.

Sezar: Galiba hezar vezninde bilmem kimin ismidir.

Anibal: Animal vezninde. Bu da bildiğim bir şahıs değildir.

Hülâsa-i mâna: Dikkat erbâbından bir zat, aksak semaî yolunda birçok tarihler söylemek için kalemi eline alıp bir matla yazmış. Sonra her ne sebebe mebni ise gerçekten haşeme gelip hiddetinden mazhar çalmağa başlamış. İskender ile Hülâgû ve kimler olduğunu bilmediğim diğer iki adam dahi mütehayyir olup kalmışlar. Bu beyitten maksat anlaşılamadı.

Safder-ü safşikeni böyle gerektir sadr'ın
Olmadı şimdiyedek faili hiçbir gadrin.
Nâmını eyledi tecdîd gaza-yı Bedr'in
Âferin himmetine âsaf-ı âlikadrin
Oldu şâyeste-i tevfik-i Cenâb-ı Müteâl.

Safder: Kapı çuhadarları eskilerinden bir zattır. Osman Safder efendi derler. Burada arapça sadr'ın failidir. Bir de, dirayetli mahdumu vardır ki, bir zamanlar Londra Sefareti maiyetinde bulundu, ismi (Çaçaron Sermed)dir.

Safşiken: Bir karışık kelime olup ne demek olduğunu bilmek isteyenler Lûgat-ı Osmaniye'ye müracaat buyuralar.

Böyle: Şöyle'nin aynıdır.

Gerektir: Felektir vezninde bir lûgattir.

Sadrın: Yani Sadaret makamının demektir. Zira, devlet bir insana teşbih olundukta, başı taht-ı saltanat, göğsü de makam-ı sadaret olur.

Fail: fi'l-i yef'ulden ism-i fail.

Gadr: Hakkaniyet hilâfında muamele mânasına.

Gaza-yı Bedr: Siyer'lerde tasrih edilmiştir.

Aferin: Fransızcadaki bravo'nun fârisi Türkçesidir.

Âsaf: Hazret-i Süleyman'ın veziri imiş.

Âli kadr: Âli Paşa Efendimizin kadr-ü kıymetlerinin yüksekliğine işaret.

Şayeste: Cariye kısımlarındandır.

Tevfik: Edepli edepsiz birçok zevâtın ismi olup, burada hangisi murad olunduğu «Mâna şairin karnındadır» misalince yalnız Nâzım-ı nahrir'e malûmdur.

Cenab: Bu isimde asr-ı sâbıkta ricalden biri varmış. Gayet çirkin imiş. Bir alay günü devlet ricali debdebeleriyle teşrifat üzre giderlerken fakire bir hatun sadaka talebiyle Hâlet Efendi merhumun yanına sokulup boynunu bükerek «Allah seni padişaha şirin göstersin» diye dua etmiş. Hâlet Efendi kadına, bir-iki altın sıkıştırıp «Kadın! bu duaya benden ziyade şu geriden gelen zat muhtaçtır» diye Cenab Efendiyi göstermiş.

Hülâsa-i mâna: Safder efendi fail-i sadr ise de kimseye gadr etmemiş, müşriklerle muharebe ederek Gaza-yı Bedr'in namını tecdid ettiğinden Âli Paşa Hazretlerinin Girit'ten avdetinde herkes (bravo) makamında el çırpmışlar, bu gürültüde Şayeste kadınlar, Tevfik beyler, Tevfik efendiler dahi bulunmuş, hattâ Cenab efendinin ruhaniyeti bile.

6

Mevc urup Kandiye burcunda muzaffer alemi
Avrupa oldu dilâşüfte-i hüsn-ü rakamı.
Çünkü bir hizmet idi devletine mültezemi
Girit'i aldı geri himmet-i seyf-ü kalemi
Halkına gelmiş iken dâiye-i istiklâl.

Mevc: taife mânasına.

Kandiye: Girit'te sabun çıkan memleket ki deniz kenarındadır. Mevc ile Kandiyenin münasebeti, erbabına gizli değildir.

Burc: Kalelerin çıkıntılı yerleri.

Muzaffer: Tefail babından mef'ul. Ve bir neferin ismi olmak gerektir.

Alem: Malûm.

Avrupa: Bir nevi muhassas üzre kesilmiş saç mânasına. Avrupasını kestirdi tâbiri meşhurdur.

Aşüfte: Yüzü açılmış yani fahişe.

Hüsn: Güzellik.

Rakam: Hesap işaretleri. Üçüncü mısraın faili Âli Paşa Efendimizdir, gaflet olunmaya.

Girit: Akdeniz'de bir adadır. Birkaç sene evvel Yunanistan'a iltihak sevdasiyle hıristiyan ahali ayaklanmış ve bunların ıslâhı için evvelemirde Mustafa Nailî Paşa ve sonradan Serdar Ekrem Ömer Paşa irsal olunduğu halde berveçhi matlub iş göremediklerinden Zat-ı Hazret-i Sadâretpenahî bizzat sefer zahmetini ihtiyar edip gitmiş idi. Nitekim, bu mealde beyitler gelecektir.

Himmet: Orta oyunlarında Türke çıkan değil. Burada doğrudan doğruya ikdam ve dilhâh mânalarınadır.

Seyf: Kılıç.

Kalem: Yazı yazdığımız kamış.

Halk: Burada mahlûkat mânasına olmayıp belki hıristiyan ahali demektir.

Daiye: Dua ve dâva maddelerinden fail-i müennesdir.

İstiklâl: Başlı başına olup, karışıp görüşeni olmayan mânasınadır.

Hülâsa-i mâna: Bir fırtına gününde deniz dalgalanırken Kandiye kalesinin burcunda nöbet bekleyen bir nefer, avrupasını kestirmeyi kurar. Besbelli berber dükkânına giderken (beyitte burası mahzuftur) bir aşüfteye rast gelip hüsnüne âşık olur. Derhal taliini yoklamak için rakam döker. Zahir, neferin müneccimliği de olmalıdır. Bu aralık da devletine bir hizmet et-

mek iltizam edip, aşüfteyi bırakır. Rakam döktüğü kalem bir elinde ve keskin kılıç diğer elinde olduğu halde Girit'e bir hücum eder, geri alır. Bu da bir zamanda ki Girit halkı başlı başına olmak sevdasında bulunurlar. ZEHİ GAYRET.

7

Devleti hüsn-ü idâre ise maksûd-ü murad
Ona pek mâni imiş kesret-i emsâr-ü bilâd,
Etti bu kâideii hikmeti kendi icâd,
Devleti eyledi bir öyle belâdan âzâd,
Yoksa pek müşkil olurdu şu zamanda ahvâl

Devlet: Düvel maddesinden alınmıştır. Devletlerin adem-i bekâsı bundan anlaşılır. Bizde devlet, Âli Paşa Efendimizin vücûd-i lâzım-ül-vücûdundan ibaret olup Padişah, yahut millet filân hep onun yüzü suyu hürmetine durur.

İdâre: Çevirmek mânâsınadır. Nitekim şair'in «Âsiyab-ı devleti bir hâr da olsa döndürür» nazmında vâki olmuştur.

Maksud: Herkesin bildiği sarraf Maksud değildir.
Murad: Maazallah Murat reis hatıra gelmesin.

Emsâr: Mısır'lar demek ise de İskenderiyye'nin yanındaki Mısır'dan başkası malûm olmadığından istinbât-ı ubeydâneme göre, burada memleketler mânâsına kullanmış olmalıdır.
Bilâd: Beldeler.

Kâide: Bir şeyin oturağına denir. Burada usûl mânâsına olmak gerektir.

Hikmet: Bir fennin ismidir. Lâkin bendenizin vukufum olmadığından tahkikata girişemedim. Mâzur buyrula.

Âzâd: Kurtarma.

Ahvâl: Hâlin cem'i.

Hülâsa-i mânâ: Eğer bir devlet yolunda çevrilip kullanılmak istenilirse memâlikinin bir çoğunu bırakıp dâiresini küçültmelidir. Zira Âli Paşa Efendimizin re'y-i sâiblerince Devlet-i Âliyye'nin hüsn-ü idâreden mahrûmiyeti, mücerred memleketin vüs'atinden ve dağınıklığındandır. Meselâ, bunun birtakım yerleri daha tarh olunup Yunan devleti gibi bir hey'et-i mazbûtaya girse elbette şimdikinden daha âlâ idâre olunur. İşte bu kelâm-ı hikmet-encam ol menba-ı kemâlâtın ihtirââtından olup ondan evvel bir kimse söylememiştir. Ve bu kaideye mebnidir ki, Girit'i bir idare-i mahsûsa şekline koyup o belâyı devletin başından kaldırdı. Eğer böyle etmemiş olsa, devletin hâli pek yaman olurdu. Elyevm dahi Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ, Mısır, Arabistan, Bulgaristan taraflarında suiidâre eserleri ile türlü karışıklıklar görülmekte ise de, himmet-i âliyye-i Hazret-i Sadâret-penâhî ile yakında bu belâlardan dahi devletin kurtulması şüpheden âzâdedir.

8

Sıcacık halvet iken cariyeler ile yeri,
Turfegûyalık ederken geceler bendeleri,
Bîsebeb terkederek böyle huzuru hazari,
İhtiyar eyledi bu kışta şu müşkil seferi,
Yoksa kim etmiş idi kendisini istiskal.

Sıcacık halvet: Hamamlarda olur malûmdur. Nitekim soğuk halvet bazı tekkelerde bulunur.

Cariyeler: Bundan birkaç sene evvel, çerkeslerin Memâlik-i Osmaniyeye hicret ve dehaletleri ve vükelâyı devletin hüsn-ü tedbiri ile Samsun ve Trabzon'da açlıktan ve çıplaklıktan ve hastalıktan ve sefalet ve zilletten kırıldıkları esnada Âli Paşa Efendimizin göndermiş oldukları bendegânı vasıtasiyle anasız babasız kalmış ve beş on kuruşa alınıp harem dairelerine doldurulmuş olan biçareler mânasınadır. (Kış mevsiminde daima mabeyn dairesindeki hamam sıcacık olduğundan velinimet Efendimiz orada gâh delikanlı gâh bıyıklı bendeleri ve bazan dahi cariyeleri ile eğlenirler).

Turfe: Burada kış mukabili değildir. Âciz selefi İsmail Paşa iyisinden anlar.

Gûya: Sanki mânasına olmayıp söyleyici demektir.

Bendeleri: Vehbi Molla, Saib Bey, Billûrî Mehmed Efendi, Ömer Faiz Efendi, Halil Bey, Mustafa Fazıl Paşa ve emsali bendegândır ki ekser geceleri Hazret-i Veliy-ün niam'ın bezm-i hassında sedirlere oturup yer içerler ve külâhlar kızdıkta külhanbeylerinin hicab edeceği edepsizlikleri irtikâp ile Zât-i âli'yi eğlendirirler.

Huzur-u hazar: Sefer zahmetleri mukabilidir.

İhtiyar: Burada genç mukabili değildir.

Müşkil sefer: Devletin vapuruyla kış mevsiminde Girit'e gitmektir.

İstiskal: Bir adamı sakil addedip ref'ini arzu etmek mânasınadır. Zira istif'al bab'ının sin'i taleb içindir.

Hülâsa-i mâna: Ol vücud-u nezâketâlûd ekseriya hamamın sıcacık halvetinde cariyeleriyle zevk-ü sefaya alışmış ve her gece birtakım dalkavukların tuhaf sözlerine gülüp eğlenmeyi mutad etmiş ve hiç kimse kendisini istiskal etmemiş ve bir sebep dahi görünmemiş iken bu kadar huzur ve rahatı bırakıp da kış günü Girit'e azimet buyurdular. Ne fedakârlık.

9

Kışla-i fikri olup ceyş-i zaferle memlû
Kal'a-i zihnine endişe-i feth etti gulû,
Kılıcın çekti kınından diyerek «kanda adû»
Bu ne gayret, ne hamiyet, ne şecaattir bu!
Hiç görülmüş mü tevârihi selefte emsâl?

Kışla: Malûmdur ki, askerlerin bir arada bulundukları yere denir. Lâkin Zat-ı Âli'nin fikir vüs'atini bir kışlaya benzetmek biraz küçük kalırsa da, bahs, harbe müteallik olduğundan Nâzım-ı nahrir mazur tutulur.

Ceyş: Cim-i arabiye iledir ha... Asker mânasına. Zira, cim-i fârisiye ile olsa... Hâşa sümme hâşa.

Memlû: Dolu mânasına.

Kal'a: Harb esnasında düşmanın hücumundan korunmak için yapılan duvara denir. Hazret-i velinimet'in mübarek zihnini kaleye teşbih, aklının sağlamlığını medh demektir.

Endişe: Gel işe vezninde fikirler mânasınadır.

Gulû: Hücum mânasına.

Kın: Kılıcın mahfazası.

Kande: Nerede mânasına delâlet eder. İstiğrak edatıdır. Eski imlâda «kan» kelimesi elifsiz yazıldığından «adû kande» tâbiri ile kılıç ve kın kelimelerinin tenâsübü erbab-ı bedi'e kanlar saçar.

Gayret: Kıskançlık mânasınadır. Ol Zat-ı âli'nin gayreti, Gayur-u Bağdadî gibi dillere darbımesel olmağa şayandır.

Hamiyyet: Esirgemek mânasınadır. Filhakika ol menba-ı merhamet ve şefkat'in, ecnebileri himaye edenler hakkında lûtuf ve hamiyet huyları, malûm şeylerdendir.

Şecaat: Türkçede yiğitlik demektir. O yapısı heybetli pehlivanının yaradılışındaki yiğitlik ve kahramanlık, Girit muharebelerinde gösterdiği eserleriyle sabit olduğundan Nâzim-ı nahrir'in bu tavsifi, şairane mübalâğaya hamlolunmaz.

Emsâl: Misl'in cemi'dir. Akran demektir.

Hülâsa-i mâna: Zat-ı Hazret-i Sadâretpenahî'nin fikr-i âlileri bir geniş kışlaya benzer ki, içi ayn-ı zafer olan askerle doludur; ve zihinleri dahi bir taştan kaleye mümasil olarak bu kaleye fütuhat fikirleri, düşman askeri gibi hücum etti. Zat-ı âlileri bu hâli görünce, hemen kılıcını kınından çekip «düşman nerededir?» diyerek yürüdü. İmdi, müddet-i ömründe kalemtraştan başka kesici bir şey eline almamış, alay günlerinde atılan toplardan başka harp ve savaş avazı işitmemiş bir zat'ın bu hareketi alkışlanmaya değmez mi? Buna gayret denmez mi? Hamiyyet daha nasıl olur? Şecaat bundan başka bir şey midir? Eski tarihlerimizde hiç bunun akran ve emsali görülmüş müdür?

Ten-i nâzendesi ne nazik iken pek de ne kart,
Kendine mâni-i azm olmadı kânun ile mart.
Ona nisbetle cebandır şüceân-ı Ispart,
Askere verdi kumandayı misâl-i Bonapart
Gerçi kim gelmedi hiç silsilesinde ceneral.

Ten: Tenten oyunu değil. Tentenena darb-ı mûsikisi de değil. Burada âdeta beden mânasınadır.

Nâzende: Nazlı mânasına.

Nâzik: Kırık dökük demektir.

Kart: Nâzik mukabilidir.

Azm: Azimet mânasına.

Kânun: Malûm ki iki ay'ın ismidir. Acaba nâzım'ın burada muradı kânun-u-evvel mi yoksa sâni midir?

Mart: Şubat'tan sonra gelen aydır ki, kış'ın sonlarıdır. (Mart kapıdan baktırır kazma kürek yaktırır) meşhurdur.

Ceban: Cim-i arabiye ile korkak mânasınadır. Zira cim-i fârisiye ile olsa yakışık almaz.

Şüceân: Seçi cem'idir. Yiğitler demektir.

Ispart: Bizim Anadoludaki Isparta değil, Yunanistan'da eski bir şehir olup, ahalisi şecaatiyle mevsuf imiş diyorlar.

Kumanda: Harekât-ı askeriye için verilen emir mânasına. Has dur selâm dur gibi.

Bonapart: Bugün Fransa İmparatoru bulunan Üçüncü Nanolyon'un amcasıdır. Fransa'nın evvelki büyük ihtilâlinde teferrüd edip cumhur riyâsetine geçmişti. Sonra bir yolunu bulup İmparatorluğu yakaladı.

Nitekim, şimdiki Napolyon dahi onun eserine ittiba ile bundan yirmi iki sene evvel cumhur riyâsetine geldi, sonra da hile ile İmparator oldu. Her ne ise, Bonapart'ın muharebelerde askerleri idâre etmesi meşhurdur.

Silsile: Zencir mânasına işe de burada Meclis-i Sadâretpenahî'de bazan oynanan zencir oyunu murad oyunu değildir. Nesil ve sülâle demektir.

Ceneral: Fransızca askerin büyük zabiti mânasına.

Hülâsa-i mâna: Ol perverde-i nâz-ü niam'ın nâzenin vücudu, ne on sekiz, yirmi yaşlarındaki bir mahbub'un teni gibi yumuşak ve nâzik, ve ne de altmış-yetmiş yaşlarındaki bir bunak köylü misillu katı ve kart olmadığı halde, bu kânunuevvel'dir yahut sânidir yahut mart'tır, kış mevsiminde denizin hali tehlikeden hâli olamaz falan gibi mütalaalar, asla kendisinin Girit'e azimetine mani olamadı. Demek ki, ona nispet olunursa Ispart'ın yiğitleri pek korkak hükmünde kalırlar; zira onlar, böyle bir kahramanca harekette bulunamazlar ve fazla olarak o nezâket-i vücudu ve soyu sopu içinde hiçbir ceneral gelmemekle beraber Girit muharebelerinde Bonapart gibi askere kumandalar verdi. Malûmdur ki, peder-i âli güherleri bahçe kapısı kapıcısı idi. Hattâ oradaki odunluk mahalli dahi pederlerinden kendilerine mevrus iken, geçen yetmiş üç tarihinde gümrük yapılmak için o arsanın devletçe lüzûmu görünmekle, rüvvet buyurup üç bin keseye hediye ve takdim eyledi.

11

Yirmi beş kıt'a sefîne idi hükmünde fidel, mürüvvet buyurup üç bin keseye hediye ve takdim eyledi.

Hiç bahriyeden agâh değilken evvel
Vermedi ablukada şân-ı donanmaya halel
İngiliz devletine olsa sezâdır amiral.

Fidel: Hiyel vezninde sadık mânasına Fransızca bir lûgat olduğunu zaptiye tercümanından âcizane tahkik attim. Fakat, nâzım-ı nahrir, on dokuzuncu beytinde itiraf ettiği vechile Avrupa görmemiş ve Fransızca okumamış olması cihetiyle bu lûgati mûti ve verilen emri yapan mânasına kullanmıştır.

Rum vapuru: Arkadi namındaki mahut Yunan vapurudur ki, Pire'de teşekkül eden yardım cemiyetinin Girit eşkıyasına gönderdikleri silâh, zahire ve askerleri bir seneden fazla taşıdı. Halbuki koca Devlet-i Osmaniye'nin yirmi-yirmi beş beylik vapurları ise adayı ablukaya almışlardı.

Bahriye: Fünun kaydiyle müessesdir.

Agâh: Yeni Osmanlılardan olan mahût Agâh Efendi değil.

Abluka: Kaplıca vezninde bir mahallin etrafını çevirip muhafaza altında bulundurmak hâlidir.

Amiral: Hazıral vezninde Fransızca imiş. Sefain-i harbiye âmiri mânasına. Bazı tercümanların tahkikine göre «emir-ül-mâ» terkibinden galat imiş.

Hülâsa-i mâna: O bütün ilim ve fenlere vâkıf, yani Âli Paşa Hazretleri Girit'in feth ve ıslâhına tahriki çerh-i azimet buyurduklarında Girit adası yirmi beş kıt'a Donanma-yı Hümayun ile abluka altında idi. Maamafih Arkadi vapuru ve Rusya ve İtalya vapurları vızır vızır işler ve ada eşkıyasına mühimmat götürürlerdi. Nihayet bir sene ikdam-ı tam ve ihtimam-ı malâkelâm buyurup

mezkur vapuru ele geçirmeye muvaffak oldu. Ve bu fevkalâde muzafferiyet ile donanmanın şanını korudu. İmdi, ömrü boyunca Boğaziçi'nden başka deniz, kayıktan başka gemi görmemiş bir zat, yalnız kendisinin himmet ve dirayeti ile böyle bir nusret-i celileye muvaffak olursa, İngiltere devletinin harp gemilerine amiral olmaya lâyık olmaz mı? Husûsa, İngiliz donanması âmirlerinin bahriye ilimlerinde her milletten ziyade maharetleri derkârdır. Şu kadar ki, onlar mekteplerde uzun müddet tahsil ile uğraşarak kırk elli senede amiral olabilir. Bizim velinimet ise anadan doğma istidat veyahut Rabb-i Bîendad'ın yardımıyla bu kemal mertebesine vâsıl olmuştur. Devlet-i Âliye'ye ne saadet...

12

Çünkü her kârda tercih olunur şerr-i ehaf,
Etti hükkâm-ı müselmana nasârâyı halef.
Tîr-i ta'ne bu sebebden olamaz zat'ı hedef
Vâkıa haylice can haylice mal oldu telef
Etti amma ki cezire şerefin istihsal.

Şerr-i ehaf: En ziyade hafif olan şer ve mazarrat mânasına.

Hükkâm-ı müselman: Mülkiye ve şer'iye memurları olmak gerektir.

Nasârâ: Hıristiyan mânasına eski tâbirdir. Nezâket-i asriye icabınca şimdi kullanılmaz.

Halef: Yerine gelen mânasınadır ki, iki türlü olur. Ya hayr-ül-halef, ya şerr-ül-halef. Burada evvelki mısrâdaki şer karînesiyle, ikinci suret murad olunmuş olmalıdır.

Tîr: Ok.

Ta'n: Zem mânasına.

Hedef: Ok ve kurşun atıp vurmak için va'z olunan nişan.

Vâkıa: Filhakika, doğrusu mânasına mef'ul-i mutlaktır.

Cezire: Burada Girit adası demektir.

İstihsal: Ele geçirmek mânasına.

Hülâsa-i mâna: Ol muslih-i muslih-âlem Âli Paşa-yı Muhterem Hazretleri Girit'e vusullerinde hıristiyan ahalinin şikâyetlerinin hulâsasındanberi dahi, Bâb-ı Âlî'nin intihab edip oraya gönderdiği mülkî ve şer'î memurların irtikâb ve irtişâlarından dolayı hukuk-u ibad'ın pâymal olduğuna dair olmağla, Girit ceziresini müteaddit sancaklara taksim ile birtakımına hıristiyan mutasarrıflar tâyin ve şer'iye mahkemeleri yerine papazlar ve yükelâ-yı millet ile muhtelit meclisler teşkil buyurup şerr-i hafifi tercih ve ihtiyar eyledi. Lâkin, hakiki vaziyeti bilmeyen birçok mutaassıblar, şayet bu icraattan dolayı kendisine levm ve ta'n etmek gibi bir tasavvurda bulunurlarsa, onlara cevap verilir ki, filhakika şu Girit meselesinin bidayetinden nihayetine kadar iki sene zarfında, askerden ve ahaliden muharebelerde ve hastahanelerde ve sokak aralarında ve viranelerde seksen-yüz bin can telef olduğu ve yine şu müddette, mühimmat nakliyesi, vapurların kömür masrafları ve Girit ahalisinin uğradığı ziyanlar ve o yüzden hazineye terettüb eden mazarratlar ve bazı bendegâna verilen nişanlar ve eşkıya reislerinden bazılarını celb için ita buyurulan ihsanlar ve orada geceleri Hafız Paşa, Mahmud Bey, vesair ileri gelen bendegânın Meclis-i

Sadâretpenahî'de kumarda kaybettikleri akçeler toplansa, yekûnu bir milyon keseyi tecavüz ettiği meydanda ise de, Girit adası dahi evvelki yoksul halde kalmayıp, hıristiyan mutasarrıflar ve hâkimler yapılarak ve hıristiyan ahalinin islâm ahalisine olan borçları ve vergi ve âşar ve rüsumattan dolayı hazineye olan borçları rehin kabul edildikten başka, birkaç sene vergi ve rüsumattan dahi af buyurularak bir yeni şeref kesbettiği dahi inkâr edilemez. Ne yazık ki, Kıbrıs adası dahi büyüklükte Girit'ten az değil iken, ahalisinin ehl-i ırz olması, orayı bu şereften mahrum etmektedir.

13

Zat-ı Haydar-şiyemi azmedeli bu sefere
Baş keserler kılıcı nâmına cümle kefere.
Vermedi ruhsat-ı tâkib-i adû bir nefere
İktifa eyledi «El'afvü zekât-üz-zafere»
Etmedi tâife-i bâğıyeyi istîsâl.

Haydar: Hazret-i Ali'nin vasfıdır ki, lûgat mânası arslan demektir.

Şiyem: Şime'nin cemidir. Haslet mânasına. İmdi, haydar-ı şiyem haydar hasletleri ile vasıflanmış demek olur ki, Âli Paşa Efendimizin şecaatlerine imâdır.

Baş kesmek: Baş eğmek mânasınadır. Nâzım-ı nahrir, Âli Paşa Efendimizin şecaatini mübalâğa kasdıyla; onun kılıcının namı anıldıkça, günahkâr kâfirler baş kesip itaat ederler demek ise de, baş kesmek lûgatçe, doğrudan doğruya başı yerinden ayırmak mânasına olduğundan, maazallah bu mâna murad olacak olursa, o Zat'ın kılıcı namıyla küffar askerlerinin baş-

larını kesiyorlar mefhumu çıkar ki, memduh'un şecaati şöyle dursun, hıyanet ve mel'aneti gösterilmiş olur. Hamd olsun ki, hal böyle değildir.

Tâkib-i adû: Düşmanın arkasına düşmek mânasına. Ol Kân-ı mürüvvet Girit'te bulundukları sırada, Yunan eşkıyası, islâm askerlerinin karakollarına ekseriya hücum ederek esir alırlar, çeşitli eziyetlerle öldürürler, şehirlerin civarına inip bağları bahçeleri harab ederler, velhasıl etmedikleri hınzırlıklar kalmaz iken, Zat-ı âlileri bunların arkalarına düşmekten askerleri nehy buyurdu (yasak etti). Nitekim, Karadağ arbedesinde dahi, dağlılar islâm askerlerinin boyunlarını, kulaklarını keserler iken Âli Paşa Efendimiz, mes'eleyi politikaca kelâmla bitirmek için, dağlıların üzerine hücuma müsaade buyurmamışlardı.

Iktifa: Arkasından gitmek yani tâbi olmak mânasına.

El'afvü zekât-üz-zafere: Düşmana galebe edildikte, hakkında şiddet göstermeyip afv ile muamele etmek muzafferiyetin zekâtıdır, demektir. Âli Paşa Efendimiz dahi malik olduğu eşyanın şer'î zekâtını vermez ise de muzafferiyetin zekâtını edâ buyurdu.

Tâife-i bâğıye: Girit'te silâhlı şekavet eden Yunanlılardır.

İstîsâl: Ezme ve tepeleme mânasına.

Hülâsa-i mâna: O aslan yaradılışlı zat, bu Girit seferine azimet buyuralı, kılıcının nâmına küffar baş kesip itaat gösterdiler. Kendisi dahi muzafferiyetin zekâtını afv ile edâ buyurup o şakîleri ezip tepelemek istemediğinden, onlar her ne türlü habaset ettiler ise tahammül buyurdu ve onların arkasından gitmeğe, bir nefere bile müsaade etmedi. Ne mürüvvet, ne fütüvvet...

Gerçi her fende müsellemdir o sadr'ın zâtı,
İlm-i inşâda husûsi ile malûmatı.
Başka dâvada bulunmaz diyelim isbatı,
Ya o takrîr ki tafsil eder icraatı,
Hüsn-ü tâbir-ü belâgatta bulunmaz emsal.

Sadrın zâtı: Yani Âli Paşa Efendimizin bilgi dolu zat'ları.

İlm-i inşâ: Tahriren merâmını ifade etmek fennidir ki, bunda Zat-ı âli-i Sadâretpenahî'nin geniş malûmatı herkesçe teslim olunur.

Dâva: Bir hususta şöyledir diyerek iddia mânasına.

İsbat: İddia olunan şeyin dâvaya muvafakatini meydana koymak mânasınadır. Meselâ, Âli Paşa Efendimizin nazım fenninde dahi zamanın yegânesi olduğunu bazı kimseler dâva ederler. Lâkin, iddialarını isbat için Fatin Efendi tezkeresindeki mahud gazelden başka bir şey bulamazlar. Kezâlik, Fransızca kitabette dahi Fransızlardan Fransız olduğu iddia olunursa da isbata gelince âciz kalırlar. Meydana çıkmayacak sâir bazı mahrem fenler de varsa da bize karanlıktır. Nâzım-ı nahrir, o mecmua-i kemâlât-ı beşeriyye'nin (insana ait bütün olgunlukları kendisinde toplamış) kılıc'a müteallik fenlerde olan herkesçe kabul edilmiş meharetlerini birer birer beyan ve ta'dad ettikten sonra, inşâ'ya dair ilimlerdeki faziletlerini dahi isbata sözü sevketmiştir.

Ya o takrîr ki: Yani Girit'ten avdeti sırasında Hâk-i pây-ı Şahaneye takdim ettiği mahud takrîr-i be-

lâgat tefsirdir ki, suretleri Takvim-i Vakayi'de ve diğer İstanbul gazetelerinde dercedilmiştir. Onda, Girit'e nasıl vâsıl olduklarından başlayarak cereyan eden vukûatı ve orada kendi himmet eserleriyle husule gelen icraat-ı ıslâhiyeyi tafsil eder.

Hüsn-ü tâbir: Rüya tâbiri değil.

Belâgat: Fasahat ve güzel ifade mânasına.

Hülâsa-i mâna: Ol nüsha-i kübrâ-yı fazâil-ü kemâlât'ın her fen ve ulûmda mehareti müsellem olduğu halde, bilfarz bunların isbatı mümkün olamaz ise de ilm-i inşâda olan bedihî malûmatları, Girit'teki icraatı tafsil eden mezkur takrîr'den malûmdur. Zira, bu takrîr'in gerek güzel ibâreleri ve gerek belâgat ve fasahatı eşsiz ve benzersizdir. İnanmayan olursa tekrar müracaat etsin.

15

Öyle takrîr ki herbir, sözü dürr-ü meknûn,
Öyle bir nüsha ki her satrı merayâ-yı füsûn.
Gören ol mülhemeyi ya nice olmaz meftûn
Serteser şîve-i i'caz-ü seraser mazmûn
Lâfzı pür nükte vü her nüktesi lebrîz-i hayal.

Dürr-ü meknûn: Delinmiş inci mânasınadır. Nâzım-ı nahrir, mezkur takrîrde münderiç olan sözleri delinmiş inciye benzetiyor.

Nüsha: Sıtma veyahut göz ağrısı nüshaları değil. Burada, mezkur takrîr-i dilpezir'den kinâyedir.

Merayâ: Mir'atın cemidir, aynalar demek.

Füsûn: Hile ve dübara ve gözbağcılık mânasına ise de, burada hüsn-ü tedbir demek yakışır Allahüâlem.

Mülheme: Âtinin gayblarından haber veren hurafeler ve hezeyanlara ıtlak olunur. Lâkin burada lûgat mânası murad olunduğundan mezkur takrîr'in, ilham-ı Rabbani ile kaleme alındığı anlaşılıyor.

Meftûn: Fitnelenmiş mânasına.

Serteser: Baştan başa demek.

Şive-i i'caz: Mucize şivesi demek.

Seraser: Serteser gibi.

Mazmun: Bir sözün içinde gizli olan mefhum.

Nükte: İnce mâna.

Lebriz: Taşıp dökülme derecesinde dolu.

Hayal: Zihne ârız olan tasavvurat.

Hülâsa-i mâna: O eşsiz takrirde münderiç olan sözlerin her biri bir delinmiş inci gibidir. Ve o nüsha-i garibenin her bir satırı, orada icra olunan ıslâhat tedbirlerinin efsun gösteren aynası misâlidir. İmdi, öyle bir mubarek mülhemeyi gören meftun ve meshur olursa şaşılır mı? Zira, baştan ayağa kadar birtakım mucize icraat ile dolu ve yine bir baştan öbür başa kadar bir mazmun'dur. Ve her sözü nükte ile dolu ve her nüktesinin dahi taşmış kadeh gibi kenarlarından hayâlât ve tasavvurat şar şar akar.

16

Gösterir kilk-i füsûnkârı günü şeb yerine,
Arzeder şimşeği kasteylese kevkeb yerine,
Saydırır bir deveyi istese merkeb yerine
Kan saçar hame-i hunrîzi mürekkeb yerine
Meşrebi ma'reke-i rezme olunca meyyal.

Kilk: Silk vezninde kalem mânasına imiş. Bürhan öyle beyan ediyor.

Füsûnkâr: Hilekâr, hokkabaz, gözbağcı mânasına.

Gün: Arapça «kaf» ile değil ha... Doğrudan doğruya Türkçe gündüz demek.

Şeb: Gece mânasına.

Şimşek: Melekler gökyüzünden şeytanları tard için ellerindeki kamçılarla koğaladıklarında, kamçılarından çıkan ateştir.

Kevkeb: Yıldız.

Deve: Arabistan'da çokça bulunan mahud yük hayvanıdır.

Merkeb: Kevkeb vezninde uzun kulaklı. Malûm ya, Nâzım-ı nahrir, Âli Paşa Hazretlerinin inşâ ilmindeki meharetinde mübalâğa niyetiyle, kalemini gözbağcılara benzetir. Ve gözbağcıların san'atla, meselâ bir yuvarlağı iki gösterdikleri gibi, bu zat'ın kalemi de gündüzü gece, şimşeği yıldız, deveyi merkeb şeklinde gösterir demek ister. Ve hakkı da vardır.

Saçar: Elifle «saçar» yazılsa daha temiz olurdu; zira «sad»ı yanlışlıkla maksur (i sesiyle) okuyanlar varsa iş murdar olur.

Hâme: Kalem.

Hunrîz: Kan dökücü.

Mürekkeb: «Kaf»ın teşdid'iyle (bir harfi çift okutan işaret) yazı yazılan siyah boyadır.

Meşreb: Tabiat mânasına.

Ma'reke: Kavga yeri.

Meyyal: Meyledici.

Hülâsa-i mâna: O hokkabaz, maarif ilminin kalem-i muciz rakamı bir gözbağcıdır ki, gündüzü gece

gösterir, yıldızı şimşek şeklinde arzeder; eşeği boyayıp babasına satan Kayserililer gibi koca deveyi merkep yerine saydırır ve bu kadar güzel işlerden sonra, bir de temiz meşrebi, harp ve savaş meydanına meyl ve rağbet eylese, o gözbağcı kalem, hacamat şişesi gibi kan saçmaya başlar. Ne celâdet, ne mehabet.

17

Seyrine göz eremez kilk-i hünercâmesinin,
Nûr-u mâna üzerinde dolaşır hâmesinin,
Oku bu beytini dikkatle Zafer-nâmesinin:
Zülf-ü yâre dokunur mes'elede hamesinin
Târ-ı mâna dökülür pâyına kangal kangal.

Hünercâme: Hünerden libas giyinmiş mânasına.
Hâme: Baş mânasına imiş.

Zafernâme: Risalenin mukaddemesinde beyan olunduğu üzere Fazıl Paşa'nın Girit muzafferiyeti hakkında inşâdına muvaffak olduğu kaside-i beliğenin ismidir ki Türk Hayri onu tahmis ve abd-i hakir Hüsnü-i fakir dahi manevî bir işaretle şerh etmiştir.

Zülf-ü yâr: Dilber şakaklarından kıvrılan kâküller. Zülf-ü yâre dokunmak burada mahbubun yanağındaki giysûları okşamak demek değildir. Yani politika filân gibi bir dokunaklı mâna demektir.

Târ: İplik.

Kangal: Gemi halatlarının kıvrımına denir. Kangan kangal, kıvrım kıvrım demek olur. Şu kadar ki iplik, ibrişim gibi ince teller ve hususiyle mâna denilen meal-i dakik'in teli gayetle ince olmak lâzım geleceğinden kangal kangal kıvrılmak tabiri biraz kalın

ve kaba görünüyorsa da şiir ve kafiye zarureti mazûriyetiyle hoş görülmelidir.

Hülâsa-i mâna: Âlem-i inşâda mahareti müsellem olan ol zât-ı âli'nin kalemi hüner ve marifet libâsıyla mülebbesdir. Ve başının üzerinde mâna nurları dolaşıp parıldar.

(Hay gidi nâzım-ı nahrir hay... Amma mübalâğa etmiş) Her ne zaman zülf-ü yâre dokunur bir mes'ele yazacak olsa, mâna iplikleri kangal kangal ayağına dökülür. (Lâkin hokkadaki lekenin çürüklüğünden değil) Muhammes Hayri Efendinin şu beytin vaktiyle okunmasına tenbihden maksadı bedi fenlere mutabakat-ı kâmilesi olmasından nâşi olmak gerektir.

18

Ne yazarsa olur ıtrasına mecbur cihan,
Ne yaparsa eder elbette taaccüb insan.
Ya nasıl olmasın âsarına âdem hayran:
Yazdığı şeylere Mümtaz-ü Fuad alkışhan,
Gördüğü işlere Takvim-ü Ceride dellâl.

Itra: İcra vezninde, bir şeyi öğe öğe göklere çıkarmak mânasına. Takvim-i Vakâyi ve emsali gazetelerin meslekleri gibi.

Mecbur: Zorlanmış mânasına.

Taaccüb: Şaşmak mânasına. Bu hal bizim devlet'in hâline nazar-ı dikkatle bakanlara daima vâki olur.

Hayran: Ayran vezninde. Şaşkın şaşkın bakıp kalan kimse demektir. Bu da, Anadolulardan İstanbul'a ilk defa gelen ayran şişkinlerinde çok bulunur.

Mümtaz: Kurnaz vezninde. Hüsn-ü kitâbet, namus, iffet ve dindarlığıyla meşhur eski devlet ricalinden, hâlâ Deavi Nezâretine sâyebahşa-yı ma'delet (adalet bağışlayıcı) olan Zat-ı muhterem'dir.

Fuad: Kubad vezninde. Geçen sene Avrupa'da Nis şehrinde vefat eden malûm zat'tır.

Alkış: Bayram alayları zamanında Vükelâ-yı Saltanat (vekiller) Padişah'ın kundurasını öperken bir sürü çavuşların bir ağızdan «Allah yardımcın ola, devletinle bin yaşa» diye bağrışmalarına denir.

Hân: Galiba, bağırıcı mânasına olmalı.

Takvim: Müneccim başının her sene nevruz'unda çıkardığı risale değil. Burada Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin resmî lisanı olan mahud gazetedir ki devlet memurları asla okumadıkları halde, para verip alırlar ve gazetenin parasını Maliye hazinesi nizamınca müddet itibariyle selef-halef arasında taksim ile memurların maaşından kesilir.

Ceride: Aside vezninde. İngiltere devleti tebaasından Çörçil namında birinin Türkçe bilmediği halde yirmi-otuz yıldanberi İstanbul'da çıkarmakta olduğu bir gazetedir. Bu gazete gâh resmî lisan, gâh gayrı resmî lisan kullanıp ma'hud devekuşu gibi ikisinden biri dahi değildir. Fakat Bâb-ıâli, Takvim'de ilânına cür'et edemediği vakayii, gayrıresmî şeklinde buna yazdırır ve maliye hazinesinden beşbin kuruş maaşı vardır. (Fıkra: Müteveffa Fuad Paşa'nın ilk sadâretinde, hazineye menfaat ve medar olmak için, memurların, mütekâidlerin ve muhtaçların maaşları kesilirken, Mâbeyn-i Hümayun'da memur bulunanlardan birisi münasib kelâm ile Çörçil'in maaşını açar ve bundan ne kadar kesildiğini sorar. Fuad Paşa hemen telâşlanıp, maazallah hiç ona

dokunulur mu? Sonra darılıp Londra'daki Taymis gazetesine muhabir olur; burada ne var ne yok her ayıbımızı yazar, diye cevap verir. Yani, Ceride, Bâb-ıâli'ce mühim gazetelerdendir. Öteki müslüman gazeteleri gibi «sen şunu yazdın, haydi bir ay matbaanı tatil et» yahut «bütün gazeteni çıkarmıyacaksın» gibi cezaların cümlesinden masundur.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimiz her ne yazarsa (velev deli saçması olsun) onu öğe öğe göklere çıkarmaya bütün cihan halkı mecburdur. (Mübalâğa olursa böyle olmalı. Aferin Nâzım-ı nahrir) Ve her ne yaparsa insan taaccüb eder amma, yaptığı şeylerin fena yahut münasebetsiz olmasından dolayı değil. İmdi, bu zat'ın seçilmiş eserlerine, adam nasıl olmasın ki, Mümtaz Efendi ve Fuad Paşa gibi hüsn-ü kitâbetiyle şöhrezen-i âfak olan (şöhretleri ufuklara ulaşan) iki yegâne-i devran, onun yazdığı şeylere alkış çekerler ve Takvim-i Vakâyi ile Ceride-i Havadis gibi sıdk-i zeban ve istikamet-i lisan ile maruf olan iki kitab-ı sâdık-ül-meal dahi, yine o zat'ın gördüğü işlere dellal olup memleket memleket gezdirirler.

Bu beyt'te müraat-ı nazîr (anlam bakımından birbirine uygun kelimeleri bir ibarede toplama) olarak, Takvim'in Mümtaz'a ve Çörçil'in gazetesinin de Fuad'a tekabül etmesi, birinin emr-i diyanette sebatına ve diğerinin dinsizlikle şöhretine işarettir. Devlette hüsn-ü kitabetle meşhur olup ve Âli Paşa'ya alkış eyleyecek daha bir çok zat'lar varken, Nâzım-ı nahrir'in yalnız Mümtaz ve Fuad'ı birlikte zikretmesi, ma'hud tabib Baloğolos vakıasında hemhal olmalarını dahi ima eder.

19

Az gelir sıyt'ını tarif için her ne desem
Kulunuz Avrupanın hâlini gerçi bilmem
Bunu bir diplomat ağzından işittim akdem:
Öyle bir şöhrete malik ki mülûk-ü âlem
Nâmını bilse eğer elbet anar bil'ibcâl.

Sıyt: Şöhret mânasında mecazdır.

Gerçi: Gerçek demek.

Diplomat: Politika işinde malûmatı olan kimseye denir. Müsteşar Halil Bey gibi.

Akdem: Bundan evvel demek.

Mülûk: Padişahlar.

Bil'ibcal: Tazim ile mânasına zarf-ı müstakar'dır. Nâzım-ı nahrir. Âli Paşa'nın kitâbet fenninde belli olan meharetine dair bahsi tamamladıktan sonra diğer vasıflarına sözü sevkeder.

Hülâsa-i mâna: Ol Zat-ı Azim-üş-şan'ın sıyt ve şöhretini beyan ve tarif için, ben her ne desem azdır. Vâkıa kulunuz Hayri, Avrupa'ya gitmediğim cihetle, oranın hâline vâkıf değilsem de, politika işinde malûmatı olan bir zat'dan işittiğime göre, Âli Paşa'nın o kadar şöhret ve şanı var imiş ki, bütün âlemdeki padişahlar onun namını tâzim ile anarlarmış. İşte bu mâna pek-âlâ. Lâkin (namını bilse eğer) ne demek? Burasını Şârih-i fakir anlayamadı. Nemize lâzım, orasını geçelim.

20

Bir işi yapmayı zihninde eğer peyler ise,
Onu icra eder elbet ne eder eyler ise,
Oluyor haric-i imkân sanılan şeyler ise,

Öyle bir kudrete malik ki murad eyler ise
Görünür suret-i imkânda nice emr-i muhal.

Müfredatı malûm.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimiz öyle bir kudrete maliktir ki zihninde kurduğu şeyi ne yaparsa yapar elbette icra mevkiine götürür. Bu sebeptendir ki, imkân harici zannolunan nice şeyler, hâlâ olup duruyor. Yani, kendisi istediği anda, imkânsız olan şeylerin hepsi mümkün suretinde görünür. Ama, surette öyle görünmekle hakikatte de mümkün olur mu? Burası tahtında müstetir. Nâzım-ı nahrir'in bu vasfı dahi mübalâğaya hamlolunmamalıdır. Zira, her ne kadar, imkânsız, hiç bir zaman mümkün olamazsa da, akla uzak görünen birçok icraat, kudret sahibinin emirlerinin himmet-i mahsusasıyla meydana çıktı. Meselâ, şu Girit meselesinin böyle seksen-yüz bin can ve bir-iki milyon kese telefiyle iki buçuk sene zarfında bitmesi kimin hatırına gelirdi? Gülhane hattı ve geçen yetmiş iki senesi fermanı ve evvelki senenin nutk-u Hümayun'u, bütün tebaanın canını, malını, ırzını şahsî hukukunu, hürriyetini temin etmiş iken, garazkârlıkla itham edilen birçok İslâm nüfusunun alenen bile muhakemelerine ihtiyaç görülmeksizin ve türlü cinayetleri kendinden başka kimsenin malûmu olmaksızın, kale zindanlarına ve hapishanelere doldurulmaları, bu kudret'in pek belli eserlerinden değil mi? Daha bunlar gibi, aklın imkân haricinde gördüğü şeyler varsa da hepsini saymak kabil değildir. Fakat Nâzım-ı nahrir, gelecek beyitlerde bunlardan birtakımını tafsil ve takrir ettiğinden, onlarla kanaat ederiz.

Etti teshir dirayetle Şeh-i Devrânı
Yaradı kendisine saltanat-ı Osmanî
Zatına dense sezâ Şah-ı Cihan-ı Sani
Kendi sultan değil amma ki nice sultanı
Maksadı üzre eder bende gibi istimal.

Teshir: Tekrir vezninde. Bir kimseyi kendine râm etmek mânasına. Tecrübe edenlerin tahkikine göre, bir adamı teshir, üç şeyle olur. Birincisi güzelliktir. Meselâ, bir kimse şuh bir güzele gönül verip esir ve meshur olur. Bu misullu teshir'in devamı, o güzele kavuşmakla nihayete erer. Diğeri dirayettir ki, bir şahsın bazı hususta akıl ve malûmatı diğerinden daha kuvvetli olduğundan, ya kendine lüzum göstererek yahut korkutarak, onu teshir altına alır. Nitekim, Kardinal Rişliyö, meşhur Fransa Kralı 13. Lui'yi o suretle teshir pençesine almıştı ki, ondan ruhsat almadıkça zevcesinin yanına gitmezdi. Ve ne türlü tedbir ve efsun ile teshir ettiği Kardinal'a sorulunca, «Bir sağlam aklın bir zayıf akıl üzerine belli olan galebesi efsuniyle teshir ettim.» cevabını vermiştir. Demek ki efsun ve nüsha-i esma tesiratiyle olan teshir bu zümreye dahil olur. Üçüncüsü de töhmet'tir. Meselâ bir adam biriyle arkadaş olup hırsızlık ederler. Biri diğerinin yanında suçlu olup biribirlerine meshur olurlar. Bizim vükelâ ve Devlet ricalinin ekseriya sarraflara ve uşaklarından bazı bendegân-ı hass'a mağlûbiyetleri bu kabildendir. Bu iki türlü teshir teneşire kadar sürer. (Fakat, Şârih-i fakir-i pürtaksir müstesna) İmdi, bu mevkide Âli Paşa

Efendimizin Şeh-i Devran yani Abdülaziz Han'ı teshir etmesi de, kendisinin dirayetiyledir.

Yaramak: Bir şeyin faydaları bir şahsa mahsus ve münhasır olmak mânasına. Nitekim, Osmanlı Saltanatının nüfuz ve kuvveti asla Padişah'a yaramayıp Âli Paşa Hazretlerine münhasır oldu.

Saltanat-ı Osmanî: Saltanat-ı Osmaniye demektir. Kafiye zarureti ile te'nis (bir kelimeyi müennes yapma) e'si kaldırılmıştır.

Şah-ı Cihan: Yani Osmanlı Ülkesinin hükümdarı.

Sânî: İkinci demektir.

Sultan: Saltanat'tan alınmıştır. Musallat mânasına.

Bende: Kul mânasına.

İstimal: Kullanmak. Burada, başka türlü kullanmak murad olunmayıp, yalnız istihdam mânasınadır.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin malik olduğu kudrete göre suret-i imkânda görünen emr-i muhallerden biri Sultan Abdülaziz gibi saltanat hukukunu muhafaza gayretinde bulunan bir Padişah'ı dirayetiyle teshiri altına almasıdır. Ve o surette ki, yüksek Hilâfet makamının ikbal ve şevketi münhasıran kendine yaradı ve bu cihetle kendine Sadrâzam veyahut atabey filân denileceğine ikinci padişah denilse de lâyıktır. Zira, her ne kadar kendisi padişahlar sülâlesinden gelmiş bir tahir-ül-neseb değilse de, padişahları kulu kölesi hükmünde nasıl isterse öyle kullanır. (maksadı üzre) tâbiri biraz ziyadece su götürür.

22

Şeh-i devran ile yok beynine hâil perde,
Yâd olunmaz şu kadar var ki, adı minberde.

Yoksa ol rütbe yürür hükmü ki herbir yerde,
Padişah'ın adı vardır yalınız dillerde,
Zâtıdır taht-ı hükûmette hakiki fa'al.

Şeh-i devran: Yani Abdülâziz Han.

Hâil: İki şeyin arasında mani-i ittisal (ulaşmaya, yakınlığa engel) olan. Pirahen (gömlek) gibi.

Perde: Kapı perdesi değil.

Minber: Camilerde cuma günleri cemaat huzurunda hatiplerin uruc ettikleri (çıktıkları) yüksek mahaldir.

Hükmü: Emri, fermanı, iradesi demektir.
Padişah'ın: Yani Sultan Abdülâziz'in.
Zâtıdır: Yani Âli Paşa Efendimizdir.
Taht-ı hükûmet: Saltanat makamı.

Hakiki fa'al: Fa'al-i hakiki (işlerin gerçek yapıcısı) makamındadır.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin malik olduğu kudrete göre suret-i imkânda görünen mahallerinden (imkânsız) biri geçen beyitte beyân olunmuştu. Nâzım-ı nahrir, o beyti tekrar tefsir edip der ki: Sultan Abdülâziz ile Âli Paşa'nın arasında hiç teklif ve tekellüf ve fark-u temyiz (ayrılık gayrılık) yoktur. Sadece bir maddede cüz'i fark vardır ki, hutbelerde «Hâdim-ülharemeyn-üş-şerifeyn alâ vehu elsultan ibn-elsultan Abdülaziz Han ve Âli Paşa denmiyor. Yoksa, yani bu cihetten sarf-ı nazar edildiği (vazgeçildiği) halde, Âli Paşa'nın emr ü fermanı her yerde öyle câri ve nafizdir ki, Padişah'ın yalnız dillerde adı vardır. Zira saltanat tahtında fa'al-i hakiki, o zât-ı âli'dir.

MÜTALÂA: Şarih-i fakir der ki: Bu beyitte dahi şairâne mübalâğa olmak hatıra gelirse de, aksini ispat mümkündür. Meselâ, Padişâhın evail-i cülûsunda (taht'a çıkışında) Âli Paşa'yı malûm sebeplerden dolayı asla sevmez idi. Hattâ bir gün kurenasından (Padişaha yakın hizmetlerde bulunanlardan) birisi, onun kitâbetini ve politika fennindeki meharetini uzun uzun naklederken, Sultan Abdülâziz söze gelip: «Ey, artık elverir. Ben onun ne olduğunu efendiliğim zamanındanberi bilirim. Öyle uşaklarıyla mabeyn odalarında... adamdan bir vakitte hayır gelmez,» demişken. üç-dört senedenberi saltanat tahtının bütün kuvvet ve nüfuzunu kendi eliyle onun yedine (eline) teslim edip, kendisi yabancı gibi uzaktan baktığı ve Padişah'ın bizzat adam yetiştirmek derdiyle meydana çıkardığı kimselerin herbiri, birer kûşe-i hakarette oturdukları halde, Padişah asla sahabete (sahip çıkma, koruma) cür'et edemediği ve bilâkis Padişah'ın menfuru olarak, vaktiyle onun idâre-i mahsusası üzerine işten çıkarılmış olanların cümlesi, bugün yüksek rütbelerle menasıb'da (devlet hizmetleri) bulundukları halde, Padişahın hiç sesini çıkaramadığı meydandadır. İmdi, taht-ı saltanatta fa'al-i hakiki kim olur?...

23

Kalbi âyine-i ilham-ı Hudavend-i ezel,
Zatı mürsel gibi masûm-u hatayâ vü zelel,
Kimseler eyleyemez kendi ile bahs ü cedel,
Her ne işler ise «lâyüs'elü amma yef'al»,
Her ne hükmeylese âzâde-i takyid-i sual.

Âyine-i ilham: İlham aynası demektir. Yani Âli Paşa Efendimizin kalbi o kadar saf ve berraktır ki, ilham-ı Rabbani, orada yüzünü gösterir ve orada yüzünü gösteren şeylerin hepsi ilhamdır. Burada ilham, lehim'den alınma değildir.

Mürsel: Benî mürsel mânasına.

Masum: Temiz ve saf.

Hatayâ: Hatalar.

Zelel: Zell'ler (yanılmalar). Âdem Aleyhisselâm'ın cennette buğday yemesi gibi.

Bahs: Bir hususta, hak'kı ortaya çıkarmak için deliller göstermek mânasına.

Cedel: Asıl, kavga mânasına ise de, burada bahs ve münazara demektir. Gerçi ekser mübahaseler, hususa zamanımızda hukuk fennî görmüş olan gençlerin bahsleri, harb ve cidal tarzında görülür .

Lâyüs'elü amma yef'al: İşlediğinden sual olmaz mânasına «Lâyüs'elü amma yef'al ve hem yüs'elün» âyet-i kerimesinden iktibastır. Burada silinmiş olan «ve hem yüs'elün» cümlesindeki «hem» zamiri, Âli Paşa Hazretlerinden başka herkese râcidir. Hattâ Sultan Abdülâziz bile o cümleye dahildir.

Âzâde-i takyid-i sual: Sual kaydından vareste demektir ki, bu mısrâ evvelkini tefsir eder.

Hülâsa-i mâna: Âlî Paşa Efendimizin şeffaf kalbi, Cenâb-ı Hakkın ilhamlarına aynadır. Ve Zat-ı Şerif'i, neden dolayı ise, ebna-yı mürselin (nebiler) gibi hata ve yanılmalardan münezzeh ve masumdur. Bundan dolayıdır ki, hiçbir kimsenin onunla bir meselede bahs ve cedel etmeye hakkı yoktur. Zira, kendisi her ne sebebe mebni ise, işlediğinden mes'ul değildir. Ve her ne

emrederse, «neden, niçin» suali sorulamaz. «Bu niçin böyle,» denirse beyti tekrar ile cevap verilir: «Her ne işler ise lâyüs'elü amma yef'al, Her ne hükmeylese âzâde-i takyid-i sual» vesselâm.

24

Katl-i valiye verip Şam'da devlet hükmü,
Kıldı telif-i muadat-ı raiyyet hükmü.
Verdi Lübnan'da nasârâya emaret hükmü,
Mısr'da eyledi tağyir-i veraset hükmü,
Etti bir yüzbaşıyı Memleketeyn üzre kıral.

Nâzım-ı nahrir, Âli Paşa Efendimizin malik olduğu kudret icabınca muhal olan şeylerin suret-i imkânda gördüğünü ispat için irad-ı delâile ağaz eder, (delilleri söylemeye başlar).

Vali: Şam valisi ve Arabistan ordusu müşir'i şehid-i masum (suçsuz şehit) Ahmed Paşa'dır. Cümlenin malûmu olduğu üzre, Şam vak'asının hudusundan (ortaya çıkışından) üç-dört ay evvel Şam'da dört tabur asker mevcut idi. O esnada, Rumeli tarafına sevk için, bundan iki taburunun serian (acele olarak) gönderilmesi o vakit serasker bulunan Rıza Paşa tarafından Ahmed Paşa'ya emrolundu. O da cevabında, Şam'da bulunan ecnebi papazlarının, hususuyla, Fransa konsolosunun tahrikâtıyla, İslâm ve hıristiyan ahali arasında bir vakittenberi bazı uygunsuzluklar görülüyor; ve buranın âsayişi ancak bu dört taburla, güçlükle muhafaza olunuyor, eğer bunun ikisi kaldırılacak olursa, az vakitte ahali arasında bir fenalık vukua geleceği kaviyyen me'muldur (kuvvetle umulur), dedi. Ve amma, mut-

laka taburların gönderilmesinde ısrar olunursa, ileride zuhur edecek fenalıktan mes'ul olmamak için, kendisinin de azl olunup, yerine başkasının tayinini istida eyledi. Bu söze, ulu vekiller hazretleri asla kulak asmayıp, taburları Şam'dan kaldırdılar. Ve Ahmed Paşa'yı tebdil etmediler. Bunun üzerinden çok geçmedi; kalan iki taburdan birini daha istediler. O zaman Ahmed Paşa âkıbet-i hâli derk ile (başına gelecekleri anlayıp) yazdığı cevabnâmede (bu cevabnâmenin bir suretini mabeyn-i hümayun'a dahi göndermiş olduğundan, oradaki evrak torbasında mevcut olmalıdır) Şam'da sonradan zuhura gelen elem verici vukuatı keramet suretinde haber verdikten sonra, eğer bu tabur da kaldırılacak olursa, beldenin emniyetini muhafazaya kendisinin muktedir olamayacağından, hemen azl olunmasını ve eğer azli uzayacak olursa, kendisi kendini mazul ve mazur tutarak gelecek mes'uliyeti asla ve kat'a kabul etmeyeceğini kat'iyen beyan etti. Bu cevabnâme Meclis-i Hass-ı Vükelâda (vekiller heyeti) meydan-ı müzakereye konuldu. Nihayet, yine tabur Şam'dan kaldırıldı. Onüç - ondört gün sonra mahut arbede zuhûra geldi. Müslümanlar hıristiyanları kesiyorlarmış âvazesi Avrupa'yı yerinden oynattı; kıyametler koptu. Fuad Paşa gönderildi; tahkikat icra olundu. İşin hülâsasında, 168 nüfus-u masume-i islâmiyenin (masum islâm halkının) katl ve idamı ve Ahmed Paşa'ya dahi, «Arbede sırasında niçin kaleden çıkıp da kendini paralatmadın?» denilerek bilitham kurşuna dizildi. «Hıristiyan familyalarından felâketzede olanlar için» denilerek sekizyüzbin kese devlet hazinesi tazminat verdi. İş böylelikle bitirildi. Ahmed Paşa'nın idamı hakkında muhtelif rivâyetler olup, kimi der ki :«Fuad Paşa ile Bükreş me-

muriyetinde bulunduklarında, işret haliyle aralarında geçen bir niza' (çekişme, kavga) üzerine Fuad Paşa ötekine hitab ile: Senin katlin benim elimle olacak, demiş. Ve bu sözü ifa için biçâreyi Şam'da kurban etmiş.» Ve kimi de, Âli Paşa'nın eskidenberi Ahmed Paşa'ya garaz ve kini varmış. Bu mes'eleyi intikam vesilesi etmek için katline yürümüş; ve hattâ tahkikat esnasında Ahmed Paşa İstanbul'a celbolunmuş iken, surette tahkikatı tamamlamak ve hakikatta, hayat müddetini ikmal için Şam'a iade olunması için, Âli Paşa ısrar etmiş. Bazılarının tahkikine göre, Âli Paşa Avrupa'ya ve hususiyle Fransa İmparatoruna bir hulûs etmek için, Ahmed Paşa'yı feda etmiş. Bazıların kavlince de, Rıza Paşa'nın mansıb rekabeti dahi, bunlara munzam imiş. Her ne ise... Biçâre Ahmed Paşa memleketin ahvalini vaktiyle devlete bertafsil bildirmiş iken, hiç oralara kulak asılmayarak, elindeki silâh makamında olan askeri alındı; sonra da kurşuna dizildi. O esnada Sadâret ve hariciye makamlarında Âli Paşa Efendimiz Hazretleri mesnednişin-i hükm-ü istiklâl (kimseye bağlı olmadan hüküm verilecek makamda) olduğundan, bunlara dair olan hüküm ve ferman, onun emir ve iradesiyle icra olundu. İmdi, bu vak'anın vukuundan evvel şöyle bir hâlet olacak, sonra Devlet-i Osmaniye'nin bir ordu müşir'i Âli Paşa'nın agrazına (gizli kinlerine) feda olunup yol kesenler gibi kurşuna dizilecek; 168 nüfus-u islâmiye asılıp kesilecek; birkaç yüz aile sürülecek; bunların evlâd ve ayali perişan edilecek, denilse hiç inanılır mıydı? Lâkin Âli Paşa Efendimizin kudreti, böyle muhal görünen bir şeyi meydan-ı imkâna getirdi.

Te'lif: Uyuşturmak.

Muadat: İki taraf biribirine düşmanlık etmek.

Raiyyet: Sürü mânasına. Bundan naşidir ki, bizde ahali, hükûmet memurları nazarlarında koyun sürüsü gibidir.

Lübnan: Kurban vezninde. Beyrut şehrinin ve arasındaki büyük dağın ismidir. Dürzü dağı da derler.

Nasârâ: İsa dininde olanlar mânasına. Bâb-ı Âli'nin malûm nezaketi icabınca, bir müddettenberi bu tâbir terk olunup, yerine, hıristiyan ve gayrımüslim tâbirleri kullanılıyor.

Emaret: Hükûmet'in küçüğü mânasına. Yani Âli Paşa Efendimizin, muhali mümkün suretine koyan kudreti eserlerinden biri de «Cebel-i Lübnan» idâresinin, katolik mezhebinden birinin emareti altına verilmesidir. Malûm olduğu üzere Cebel hâdisesi zuhuruna kadar, burası Sayda ve Beyrut valilerinin idâreleri altında idi. Cebel ahalisi, dürzi ve maroni namlarıyla iki ayrı dinden kavmden ibaret olup, maroniler katolik olduklarından, daima Fransızların ruhani himayelerinde bulunurlar. Dürzi'ler ise, başka itikadda ve nüfusça kesrette (çokluk) olduklarından, maronilerin imtiyazlarını çekemezler. Bundan dolayı, aralarında çekişme ve kavga, bir zamanda eksik olmaz. Bahusus, katolik papazları, bunları da katolik mezhebine sokmak ve Fransa konsolosları o havaliyi Cezayir gibi birgün Fransa'ya ilhak etmek emelleriyle bu iki kavmin arasına daima nifak bırakmaktan hali olmazlar. Âkıbet, Cebel hâdisesinden sonra oranın hükûmeti büsbütün katolik eline geçmek maksadıyla, katoliklerden bir müşir-i mahsus'un yed-i idâresine verilmeye karar verildi. Ve başka vilâyetlerde olmayan birtakım imtiyazlar dahi

ita olundu. Evvelâ Davud Efendi ki, bir müddet Berlin maslahatgüzarlığında bulunmuş ve Almanya lisanında bir de kitap yazmış ve Âli Paşa'ya ubudiyyet (aşırı bağlılık, kulluk) ve tezellülde (zillete katlanma) sabitkadem olan bendegândan bulunmuş idi. Ona müşirlik verilip Cebel valisi nasbedildi. Fakat birkaç sene geçtiğinde, kendinde istiklâl fikirleri gibi bazı emâreler his olunmağla bir zemin-i dilfirib ile (gönül okşayıcı tarzda) İstanbul'a celb ve yerine Fuad Paşa dalkavuklarından, mahut Franko Efendi müşirlikle Cebel valisi nasbolundu. Gerek maroni ve gerek dürzi'ler cebelnişin-i vahşet olan akvamdan oldukları halde, içlerinde sıdk-u emanetle muttasıf olanlar gayetle nadir ve «Duhan gümrüğü» başkâtibi iken malûm sebepler üzerine mahbesden firar ve Londra'da vatandaşı olan Devlet-i Âliyye şehbenderinin yanında karar eden Rızkullah Hasun gibileri pek çoktur.

İmdi, şu vakıadan mukaddem (önce), Cebel'in şöyle bir müstakil idâre altına ve manen Fransa'nın zir-i hükmüne (hükmü altına) gireceği mümkinattan addolunur muydu? İşte Âli Paşa Efendimizin kudreti, bunu icra etti.

Mısır: Mısır hükûmeti.

Tağyir-i veraset: Hükûmet veraseti için mevzu olan usulün tebdili demektir. Herkesin bildiği şeydir ki, Mısır valisi müteveffa Mehmed Ali Paşa zamanında Makam-ı Saltanat-ı Osmaniye'den verilen ferman hükmünce, Mısır hükûmetinin, familyadan ekber ve erşed (en büyük ve ergin) evlâda intikali meşrut edilmiş (şart koşulmuş) ve hâlâ Mısır Hıdiv'i olan İsmail Paşa'ya gelinceye kadar bu usûl cereyan edip, ondan sonra hükû-

met nöbetinin Fazıl Mustafa Paşa'ya intikali mukarrer bulunmuş idi. Lâkin, Mustafa Paşa'da veraset şartlarından «rüşd» sınıfının yokluğu cihetiyle, Âli Paşa Efendimiz usul-ü veraseti tağyir buyurdu.

Şârih-i fakir der ki: Mustafa Paşa'nın adem-i rüşdünü ispat için pekçok deliller bulunur. Bu cümleden olarak birincisi, bundan üç-dört sene öncesine gelinceye kadar, kendisi, Sadrâzam Efendimizin has bendegânı sırasında bulunmakla müftehir ve o sayede Maarif ve Maliye Nezâretleri ve Meclis-i Hazain Riyaseti makamlarını haiz olmuş iken, muahharen (sonradan) bir iki defa Zât-ı Şahane ile görüşerek iltifata mezhar olmasından dolayı bu kerameti kendine haml ile Sadâret Makamına göz dikmeye ve Âli Paşa Efendimizle Fuad Paşa'nın hareketlerini takbih ve tahtıa'ya (beğenmeme ve yanlışını çıkarma) cür'et eylemesidir ki; bu küfran-ı nimet (nankörlük), kendinin yirmidört saat zarfında Osmanlı ülkesinden harice çıkması için Padişah tarafından irâde-i seniyye zuhuruna ve don, paça vapura atılıp soluğu İtalya'da almasına sebep ve illet oldu.

İkinci delil: İtalya'dan Paris'e gittiğine ve kendi tarafından Zât-ı Şahaneye hitaben bir mektup kaleme aldırıp, suretlerini bütün Avrupa devletlerine ve hattâ bir nüshasını da Halil Bey vasıtasıyla İngiltere Devletine resmen gönderip, bunda Devlet-i Âliyye'nin ve şark ahalisinin idâre-i hâzıra yüzünden dûçar oldukları hâl-i hatırnâk'i ve burada daha bir müddet devam ederse Osmanlı Devletinin perişanî ve izmihlâli mukarrer olduğunu ve bundan kurtulmak için millî meşveret usulünün kabul ve icrasından başka çare olmadığını ve vükelâ-yı saltanat'ın hain olduklarını tafsil ve beyan ve mezkur idâre tebdil edip de kendinin irae ettiği usul

icra olunmadıkça Devlet-i Âliyye kendisine rica ve teklif etse de Sadâret makamını kabul etmeyeceğini ve hattâ İstanbul'a dahi ayak basmayacağını bin kere yemin ve kasem ile ilân ettiği halde, sonradan kalkıp kendi kendine İstanbul'a gelmesi ve Halil Bey tavassutuyla Âli Paşa Efendimizin af ve merhamet eteklerine sarılıp cürüm ve kusurunu itiraf etmesi üzerine, hakkında, Sadrâzam tarafından atıfet gösterilerek, evvelâ Meclis-i Âliye azası sırasına ve sonradan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâretine sokulması, yani kendini müceddid-i devlet (devlete yeni şekil veren) olmak liyâkatinde sanırken, Vehbi Molla menzelesine kanaat eylemesidir.

Üçüncü delil: Kendisi Avrupa'da iken «Benim malım ölünceye kadar, size de bana da elverir. Buraya geliniz; şu devlet'in selâmeti için birlikte çalışalım» diyerek ve ölünceye kadar bu fikirlerden dönmeyip beraber bulunacağına ırz ve namus üzerine kasemler ederek, İstanbul'dan birtakım erbab-ı hamiyyeti celb ve iğfal ettikten ve bunlar vatanlarını, evlâd ve ayallerini, rütbe ve memuriyetlerini bu hizmet-i milliye için feda ile Avrupa'ya gidip işe başladıktan sonra, kendisinin, zikredildiği üzere fikir ve niyetlerini değiştirmesi ve bu zat'lara da, kendine uyarak meslek değiştirmeyi, yahut kendisinden ayrılmayı teklif ve bunu kabul etmeyenler sokaklarda kalır ve Âli Paşa Efendimiz bu suretle düşmanlarından intikam almış olur da, benim suçumu affeder hülyasıyla, taahhüd ettiği yardımı onlar hakkında diriğ eylemesidir (esirgeme).

Dördüncü delil: Pederinden bir nice milyon keseler mirasa nail olmuş iken, bu kadar akçeyi sekiz-on yıl zarfında kumar ve fahişelerle yiyip iflâs derecesine

geldiği halde, elyevm Paris'te bulunan «Madam Mayer» namında bir fahişeye aylık ellibin ve Mısır Hıdiv'i aleyhinde neşrettirdiği Fransızca bir gazetenin masarifine dahi, yine her ay yüzbin kuruş vermesidir.

Velhasıl, şu deliller ve daha hesaba gelmeyen bin türlü delüikler ile Fazıl Paşa'nın adem-i rüşt'ü sabit olduğundan, görünüşte mümkün değil gibi görünürken, Âli Paşa Efendimiz veraset usulünü tağyir eyledi (değiştirdi). Hattâ buna kıyas ile Saltanat-ı Osmaniye'nin usul-ü verâsetini dahi tağyire pekçok himmet etti ise de, bazı mevani (engeller) zuhuruyla icra mevkiine gelemedi. Ancak, bununla ol iktidar sahibinin kudreti küçüklenmek lâzım gelmez.

Yüzbaşı: Rüteb-i askeriyyeden (askerî rütbeler) bir rütbedir İtibarca, yüz kişiye hükmeder.

Memleketeyn: Ulah-Buğdan emareti. Gariptir ki, Devlet-i Âliyye'nin verdiği ferman-ı resmî'de bu iki memleket daima ayrı görülmek için «Memleketeyn» tâbiri bulunduğu ve elyevm (bugün Bâb-ı Âli'nin bilcümle Türkçe muhaberat ve Uânatmda yine bu tefrike (ayırma) işaret için «Memleketeyn» denildiği halde, Avrupa devletleri muhaberat ve ilânatmda «Principautés Danubiennes», yani birleşmiş olan Beylik tâbiri kullanırlar. Bunun zımnında şimdilik bir dınltı çıkmamak için Bâb-ı Âli sükût ediyor ise de, elbette bir gün olur kokusu çıkar.

Kral: Hükümdar mânasına. Malûmdur ki* Memleketeyn ahalisi evvelce «Kuze» namında tir herifi Kendilerine prens ettiler. Bâb-ı Âli nezaket edip Fransa'yı tatyib için sükût ve tasdik etti. Sonra, ahali, Kuze'yi kovdular. Almanya prensleri familyasından yüzbaşı

rütbesinde bulunan Şarl'ı getirdiler, prens diktiler. Bâb-ı Âli biraz istiğna-yı şivekâraneden (nazlanma) sonra onu dahi kabul ve tasdik eyledi. Hele Şarl'ın nasbında (tayin) Âli Paşa'nın nüfuz ve hükmünden ziyade, ahalinin ekseriyetindeki ısrarın tesiri olduğundan, Nâzım-ı nahrir'in bu delili pek de kuvvetli görünmez. Zira, eğer Memleketeyn'e kral intihabı onun yed-i iktidarında olsa idi, tecrübe edilmiş sadakatine mükâfat olarak ve Rusya devletine rağmen elbette müteveffa «Logfut» beyi nasbederdi.

Hülâsa-i mâna: Ol malik-i zimam-ı saltanat Âli Paşa Efendilerimizin kudret-i kahireleri âsârındandır ki, Şam'da valinin katline ve bununla reaya-yı islâm ve hıristiyan beynindeki adâvetin izalesine ve Cebel-i Lübnan'da hıristiyan vali nasbına ve Mısır'ın usul-ü verâsetini tağyire hükm-ü ferman eyledi. İmdi, şu vakıalardan mukaddem, «bu işler şu suretlere girecek» deseler, kim mümkün olduğuna zahib olurdu?

25

Terk-i emlâk edip islâmdan onbin hane,
Hicret etmişti itaat ederek fermâne.
Şart edip rekz-i alem etmeyi kahharâne
Belgrat kal'asın ihsan ile Sırbistan'e
Devletin kıldı tamamiyyetini istikmal.

Âli Paşa Efendimizin malik olduğu kudret iktizasınca, suret-i imkânda görülen acayip işlerden biri de, Belgrat dâr-üc-cihad'ın (islâm sınırları dışında kalan ülke) kesbettiği sonraki hâl'dir.

Terk-i emlâk: Malik olunan şey'i brakmak demektir.

İslâm'dan: Yani, Belgrat'ın islâm ahalisinden.

Onbin hane: Diğer terkedilmiş kalelerin ahalisi de hesaba dahil olursa, daha çok tutar.

Hicret: Vatanı terkedip başka diyâra gitmek.

Ferman: Belgrat ahalisinin, Varoş'u tahliye ederek kaleye çekilmelerine dair olan fermandır ki, ahaliye, sahipleri kaybolmuş malları Sırplar tarafından tazmin olunacağını taahüdle beraber, yalnız para ve mücevherata müteallik eşyayı alıp herkes evini eşyasıyla bırakmasını ve üstlerindeki esvab ile muhaceretlerini emretmişti. Bunun üzerine, herkesin malik olduğu akar, emlâk, arazi, dükkan, ev ve içlerinde bulunan menkûlat ve gayremenkûlat'ın hepsi deftere işlenerek, halk, ehl ve ayallerinin üstlerindeki elbise ile ellerinden tutarak ve çünkü terk olunan emlâkin hakiki kıymetini Devlet-i Âliyye Sırplıya tazmin ettireceğinden, her zaman Sırplılar ile çekişmekten ise, mallarını nakten ele geçirdiklerinden dolayı birbirlerini tebrik ederek evlerinden çıktılar. Sonra emlâk-i metrûkeye bedel, Devlet-i Âliyye size istediğiniz memleketlerde ev, emlâk ve arazi verecek denilerek, zavallıları aldatıp birtakımı Bosna taraflarına birtakımı da Vidin havalisine sevk ile, Çerkes muhacirlerinin mazhar oldukları lûtf ve iyiliklere bunlar da nâil edildiler. Sırplılar ise bu evlere, bu emlâk ve akar'a teklifsizce malik olup yan geldiler, safalarına baktılar. O zamandanberi Bâb-ı Âli bu emlâk'in bedellerini istedi de alamadı mı, yoksa, aldı da muhacirlere mi vermedi? Her nasıl ise, bugün bu muhacirler sevk olundukları yerlerde zelil ve sefil, uryan ve nalân kaldılar. Kendilerine bir akçe vasıl olmadı.

Lâkin Âli Paşa Efendimiz, Sırplıların bu habasetini yanlarına koymadı, sonraki beyit'te zikrolunduğu üzere intikamlarını aldı.

Şart edip: Boşama mânasına değil ha! Zira, Âli Paşa Efendimiz öyle halt etmez.

Rekz-i alem: Bayrak dikmek.

Kahharâne: Cebr ve zor ile.

Belgrat Kal'ası: Rumeli kıtasının hududunun sonunda, Sava ve Tuna nehirlerinin birleştiği mevkide, sağlam bir kaledir.

İhsan: İyilik ve inayet mânasına .

Sırbistan: İkiyüz bin nüfustan ibaret, islâv cinsinden bir kavmin oturdukları memlekettir. Beyândan müstağni olduğu vechile, Belgrat kalesinin Sırp idaresine verilmesini, Rusya, Avusturya ve Fransa devletleri hayrhâhâne Bâb-ı Âli'ye ihtar etmeleriyle, Bâb-ı Âli yani Âli Paşa Hazretleri dahi «Evet, Devlet-i Âliyye, Belgrat'ı ve kendisine bağlı diğer kaleleri, bütün top ve mühimmatı, binaları ve edavatı ile beraber, cömertlik buyurup Sırbistan'a terk eder. Ancak, bir şart ile ki, Belgrat kalesine Sırp bayrağı çekildikte, yanında Osmanlı bayrağı dahi, ay-yıldız alâmetiyle dalgalanırsa fikrinde ısrar ettiklerinden, sonunda Sırplar âciz kalıp bu şart-ı kahharâneyi kabule serfüru etmeye mecbur oldu.

Tamamiyyet: Devlet-i Âliyye'nin mülkî tamamiyyeti, malûm Devlet-i muazzama tarafından kefalet altına alınmış, velâkin bu kefaletin Belgrat'ın elden çıkmasına hiç faidesi olmamıştır.

İstikmal: Kâmil kılmak, yerine getirmek mânasına.

Hülâsa-i mâna: Belgrat ve ona bağlı kaleler ahalisinden onbin hâneden fazla islâm nüfusu, varid olan

fermana itaatle ev, emlâk ve akar'ını terkedip ihtiyar-ı hicret etmişlerdi. Âli Paşa Efendimiz, onların intikamını Sırplıdan almak için, kalelerde Osmanlı bayrağı dikmek şart-ı kahhârânesiyle kaleleri Sırbistan'a terkedip, devlet'in mukaddes tamamiyyet haklarını yerine getirmeye muvaffak oldu. İmdi, şu Belgrat vukuatı meydana gelmezden evvel, şöyle şeyler olacak denilse, herkes «muhaldir» demez miydi? Lâkin Âli Paşa Efendimizin kudreti, bunları hep imkân ve icra mevkiine getirdi. Hemen sây-ü himmetleri Nezd-i Bârî'de meşkûr ve makbul ola.

26

Kenez'i nush-u belâgat-eseri koydu yola,
Salamaz gayri mukaddemki gibi sağa sola.
Öyle me'mende ne hacet olacak karakola,
Karadağ kulelerin yıktı ise hükmü n'ola
Peşşe, tevfik-i Huda ile eder kal'-ı cibal.

Kenez: Kenef vezninde, Karadağ ladikasının alemidir.

Nush-u belâgat-eser: Bir nasihat ki, onun eseri belâgat ola. Âli Paşa Efendimizin ladikaya ettiği nasihat gibi.

Gayri: Hayri vezninde, artık mânasına.

Me'men: Yani Karadağ.

Karakol: Bir yeri muhafazaya tayin ve ikâme olunan fırka-i askeriye (tümen).

Karadağ: Yüzyirmibin nüfusu havi bir dağdır. Ahalisi gayet vahşi ve Rusya'nın tahrikâtıyla Devlet-i

metbualarına (uyruklarından oldukları devlet) itaatten rûgerdan (yüz çevirmiş) ve mütehaşi'dirler.

Kuleler: Yani Karadağ muharebatının sonunda, Düvel-i muazzama (büyük devletler) ile müttehiden verilen karar üzerine, Karadağ hududunun lâzım gelen yerlerine yaptırılan kulelerdir ki, «blok havz» dahi derler.

Malûm olduğu üzere, işbu Karadağ mes'elesi, imtidad ettiği dört sene zarfında Devlet-i Âliyyenin en güzide zabitlerini, askerlerini, Bosna ve Hersek kıt'alarının yetiştirdiği en şahbaz yiğitleri yedi. Bu iki kıt'anın (ülke) bugünkü harabiyetine sebep oldu. Hazineyi nice yüzbin kese zararlara uğrattı. Bununla beraber bir nice adamın dahi sebeb-i feyz-i olup namları bilinmez iken meydana çıkardı. Kâni Paşa ve Derviş Paşa gibiler, o imâret'in çorbasıyla kanlandılar. Fakat nice bin ehl-i islâm'ın kanlarına da ekmek doğradılar. Sonunda Dağlılar namlûb oldu. İslâm askeri «Çetine»ye kadar girdi. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, beş devlet ile müzakereye girişti. Çünkü buranın ahalisi san'at ve ziraat gibi şeyler bilmeyip, hırsızlık ve haydutluktan başka işleri olmadığından, Dağ'ın civarında bulunan Osmanlı memleketlerinin bundan sonra, bunların tasallut ellerinin yetişemiyeceği bir korunma hâli içinde bulundurulması mütalâası üzerine; Dağ'ın icab eden mahallerine birer kârgir kule inşâsiyle, içlerinde lüzumu kadar asker ikame ettirilmesi suretleri bilittihad kararlaştırılmış idi. Gerçi Dağlıların hal ve vahşetleri icabınca, çarpışma srasında bizim askerlerimizin burunlarını, kulaklarını kestiler ve ölülerin göğüslerini yarıp ciğerlerini çıkardılar ve askerlerin başlarından «Çetine» de bir muntazam müzehâne yaptılar ise de, kulelerin bu vechile yaptırılması kararı kendilerini pek ziyade me'-

yus ettiği ve bu kuleleri gözleri önünde gördükçe Devlet-i meşrualarına ısınmak için dilteşna oldukları (candan istedikleri) arzu-yu ihlâs'a (bağlılık arzusu) bir nevi za'f terettüb edeceği Âli Paşa Efendimiz Hazretlerine Rusya Sefâreti tarafından tebliğ olunduğundan ve Fransa Sefâreti dahi mırın kırın ederek Rusya'yı terviç yolunda hayırhâhane bazı nasihat vâdilerinde gezindiğinden, Paşa Efendimizin hamiyet ve merhamet hisleri galebe edip, nice bin keseler sarfı ve nice bin islâm askerinin kanı bahası ile yapılmış olan kulelerin cümlesi hâkle yeksan ve bir kere cömertlik hissi harekete gelince. bununla da kanaat buyurmayıp, Dağlılara bir liman ve bir vapur dahi fazladan ihsan olundu. Tuz ve kömürün muafiyetleri yine başka. Ve Dağ'a civar olan araziden isticar istihkakı (kiralama hakkı) ve civar vilâyetlerde konsolos tarzında memurlar bulundurmak salâhiyeti gibi inayetler yine başka.

Peşşe: Sivrisinek dedikleri mel'undur ki, insanı haşım haşım haşlar. Yaz geceleri cibinliksiz Küçük Çamlıca'da yatanların malûmudur.

Kal'-ı cibal: Dağları yerinden koparmak mânasına. Filhakika mezkur kuleler o kadar metin ve müstahkem olarak yapılmıştı ki, her birine dağ demek yanlış olmaz.

Hülâsa-i mâna: Ol Ferhad-ı kûhsar-ı devlet (Devlet dağının Ferhad'ı), yani Âli Paşa-yı pür muvaffakiyet Hazretlerinin malik olduğu kudret'in yüksek eserlerinden biri de, Karadağ'da bu kadar güçlüklerle yapılan kulelerin yıkılmasıdır. Ve filvaki bu da takat ve hamiyyet-i beşeriyeden hariç gibi görülürse de, Cenab-ı Kâdir-i Kayyum'un tevfiki refik olunca (Allahın yar-

dımı olunca), bir sivrisinek bile dağları yerinden koparır. Ve bu kulelerin yıkılması dahi, başka bir hikmete mebni olmayıp, mücerred (yalnız) adem-i lüzumlarından dolayıdır. Zira, Âli Paşa Efendimizin dağa taşa tesir eden nüfuz ve nasihatları, Ladikaya öyle bir tesir ediş etti ki, artık evvelki gibi sağa sola saldırmaya mecali kalmadı. Bu halde Karadağ, büsbütün emniyetgâh olup, bir kadın, başında altın torbasiyle bir ucundan öbür ucuna gitse, kaşın üstünde gözün var diyen olmaz. Şimdi bir emin yerde, artık karakola, kuleye hacet olur mu?

(Nükte):

Âli Paşa Efendimizin ince vücutlarını sivrisineğe ve kulelerin dağa teşbihindeki letâfet, vicdan sahiplerine gizli değildir. Fakat, sivrisinekte sokma kuvveti olduğundan, teşbihte biraz garabet hissolunur.

27

Azmine yaver olur ise eğer kasd-ı Huda
Kıptiyan câyı olur mesned-i sadr-ı vâlâ.
Yalnız etti yahudiler için istisna,
Rumdan. ermeniden yaptı müşir ü bâlâ,
Eyledi resm-i müsavat-ı hukuku ikmal.

Azm: Azimet-i zihniye mânasına.

Yaver: Faytonların arkası sıra koşan zâbitan-ı askerî şeklindeki yosmalar değil.

Kasd-ı Huda: İrâde-i ezeliye-i İlâhiye (Allahın emri) mânasına.

Kıptiyan: Kıpti'nin cemi. Çingeneler demektir. Yeryüzünde bulunan kavimlerin içinde en ziyade rahat ya-

şayan bu kavimdir. Çünkü, bunlar dünyanın her tarafında bulunan hükûmetlerin idâreleri altındaki memleketlerde bulundukları halde, hiç bir hükûmetin kanunu ile mukayyed değildirler. Zira, şehirlerde ikamet etmeyip göçebe suretinde dağlarda ve sahralarda gezerler ve aralarındaki kavgalar, yine aralarında halledilir. Ar ve haya gibi külfetlerden, zenginlik, rütbe ve memuriyet gibi imtiyaz sıfatlarından âri olarak, cümlesi ahvalde müsavidirler. Bunlardan Devlet-i Âliyye'de, Şeyhülislâm, sadâret müsteşarı, gümrük emini olanlar bulundu ise de, henüz müşir ve sadrâzam olan yoktur.

Câyı: Makam yeri mânasına.

Mesnèd-i sadr-ı vâlâ: Makam-ı Sadâret-ı Uzma ki (Yüce sadrâzamlık makamı), üç buçuk yıldanberi Âli Paşa Efendimize münhasırdır.

Yahudiler: Malûm rûy-i arz'da bulunan kavm-i yahud'un (yahudi kavmi) kâffesi. Beş milyon miktarında tahmin olunur. Bu kavim, taassubları muktezası üzere, kendilerinden başka mezhepte olan kavimlere buğz ve düşmanlık ve fazla olarak ihanet ve hıyanetle me'lûf (huy edinilmiş) olmalarıyla, her millet indinde hor ve zelil'dirler. Rûy-i zemin'in hükûmetini kendilerine mev'ud (vâdedilmiş) bilirler. Avrupa'da bulunan yahudiler ekseriyet üzre sarraflık ve avukatlık ile geçinirler. İçlerinde pek zenginleri bulunur. Roçild kumpanyası bunlardandır.

Müstasne: Ayrılmış. Çünkü biçâre yahudileren müslümanlar gibi sahibi olmadığından, hâlâ içlerinden ne bir müşir, ne de bâlâ olan yoktur.

Rum: Şum (uğursuz) vezninde. Hıristiyandan ortodoks denilen mezhebde bir kavimdir. Yeryüzünde bu-

lunan rumların bütün nüfusu iki milyondan ibaret olup, bunun bir milyon kadarı Yunanistan idâre-i sağı resinde ve küsuru Devlet-i Âliye ve diğer devletler tebaiyetindedirler. Bunların içinde öyle gayur ve âkil zevat bulunur ki, Osmanlı devleti'nin heyeti otuzbeş milyon nüfustan müteşekkil iken, bu heyeti, cebir kuvvetiyle bozup İstanbul'u zaptetmek ve Ayasofya'yı, evvelki gibi rum kilisesine tahvil etmek tasavvurlarında bulunurlar. Lehistan, Tataristan, Gürcistan ve Dağıstan kıt'alarının ahvâlinden intibâha rağbet etmeyip, Rusya'yı kendilerine hâmi itikad ederler. Ve birgün Rusya, İstanbul'u ele geçirirse «Bizans» hükûmetini yeniden teşkil ve Rumeli kıt'asını da oraya ilhak edip rumluğu ihya eder ümidinde bulunurlar.

Ermeni: Bu dahi diğer mezhepte acayip bir kavimdir. Bunların cümlesi dört milyon nüfustan ibaret olup bir milyon kadarı Rusya ve İran devletleri tebaiyyetinde ve geri kalanı Osmanlı Devleti tâbiiyyetinde ve muhtelif memleketlerde bulunurlar. Ancak bunlarda, rumlar gibi mezhep sağlamlığı olmadığından, yirmi - otuz senedenberi hemen yarısına yakın miktarı, katolik ve protestan papazlarının teşvikleriyle mezheplerini değiştirdiler. Bu bakımdan, aralarında nizâ ve çekişme bâkidir. Bunların içinde dahi eski Ermenistan hükûnetini ihya ve tecdid hayalleriyle vakit geçiren akıllılar pekçoktur.

Müşir: Rütbe-i Vâlâ-yı Vezâret'e nâil olan bahtiyardır. Katoliklerden Davut Paşa, Franko Paşa, rumlardan Muzuros Paşa, hep müşirdirler. Sadrâzamlar bu

hamurdan yapıldığından, müşir olmayan Sadârete gelemez (*)

Müsâvat-ı hukuk: Hukukun bir düziye olması mânasına. Lâkin, mutlak hukuk zikrolundukta, müteallık olduğu ahvâlin cümlesine şümulü olacağından, madem ki, bir kayd ile mukayyed olmaya bu tâbir mânadan âzade, veyahut mefhumunun hariçte vücudu hilâf-ı âde'dir (âdet olmamıştır). Çünkü, hukuk denilen aide, tabiat, mer'iyet, şahsiyet, milliyet gibi birçok ahvale müteallık olup bunların cümlesinde hukuku mütesavi kılmak imkânsız olacağından meselâ, hilkatçe kavi ve galip olan, zayıf ve zebun üzerine nüfuz icra etmek hukuk-u tabiiyedendir. Lâkin medenî hukuk ona meydan bırakmaz. Kezâlik, her millet kendi işlerini bizzat görmek, hukuk-u milliyesindendir. Lâkin, hükûmet hukuku ona mahal vermez. İmdi Bâb-ı Âli'nin ıstılâhında, müsavat-ı hukuk ile ne mâna var olduğu bilinemezse de, Avrupa'ya karşı kullandığı lisanda «müsavat fi elşeref» ve Türkistan'a karşı gösterdiği şivede «Müsavat fi hukuk-el şeri'» mânalarını ima ettiği anlaşılıyor. Halbuki, bir hükûmet, cumhuriyet usulü üzre mevzu olmadıkça, ahali arasında şerefçe müsavat-ı hukuk mümkün olamaz. Hususiyle, Devlet-i Âliye gibi muhtelif dinlerdeki kavimlerden meydana gelmiş ve esas yapısı islâm kaidesi üzerine kurulmuş bir hükûmet-i şahsiye için bu müsavatı icra, hiç kabil olamaz. Meğer ki, devlet binası esasından bozula ve müslümanlık mayası mahvedile. Haydi burasını da düşünmeyelim. Meselâ, rumlardan

---

(x) Bâb-ı Âli ıstılâhında, müşir ünvanı, askeri sıfatı olan vüzerâya mahsus ise de, Nâzım-ı nahrir, Bâb-ı Âli bahçesinde yetişmediğinden, bu farka dikkat etmemiştir.

bir iki müşir yaptık, Ermeniler, Dürzi'ler, Maroni'ler Yahudiler, Lâzlar Kürtler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar, Lâtinler, Kıptilerden her biri dahi müteşaviye'ye girip bilfarz Umur-u Nafıa Nezâreti bir müddet katolik müşirleriyle idâre olunursa; bir zaman dahi diğer milletler müşirlerine verilmek ve Sadâret dahi elden ele devretmek iktiza eder. Bundaki hasar ise tavzihe muhtaç değildir. Yok, murad «şer'i hukuk müsavatı» ise, bu usul, şer'i esasların hükümleri olduğundan her islâm devletinde muteber idi. Bâb-ı Âli'nin yeni ihtiraatından (buluşlarından) değildir.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin halisane azimetine, eğer İrade-i İlâhiye muin ve muvafık olursa, çok vakit geçmeyip çingenelerden bile Sadrâzam bulunur. Zira, Rum'dan, Ermeni'den, müşir ve bâlâ'lar yaptı. Ve bununla müsavat-ı hukuk-u milliye'yi tesis etti.

Şârih-i fakir der ki: Yahudilerin istisnası ne hikmete mebni olduğu bizce hafi (gizli) olduğu gibi, müsavatı tamamlamak için çingenelerin Makam-ı Sadâret'e getirilmesi sözü dahi biraz mübalâğalı görünür. Ancak bunlardan şeyhülislâm, sadâret müsteşarı, gümrük emini olanlar görüldüğü halde, sadrâzam olmalarında asla mazhur görülemez. İmdi, bundan yirmi-yirmibeş sene evvel, Rum'lardan, Ermeni'lerden müşir-i bâlâ'lar olanlar olacak; bunlara, devletli, âtıfetli, saadetli elkâb'ı yazılacak denilse, kimse inanır mıydı? İşte, Âli Paşa Efendimizin hukuk müsavatına riâyet-i kâmileleri olduğundan, malik oldukları kudret-i kaharâne ile, bu muhal'i mümkün derecesine getirmeye muvaffak oldular.

Bir zaman akçece görmüştü hazine kıllet,
Almayıp aylığını halk çekerdi zillet.
Ya nasıl zâtına şükretmiye şimdi millet,
Verdi maliyeye tedbir-i musibi bereket,
Buldu hep sâye-i lûtfunda cihan vüs'at-ı hâl.

Bir zaman: Yani, geçmiş zaman demek. Elhâletühazihi (şimdiki zamanda) hazinede kıllet (kıtlık, azlık) olmadığı meydandadır.

Hazine: Su hazinesi değil, maliye hazinesidir. Bunun şer'i ismi «Beytülmal» iken, Beytülmal'e girmesi meşrû olmayan emval dahi doldurulduğundan, sonradan bu isim takıldı.

Kıllet: İllet vezninde, azlık mânasına.

Aylık: Bir kuyruklu yıldızdır ki, iki-üç ayda bir kere arz-ı cemal ile, isteklilerinin hasretlerini dindirir.

Çekerdi zillet: Yani geçmiş zamanda; şimdi değil.

Zillet: Zaruret ve sefaletle karışık bir haldir. Yedi-sekiz aylığı tedahül'de (ödemede gecikme), ve evlâd-ü ayali ihtiyaçta olan biçarelerde görülür.

Şükr: Bir iyilik mukabilinde arz olunan hoşnudluktur.

Maliyeye: Yani, Maliye hazinesine.

Tedbir-i musib: Re'y-i saib (maksada uygun, doğru görüş) mânasına. Musib ile musibet arasında yakınlık olduğundan, Nâzım-ı nahrir, tedbir-i saib demiş olsa daha hoş olurdu. Lâkin, vezin zarureti mânidir.

Bereket: Birikme, çoğalma mânasına.

Vüs'at: Genişlik.

Hülâsa-i mâna: Bir vakitler Maliye hazinesi illet-i kıllete (azlık illeti) giriftar olmağla, herkes aylığını alamayıp, zillet ve sefalet çekerdi. Şimdi bütün millet, Âli Paşa Hazretlerine nasıl şükretmesin ki, onun re'y-i saibi ile Hazine-i maliyeye bereket gelip bütün cihan sâye-i lûtfunda vüs'at-ı hal kesbeyledi. Filhakika, Sadrâzam Efendimizin şu lûtfu her zamanda şükr ve hamd'e şayandır. Hani bir vakit, memurların sekiz-on ay maaşları tedahülde kaldığından, hep kap kacak satıp, yahut elinden gelirse borç veya dolandırıcılık edip geçinmeye mecbur edilir, taşra merkezlerinde bulunan askerlerin onbeş-yirmi aylıkları teraküm ederdi. Vükelâ hazerâtı ise, aylıklarını nakden alırlardı. Şimdi böyle şeyler var mı? Meselâ, hem kimin aylık alacağı varsa söylesin.

29

Fukara, zam ile vergisi, edilmez tâciz,
Sanma âşar ile ağnam rüsumun nâçiz.
Buldu gûya yeni bir mâden-i sim ü ibrîz,
Tuz, tütün resme girip oldu hazine lebrîz,
Etti tahvil-i kavâimle nukut istihsal.

Fukara: Vükelâ vezninde, fakir'in cemi'dir. Dünyalıktan bibehre (mahrum) olanlara denir, Şârih-i fakir gibi. Lâkin burada murad (söylenmek istenen), vergi ve rüsumat veren, taşraların âciz ahalisidir.

Vergi: Devlet'in ahaliden her sene aldığı paradır. Bu, hilâf-ı şer'i(şeriate aykırı) olmamakla beraber, tevzi ve tahsilinde adalet olmadığından, memleketin harabiyetine başlıca sebeplerden biridir. Vakaa, Devlet'in

tevzi, tahsil ve vergiye dair müteaddid nizamları vardır ki, gözden geçirilse, içlerinde ne yollu şeyler görülür. Meselâ, bu nizamlar icabınca herkes vergiyi hal ve kudretine göre verecek ve herkesin hal ve kudretini, konu komşusu iyi bileceğinden, her köy ve her mahalle kararlaştırılmış vergilerini, aralarında âdilane tevzi edecekler. Tahsili sırasında da fakirler rencide olunmayıp, mahsül idrâki zamanlarında tedricen alınacak, falan filân... Lâkin bu nizâmât vaktiyle bir kere kaleme alınıp taşralara gönderilmiş ve taşra meclislerinde birer defa okunup resmen «sem'an ve taaten» (baş üstüne) denildikten sonra, mal kalemine sureti kaydedilmiş ve birer sureti kaza müdürlerine gönderilmiş, artık o günden sonra bir daha aranıp sorulmamış olduğundan, şimdiki tevziat ve tahsilat bu nizamların hilâfında cereyan eder. Evvelâ taşraların servet erbabı ki, meclis azaları, itibarlı büyük aileler, beldenin ileri gelenleri, muhtar, kocabaşı; metrepolit, piskopos gibilerden ibarettir. Bunlar, yalnız namları vergi defterinde kayıtlı bulunmak için, senevi beşer-onar kuruş verip kurtulur. Vergi yükünün en ağırı âciz halka biner. Meselâ, onbin kese servet ve sâmânı olan bir hanedan-ı beldenin (şehrin büyük ailesi) otuz kuruş ve yevmiye dört kuruş kazanan bir fakir rençberin evi, tarlası, bağı bahçesi olmadığı halde yüz kuruş vergi verdiği pek çok kere görülmüştür. Bugünkü günde, hanesini, bahçesini, geçimine medar olan dükkânını, öküzünü, ineğini, hattâ yattığı döşeğini satıp vergisine yatıran fukara had ve hesaba gelmez. Ancak, yalnız dert, senevî vergi olsa, yine fukara razıdır. Ya bekaya-yı atîka'yı (eski vergi kalıntıları) nasıl versinler? İşbu bekaya'nın pekçok çeşitleri olup, ekseri mahalle ve köy borcudur.

Çünkü, farzedelim ki, bir mahallenin yahut bir köyün bundan onbeş sene evvel otuz hanesi varmış; binâenaleyh oraya üçbin kuruş vergi tarh olunmuş. Sonradan bu hanelerin yirmisi tedricen sönmüş, yahut dağılmış; şimdi fakat on hane kalmış. Lâkin bunların tediyesi sırasında, sarkan vergi borçlarının birtakımı zar zor kalanlardan alınmış ise de, birtakımının tahsiline imkân bulunamayıp, defterde «bekaya» gösterilmiş. Şimdi, ahali, hem yine üçbin kuruş vergiyi, mükerrer vermek ve hem de mefkud olan (mevcut olmayan) yirmi haneden dolayı teraküm eden eski bekaya'yı ödemek için tazyik olunur. İşbu bekaya tahsilâtı Maliye Nezâreti'nin nazarında gayet mühim bir mesele olduğundan, oradan taşra memurlarına sık sık emirnâmeler yazılıp, bunların bir gün evvel tahsil olunması için tazyik ve tâcil olunur. Biraz müddet, tahsil-i bekaya zımnında memurlar taltif ile tahsilata teşvik olunur. Lâkin bir aralık Maliye Nezâreti, Avrupa istikrazlarına dair bir ma'kûs (ters, uğursuz) telgraf alıverse, ağız büsbütün değişip «eğer filân vakte kadar, şu kadar bekaya tahsil edilemezse, Maliye Nezâreti Bâb-ı Âli'ye arz-ı şikâyete mecbur olacaktır.» gibi sözler yazılmaya başlar. Memurlar da, artık nasıl olursa olsun parayı tahsil ederek, bundan dolayı kesb-i memduhiyete (övülmeye hak kazanma) bezl-i makdur ederler(elden geleni yaparlar).

Bu sırada, köylülerin çift ve çubuğu satılmak, köyce, ahali hapishaneye doldurulup, tarlaları yüz üstü kalmağla, bir senelik geçimlerinden mahrum edilmek; ağaca sarıp döğmek, karıların donlarına kadar para aramak gibi rezaletlerin cümlesi icra olunur.

Bunları becerebilen memur, devlet nezdinde memduh; insaf ve imanı olup da memleketi yıkamayanlar ise, kesalet (tembellik) ve ataletle makduh olurlar (ayıplanırlar). Şu kadar ki: Vilâyetler teşkil olunalı, bazıların kavlince, memleketin ahvali evvelkinden ziyade müşevves ve bedter (karışık ve kötü) ise de, bazların ve hususiyle (özellikle) vilâyet gazetelerinin rivâyetlerine göre, Sadrâzam'ın adalet gözetmesi sâyesinde, günden güne terakki eserleri görülmekte ve yeni yeni ıslâhat yapılmakta imiş. Allah için hakiki hal böyledir.

Tâciz: Âciz bırakmak mânasına.

Âşar: Vergi beliyyesinin (sıkıntı, zorluk) arkadaşıdır. Kolera taun'un arkadaşı olduğu gibi. Âşar'ın asıl mânası, mahsulât üzerinden onda bir alınan vergi ise de, mültezim'ler (devlet gelirlerinden birinin toplanmasını götürü olarak üstüne alan kimse) bununla kanaat etmeyip, onda altı, yedi, velhasıl yarı yarıya kadar aldıkları vardır. Muaşşirlerin (öşr memuru) yiyeceklerin yarısını iskelelere, anbarlara nakl belâları, tohumluk tebdili, muaşşirlerin vaktiyle gelmemesinden harmanlarda vukua gelen zâyiat, meyve ve sebzeden alınan nakdî bedel ziyanları, ağaların ve zabtiyelerin hayvanlarına sonradan takılan yemler, bilcümle hesap olunsa, mahsulâttan rençberin elinde yarısı dahi kalmaz. Halbuki rençber, vergisini, rüsûmatını, bekayasını hedayasını (hediyeler) sene içinde edindiği borçları ve onların faizlerini hep bu mahsûlden verecek ve gelecek sene mahsûlünün idrâkine kadar çoluk çocuğuyla bu mahsûlden geçinecek...

Bir zaman, taşra memurları, meclis azaları, âşar iltizamına mezun idiler. Hattâ Bâb-ı Âli memurları ve

Saltanat-ı Seniye'nin ulu vükelâsı (kabine üyeleri) bile, Maliye hazinesinde icra olunan müzayedelere karışıp ucuz kapatmak, sonra pahalı satmak kârlarına dadanmışlar ve bu vesile ile pekçok mamelek'in harabına sebep oldukları halde, pekçok da paralar kazanmışlardı. Çünkü, meselâ, bir kaza'nın âşar'ını, orada öşr veren âciz rençberlerin muaşşir'den bir şikâyeti vukuunda, adalet ve hakkaniyet icra edecek olan meclis azalarından bir nüfuzlu adam deruhte ettikte, mazlum rençber kime halini arzedebilir? O adam, onda bir yerine beşte bir dahi alsa, rençber ağzını açmaya muktedir olamaz. Ferzedelim ki, kaza rençberleri bilittifak zulme takat getirmeyip, muhzır (ilgilileri mahkemeye çağırmaya memur kimse) çağırarak re's-ül-liva'ya (belediye başkanı) hallerini bildirsinler. Ya oradaki meclis azaları da zaleme-i kaza (ilçe'nin zulüm yapanları) ile aynı halde değil mi? Yine rençberlerin şikâyeti, edepsizliğe çıkarılıp ref' olunurlar. Ve bilfarz, sancakca arz-ı şikâyet için Dersaadet'e müracaat olunsa, zaten iltizam'ı pahalı satan vükelâ ve memurin-i müteneffizin (vekiller ve nüfuz sahibi memurlar) hazeratı olduğundan, yine bir semere-i müfid (faydalı netice) olmaz. Ve tutalım ki, zulüm gören halk, eski tâbir üzre, başlarına hasır yakıp Padişah'a arzuhal versinler. Arzuhalleri icra olunmak üzere yine Bâb-ı Âli'ye havale olunacağından, bundan dahi bir lûtf me'mul olunmazdı. Sonradan nizam-ı mahsus ile memurîn ve meclis azalarının iltizam almaları memnû oldu. Filhakika, o zamandanberi, bunlar meydana çıkıp da pey sürerek alamadılar. Lâkin, gizli ortaklıklarla evvelki usul gûya hiç bozulmamış gibi yine herkes alış verişinde bulundu. Hazine-i Maliye memurlarında, vükelâ-yı saltanat-

tan, mutasarrıf'lar, malmüdürleri ve defterdarlar'dan ve mecalis (meclisler) azasından ekserisi bu kârda devam ettiler. Ve her ne zaman bu bazar intifaında (alış verişten faydalanma) revaç görüldü, o senenin âşar bedelleri yükseldi. Ve bu hal, gâh Maliye Nâzırı bulunan zat'ın hüsn-ü dirâyet ve idâresine ve gâh Padişah'ın tali' ve kerem güneşinin doğuşuna ve gâh Sadr-ı Güzin Hazretlerinin muvaffakiyet-i mahsusasına azv (yakıştırma) ve isnad ile, müftehirâne gazetelerde ve muvazene defterlerinde keyfiyet ilân olundu.

Bu garip usul ile memalik harab ve devlet hazinesi asyab-ı biâb (susuz değirmen) haline girip, yılnız vükelâ ve memurîn ve sarraflar ve vücuhu memleket (memleket ileri gelenleri) gibi birtakım kimseler mamûr ve âbâd oldular. Bundan yirmi sene evvel yüzbin kuruşa malik olmayan Mısırlıoğlu odası, bugün beşyüz bin kese ile oynayıp, vaktiyle eteğini, ayağını öptüğü memurîn ve vükelâ'ya ivazca muamele gösteriyor. Hıristiyaki Efendi bir satırcı iken, kezalik bu gün de, birkaç yüzbin keselere maliktir. Aristidi Baltacı kezâ. Amma, âşar'ın tahsil şeklinde cereyan eden fesadât ve mezâlimin tayin ve tâdâdına girişilmek istenilirse, her memlekette ve belki her köyde bu zulüm bir başka tarz ve çeşit üzre vukua gelmekte olduğu ve İstanbul'un burnu dibinde bulunan İzmit köylerine gidilip soruldukta, memalik-i sâire-i baide'nin (uzak, başka memleketler) ahvali, kıyas ile anlaşılacağı cihetle, tafsilata hacet görülemez.

Bir zamanlar Avrupalılar dahi bu belâlara giriftar idiler. Lâkin, iltizam usulünün, malikce türlü türlü mazarratı bin kere müşahede olunup, sonradan bu usu-

lün terkiyle, bedeli olan mebaliğin arazi üzerine tarhına mecbur oldular. Bu cihetle, herkes, malik olduğu toprağın vergisini ita ile mükellef olduğundan, elinde binlerce dönüm arazisi bulunanlar, buraları ekerek vergisini çıkarmak külfetine düşmemek için, ucuz ucuz fazla topraklarını sattılar. Bu tarik ile rençberin eline arazi geçti. Ve araziyi alanlar da, lâyıkıyla ekebileceği kadar toprak aldığından, vergisini kolaylıkla verir oldular. Darısı bizim başımıza.

Ağnam: Aded-i ağnam, âdet-i ağnam, resm-i ağnam namlarıyla, koyun, keçi sayısından beher şene alınan vergilerdir. Kolera, taun ve veremin kardeşi olduğu gibi, ağnam da vergi ve âşar beliyyelerinin bir başka türlüsüdür. Bir zamanlar ağnam resm'i, devlet'in yed-i inhisarında (tekelinde) bulunup, aynen verilmek şartiyle, mültezim ilzam eder ve **bilâd-ı erbaa** (dört şehir: Edirne, Bursa, Şam, Kahire) kasaplarının satacakları eti yed-i vâhid (tekel) üzre, ağnam müdürleri tevzi ederlerdi. Bu usulün bozukluğu, maruf olan kasapbaşı'ların ve ma'hud Satırcı Hıristiyakı ile Hacı Mustafa ve emsâlinin fevkalâde servetleri ile, bilâhara meydana çıkıp, âşar gibi bu dahi ilzam olunmak sureti nizamına rabtolundu. Şu kadar ki, vergi ve âşar nizamları gibi resm-i ağnam (koyun, keçi vergisi) nizamı da, icra şerefinden mahrum olduğundan, diğerlerinde câri olan zulüm ve fesad çeşitleri, bunda da muhtelif nev' ve şekilleri üzre rûnümun'dur (yüz gösterir).

Nâçiz: Gayet azlığından, hiçbir şey makamında sayılmayan nesne.

Maden-i sîm: Gümüş madeni demek.

İbriz: Elif'in med'iyle değil. Burada, kesilmemiş altın mânasına.

Tuz: Malûm bir hayatî cevherdir ki, onsuz ziruh (canlı) yaşayamaz. Ve buna insan nevi'nin bilhassa o derece şiddetle ihtiyacı vardır ki, her dirhemi bir altına olsa, almaya mecburdur. Binaberin (bundan dolayı) Cenâb-ı Halik-ı kevn ü mekân (kâinat'ın yaratıcısı)hikmet-i baliga-i samedaniyyesi (Allahın en olgun hikmeti) üzre, tuz o kadar kesret (bolluk) üzere yaratılmıştır ki, eğer yeryüzü lebaleb insan ile dolsa, mevcut olan tuz madeninin yarısı yeter. Dünyada tuzdan aziz ve bol birşey olamaz. Lâkin insanlar, bittabi haris ve cehul (çok cahil) ve Cenab-ı Bari'nin emr ü hikmetine akıl karıştırıp nizam-ı âlemi hercümerc etmeye uğraşmakla mecbul (yaradılmış) olduklarından, bu ihtiyaçtan istifade için, tuzları bazı hükûmetler inhisar altına aldılar. Ve bu zalimâne usul, önce Avrupa'da zuhura gelip sonraları baş göstermiş olan ihtilâller ile hükûmetlerin birtakımı, inhisar'ın bütün bütün lağvına, ve birtakımı da ahaliyi bunaltmayacak derece inhisar şartlarının tâdiline mecbur oldular. Bizde de esna-yı cülûs-u hümayun'da (Padişahın taht'a çıkışı sırasında), hazinenin varidatını çoğaltmak yolları aranırken, Kâni Paşa'nın ihzarıyla (huzura getirme), tuz ve tütünün inhisar altına alınması sureti kararlaştı. Ve Avrupa'nın yüzelli-ikiyüz senelik tecrübesiyle seyyiatı (kötülüğü) sabit olan böyle bir makûl olmayan usûl, servet menbaı zanniyle kabul ve icra olundu; ve bununla hazinenin açıkları kapandıktan sonra bir nice yüzbin keseler de kârı kalır zannedildi. Bu usulün bizim memleketimizde vukua getirdiği fenalıkların tafsilâtı ve tuz varidâtının hakikatte masarif ve mazarratına tekâbül etmedikten baş-

ka, sebep olduğu ziyanların kıymeti bilâtaraf (tarafsız) bilinmek istenilirse, bundan birkaç sene evvel, ricâl-i devlet'ten birinin kaleme aldığı lâyiha-yı mahsusa'ya müracaat olunmalıdır.

Tütün: Bütün vezninde, içilen mahud yapraktır. Bu dahi inhisar altına alınıp, fakat umur-u idârede zuhura gelen suiistimâller sebebiyle memleketimizde tütün ziraati hayli tedenni etti. Gerçi, tütün, tuz gibi elzem olmayıp zevk ve keyfe ve sefahate müetallik olduğundan, bunun inhisarı, tuz misilli umum mülk ve milletin hasar ve ziyanını mucib olamazsa da, Anadolu'nun çok yerlerinde ve Adalarda tütün ziraatiyle geçinen ahalinin çoğu, duhan (tütün) memurlarının tediyatından dolayı bu ziraati terke mecbur oldular. Ezcümle, Anadolu'da, Erbaa kazası tâbir olunan «Taşova» kazasında hâsıl olan tütün âşar'ı, duhan'ın inhisarından evvel 370 bu kadar bin kuruş tutmuş iken, inhisar'ın üçüncü senesi, yine bu kaza'nın tütün âşar'ı ancak yedibin kuruş tahmin ve buna da mültezim zuhur etmeyip, emanete tâşir olunduğu mervidir. İşte bu bir misaldir. Vakaa, muvazene defterlerinde tuz'un ve tütün'ün hasılâtı, müftehirâne gösterilmekte ise de, bir de bunlardan husule gelen mazarrat hesaba çekilirse, kâr ve zarar o zaman anlaşılır.

Lebrîz: Tebriz vezninde. Dudaklarından taşarcasına, ağız ağıza dolu mânasına.

Tahvil: Vech-i tahrir-i huruf oldur ki, unvaniyle yazılan borç senedi mânasına ise de, burada değiştirmek mânasınadır.

Kavâim: Kaime (para) cemi'dir. Mukaddema (bundan önce) Sadâret makamından ve vüzerâ canibinden

(vezirler tarafından) yazılan muharrerata «kaime» tâbir olunurdu. Sonra evrâk-ı nakdiye (kâğıt para) çıktıkta, bu ismi ona taktılar.

Tahvil-i kavâim: Kaimeleri değiştirmek mânasınadır. Şârih-i fakir der ki: Bunda iki nokta vardır. Birisi, Cennetmekân Abdülmecid zamanında çıkarılan evrâk-ı nakdiye karşılıksız olduğundan, o zamanda itibardan düşüp hazineye darlık gelirdi. Ve bazan da Harem-i Hümayun borçları çoğalıp verilmek derecesini aşınca, veyahut vükelâ bendegânı ihsanlarla taltif olunmaya lüzum görüldükçe, derhal Hasib Paşa gibi bir mübarek zat, Maliye Nezâretine nasb ile, onun vasıtasiyle ve başka namla birtakım yeni evrâk kesilir ve eski evrâk onunla değiştirilirdi. Bu dolaplar, o zamanlar bir hayli döndü. Esham-ı mümtaze-i hazine sergisi, on senelik gibi kâğıtlar, bütün o vaktin tedbir bakiyeleridir. Âli Paşa Hazretleri, o zaman dahi vükelâ-yı devlet'in merci-i âlih'i (başvurulacak en üstün yer) olup bu tahvilât ve tebdilât'ın cümlesi onun kariha-i sabihasından (güzel fikir) zuhur ettiğinden, tahvil-i kavâim'den maksad, bu eski kaime'lerin, meşrû tarzda değiştirilmesi demek olur. Diğeri d , bundan beş sene evvel, surette (dış görünüşüyle) Fuad Paşa'nın gayreti, hakikatte Âli Paşa Efendimizin tedbiri ile, bir defter-i kebir açıldı. Birtakım faizleri muhtevi ve kıymetleri eksik tahvilâtın ve o esnada tedâvülde bulunan faizsiz kaimelerin cümlesi birleştirilerek, mezkur deftere derc ile, yekûnu kırk milyon liraya iblağ edildi. Tuhaftır ki, bu işi beceren sarraflar arasında vaki olan niza üzerine, keyfiyet, geçenlerde Paris mahkemelerine düşüp, aranılan meblağlardan yediyüzbin lira, yalnız Fuad Paşa'ya verildiği ve geri kalanının da Vükelâ-yı Saltanat-ı

Seniye'ye dağıldığı sabit oldu. İşte bu tedbir dahi, tahvil-i kavâim demek olduğundan, belki de Nâzım-ı nahrir'in muradı, bu mâna olsa gerektir.

Hülâsa-i mâna: Ol Âsaf-ı Aristopesendimiz, yani Âli Paşa Efendimiz Hazretlerinin, eser-i himmet ve inayet-i mahsusalarıdır ki, şimdi fakir halkın vergilerine zam olunarak tâciz ve tazyik olunmaz. Ve âşar ve ağnam rüsumu dahi, mücerred tali'-i meyamin ve metâli-i âsafaneleriyle her sene tezayüd edip, mebaliğ-i kesire'ye baliğ oldu. Tuz ile tütün taht-ı inhisara gireli Allaha hamd olsun hazine-i maliye'den altın, gümüş, öyle taşıp dökülüyor ki, gûya bu usulü ibda ile, Efendimiz birer altın ve gümüş madenleri buldu gibidir. Ve kavâimi tahvil ederek birçok paralar hâsıl etti. Ya bu işler görülmese, bu devlet'in, bu milletin halleri neye müncer olurdu... (İşbu son cümle, metnin içinde münderiç olduğundan, Şârih-i fakir. âcizane istinbat'ına muvaffak oldu).

30

Devlete Avrupa emniyet eder mi, heyhat,
Lûtfedip eylemese arz-ı kefalet ol zat!
İşte, lâzımsa bu dâvâya delil ü isbat:
İtibarı ile yaptı nice istikrâzat,
Yoksa maliye işinde görülürdü işkâl.

Devlete: Yani Devlet-i Osmaniyeye.
Avrupa: Yani Avrupa sarrafları ile sermayedarları.
Emniyet: İnanmak.
Heyhat: Uzak uzak mânasına. (*)

(*) Asıl Türkçede tâbiri «heyhat». Ayni tercümesidir.

Ol zat: Yani Âli Paşa Hazretleri.

İsbat: Şahit mânasına.

İtibarı ile: Yani, yalnız zatının itibarı ile demektir.

Nice: Birçok demek.

İstikrazat: Yani hariçten devlet namına alınan borçlar ki, Rusya muharebesi senesinden başlayarak bu yıla gelinceye kadar, dokuz defada 18 milyon kesedir. Defter—i kebir tahvilâtının çoğu Avrupada bulunduğundan bu dahi ecnebi borçları sırasına geçtiğinden, borçlar yekûnu 20 milyon kese olur. Demek ki onaltı sene zarfında Devlet—i Âliye, kendi mukarrer vâridatı olan 3.500.000 keseyi yedikten sonra, yine masrafı kapatamayıp beher sene 1.500.000 kese de açıktan borç ederek geçinmiş ve şimdi bu vâridatının nısfını borçlarının faiz ve ana paralarına verip, kalan nısfıyla bittabi geçinemiyeceğinden, bundan böyle dahi her sene birbuçuk milyon kese ve belki gittikçe faizler ağırlaşıp, vâridat karşılıklarla kapanacağından, onunla da idâre edemeyip daha ziyade borç etmeye mecbur olmak hâline girmiştir. Dahili borçlar bu hesaba dahil değildir.

Yoksa: Yani eğer Âli Paşa efendimiz arz-ı kefalet etmeyip de bu istikrazları yapmamış olaydı.

İşkâl: İğfal vezninde. Güçlük mânasına.

Hülâsa—i mâna: Eğer Âli Paşa Efendimiz kefalet göstermese hiç Avrupa sarrafları ve sermayedarları Devlet—i Âliye'ye emniyet edip de borç verirler mi? Estağfurullah ne münasebet! Eğer bu dâvâya delil ve isbat lâzım ise, işte itibar—ı zâtiyesi ile şimdiye kadar yaptığı bunca istikrazlar meydanda duruyor. Eğer o merhametli zat devletin hâline açımayıp bu istikrazları yapmamış olsaydı Maliye hazinesinin işlerinde pek çok müşkilât görülürdü. Şârih—i fakir der ki: Zann—ı

âcizname göre, Nâzım—ı nahrir bu mefhumu, Hazret—i Velinimet'in feyizli dost meclisinde işitmiş ve toplamış olmalıdır.

31

Konferansta diyelim kendi cebanet etmiş,
Şam işin âhara sehv ile emanet etmiş,
Ne hamiyyet ne sadakat ne metanet etmiş,
Tutalım cümle umûrunda hıyanet etmiş,
Şu Girit hizmetini var mıdır inkâra mecâl.

Konferans: Fransızca istişare meclisi mânasına olup, burada, geçen Rusya mes'elesi akabinde Düvel-i Muazzama murahhaslarından mürekkeb Paris'te akdolunan meclis demektir ki, orada Rusya ile Devlet-i Âliye arasında mün'akid olan sulh esası üzerine ahval-i şarkiye'ye dair bazı tadilât müzakere olundu. Bizim Devlet-i Âliye tarafından da Sadrâzam olduğu halde Âli Paşa murahhas olarak gönderilmişti.

Diyelim: Farz edelim ki mânasına. Farz olunan şey hakikat olmak lâzım gelmez ya...

Cebânet: Korkaklık mânasına. Malûm olduğu üzere işbu konferansta müzakere mevkiine konulan mühim maddelerden, mahud müsavat fermanının ahd-ı resmî (resmî andlaşma) sırasına girmesi ve Memleketeyn mes'elesinde ahalinin rey'ine müracaat tedbiri ve Karadağ'ın şimdiki vaziyetine dokunulmamasının taahhüd olunması gibi Devlet-i Âliye'nin esas istiklâl ve tamamiyetini harab edecek birtakım mazarrâtlara karar verilmişti. Hattâ o esnada İngiltere Devleti Baş-

vekili Lord Balmirston, Devlet-i Âliye'nin pek hayrhâhı olmağla, konferans'ın mazbatasını görünce, taaccüb edip, konferansta İngiltere murahhası bulunan zat'a hitab ile «Siz konferansta Devlet-i Âliye'ye hiç muavenet etmemişsiniz» gibi ta'zir etmek isteyince murahhas cevap verip «Bir adama yardım, onun talep ve istidadına göre olur. Şu sizin beğenmediğiniz birtakım maddeleri, Devlet-i Âliye'nin murahhası bizzat tensib ve tedbir ettiğinden, artık başkasına söz düşer mi? Ve ben bir Türk'ten ziyade Türk olamam,» dediği meşhurdur. Bu mazarratlı şeylerin konferansta kabul olunması, Âli Paşa'nın korkaklığından nâşi olduğu o zamandanberi söylenir bir söz olduğundan, Nâzım-ı nahrir, Girit meselesindeki fevkalâde muvaffakiyetin kıymetini i'zam için bu söze farz ile vücud verir.

Şam işin: Yani Şam'da vuku bulan malûm mes'ele üzerine, onun ıslâhı maddesi.

Âhara: Yani Fuad Paşa'ya. Şârih-i fakir der ki: Âhar tâbirinde bir nüktecik vardır; gaflet olunmaya.

Emanet: Bir kimseyi emin sayarak, ona bir şey havale etmek mânasına. Nitekim, Âli Paşa dahi Fuad Paşa'yı emin sanıp Şam'a göndermiş ve orada yedi-sekiz yüz bin kese para çalacağı besbelli hatırına gelmemişti. Bu misillû emanet sehv kabilinden sayılır, hattâ daha sonra Fuad Paşa Sadrâzam olup iki resmî takrîr ile deftersiz, senetsiz, sorup danışmadan, resmî 480 bin keseyi, fevkalâde masraflar namıyla hazineye kabul ettirdiği Âli Paşa'ya bazı mahremleri vasıtasıyla ifade olunduğu zaman «Emanet ettik, hata ettik» buyurmuşlardı. Nâzım-ı nahrir, şu tâbiriyle nezaket buyurmuşlardır.

Hamiyyet, sadakat: Konferans ile Şam meselesine aittir.

Metanet: Yalnız konferans'a taalûk eder.

Hıyanet: Cinayet vezninde. Sadakat mukabilidir.

Girit hizmeti: Yani Girit'te husule gelen azami muvaffakiyet demektir.

Hülâsa-i mâna: Farzedelim ki, bazılarının iddiası gibi Âli Paşa konferans'ta korkaklık edip devlet haklarını zayi etmiş. Yine farzedelim ki, Şam ıslâhatını dahi Fuad Paşa'ya sehv ile (yanlışlıkla) emanet ettiği gibi her işinde hıyanet etmiş, lâkin şu Girit'te şa'şaa ile donatılan büyük muvaffakiyeti inkâr etmeye mecal var mıdır? Şârih-i fakir der ki: Yoktur.

32

Şamda nam bırakmaksa Fuad'ın kâmı,
Katliâm etmeğe hacet ne idi islâmı?
Etse taklit yetişmez mi o nîk-encâmı!
Böyle iş görmeli ibka ise maksad nâmı,
Ne revâ şöhret için Zemzem'e olmak bevvâl.

Fuad: Fuad Paşa.

Kâm: Maksad ve meram mânâsına. Mısrâda, Şam, nam' kâm kelimelerinin ittifak ne san'attır.

Katliâm: Herkesi öldürmek.

İslâm: İslâm ahalisi.

O: Zamiri Âli Paşa Hazretlerine raci.

Nîk-encâm: Âkıbeti hayırlı demek ki, müşarünileyh'in vasfıdır. Eski islâm muamelâtında bakkal veya kasaptan birisi bir ağaya rast geldikte «sabahlar ha-

yır olsun» diye selâm verdikte, mukabilinde ağa dahi «âkıbetin hayır olsun» cevabiyle selâmı reddederdi. Şimdi o çamlar bardak oldu.

Nam: Burada şöhret mânâsına.

Ne revâ: Yani lâyık mıdır.

Zemzem: Mekke-i Mükerreme'de vaki meşhur mübarek kuyunun suyunun ismidir.

Bevval: Dellâl vezninde mübalâğa ile işeyici mânâsına ise de burada mahut bir herifin vasfıdır ki, dünyada namım kalsın diyerek mezkur mübarek kuyuya bevl etmiştir. Vakıa bu mel'unun ismi şu mübayeneti vesilesiyle dünyada durdukça lânetle yâd olunur.

Hülâsa-i mânâ: Eğer Fuad Paşa'nın maksadı Şam'da bir nam bırakmak idi ise, bu kadar islâm nüfusunu umûmen katl-ü idam etmeye hâcet olmayıp, fakat Âli Paşa'nın harekâtını taklit edivermeliydi. Zira eğer maksat bu âlemde nam bırakmak ise işte Âli Paşa Efendimizin Girit'te gördüğü gibi iş görmeli. Yoksa şöhret kazanacağım diye Zemzem kuyusuna işemek lâyık değildir. Nâzım-ı nahrir, Fuad Paşa'nın Şam'daki hareketini şöhret kazanmak maksadına bina ile Zemzem'e işemeye teşbih eder. Şârih-i fakir der ki: Yezid dahi Şam'da bevval-i Zemzem gibi nam bırakanların biri olduğundan ona teşbih dahi pek münasip olurdu. Hayf ki vezin müsait değil.

33

Öyle âlidir o mahsud-güzin-i eslâf,
Bir lisanda ona şâyeste bulunmaz evsaf.
Böyle vasfeyler idi zâtını görse Vassaf:

Ehl-i seyf, ehl-i kalem, ehl-i dil, ehl-i insaf
Muhsin-ü mükrim-ü memduh-ü gayur-ü faal.

Âli: Lûgatçe yüksek mânasına ve Sadrâzam Efendimizin mahlas-ı saadetleridir.

Mahsud: Hased olunmuş.

Güzin: Müntahab-ı metbu'

Eslaf: Geçmişler.

Evsaf: Vasf'ın cem'i.

Vassaf: Meşhur tarih sahibidir ki, vasıfları mübalâğada, İran yalancılarının hepsini geçmiştir.

Ehl-i seyf: Yani iyi kılıç kullanır ki, harb fenlerine vâkıf demektir.

Ehl-i kalem: İyi kalem tutar ki, kitâbet fennine âşina demektir.

Ehl-i dil: Gönül sahibi, yani halden bilir, mütevazı ve iyi huylu demektir.

Ehl-i insaf: İnsaf sahibi demektir. Âli Paşa Efendimizin ehl-i seyf olması, Girit muzafferiyetiyle sabittir. Ehl-i kalem olduğu da, mezkur muzafferiyet üzere kaleme aldığı takrir'den anlaşılıyor. Ehl-i dilliği ise, Vehbi Molla, Saib Bey, Halil Bey; Ömer Efendi; Fazıl Mustafa Paşa, Billûri Mehmed Efendi gibi asrın zarifleri ile hemmeclis oluşundan anlaşılıyor. Ehl-i insaf olması da, Nâzım-ı nahrir'in haline acıyarak İzmit'e mutasarrıf etmesinden malûm olur.

Muhsin: İhsan edici mânasına. Sadrâzam Hazretleri, yollarda dizilen dilencilere sadaka vermez ise de bendagân ve etbaına, hazineden ve Deavi mübaşirliklerinden para kazandırır.

Mükrim: İkram edici. Kezalik, kendi kesesinden ikram etmezse de bendegân ve mensubatına müşirlik,

valilik, mutasarrıflık, kaymakamlık vererek kayırır.

Memduh: Medh olunmuş mânasına. Başka yerlerde zem olunsa dahi kendi meclisinde yüzüne karşı herkes medhederler.

Gayur: Gayretli mânasına. Gayur-u Bağdadî merhumdan sonra bu sıfatta Zat-ı âlilerine muadil kimse gelmemiştir.

Faal: Mübalâğa ile iş görücü mânasına. Her türlü işte, Zat-ı Sadâretpenahî'nin ikdam ve ihtimamı derkârdır.

Hülâsa-i mâna: Ol Sadr-ı Muhterem Efendimiz Hazretleri o derece âli ve bâlâdır ki, hiçbir lisanda onu tavsife lâyık vasf bulunamaz. Bu cihetle, geçmişler ona hased ederler. Zira, onlar birer lisan ile tavsif olunmuşlar. Ancak, hiç de bir lisanda söz bulunmaz demek de münasebetsiz düşeceğinden, eğer Vassaf merhum, o Zat-ı âlikader'i görse şu vasflarla senâ ederdi. Ne derdi? Ehl-i seyf, ehl-i kalem, ehl-i dil, ehl-i insaf, muhsin, mükrim memduh, gayur, faal derdi.

Dört «ehl»in bir mısrâ'da derci, beş vasf'ın da diğer mısrâa sıkışması Nâzım-ı nahrir'in, Vassaf'dan, övücülükte aşağı kalmadığını gösterir. Bad-el-izin kendine dört ehl sahibi denilse de yakışır.

34

Dâver-i mülk-ü hüner, safder-i nusret-rehber,
Kahraman kudret-ü âhendil-ü Rüstem-peyker,
Murtaza meşreb-ü hemtab'-ı Halil-i Âzer
Hâmi-i din-i mübîn muhyi-i şer'-i enver
Hâfız-ı devlet-ü derhemkün-ü evsan-ı dalâl.

Dâver: Yaver vezninde. Burada Padişah mânasına.

Mülk-ü hüner: Hüner ve marifet memleketi mânasına.

Nusret: Mâhut, edepsiz Nusret Paşa değil. Burada, yenmek ve zafer mânasına.

Rehber: Kılavuz.

Kahraman: Güçlü kuvvetli pehlivan mânasına.

Âhendîl: Demir yürekli. Bu tâbir Âli Paşa Efendimizin kalb-i hümayunlarının salâbetine işarettir.

Rüstem-peyker: Rüstem çehreli demek. Âli Paşa Efendimizin, çok lüzumlu olan nâzik vücutları, öyle pehlivanlığa münasebet alacak cüsse ve görünüşte olmadığından, çehresinin Rüstem'e teşbihi biraz garip görünüyor.

Murtaza: Hazreti Ali.

Memtab: Bir meşrebli mânasına.

Halîl-i Âzer: Halil Bin Âzer takdirindedir. Kasdolunan Hazreti İbrahim'dir. Âzer pederlerinin ismidir. Lâkin, vezin ve kafiye zarureti, Nâzım-ı nahrir'i tazyik edip hazf'a mecbur etmiştir. Bu zaruret, ekser şairlerde vakidir. Nitekim, bazıları bundan şikâyet zımnında şu beyt'i söylemişlerdir: «Belâ-yı şair-i bivâyedir zaruret-i vezin - Daha belâsı anın ıztırab-ı kafiyedir.»

Hâmî-i dîn: Din'i himaye edici mânasına.

Muhyî-i şer'-i enver: Şer'-i enver'i ihya edici (şeriat nurunu canlandırıcı) mânasınadır. Bu vasıflar «leff-ü neşr» kaidesince, Murtaza'ya müteallıktır.

Hâfız: Mahut, Hâfız Ömer Efendi değil. Burada, hıfz edici mânasına.

Derhemkün: Birbirine katıcı mânasına.

Evsan: Putlar.

Dalâl: Yol azgınlığı mânasına ise de, burada tuğyan ve isyan demektir. «Derhemkün-ü evsan-ı dalâl» cümlesi de Halil-i Âzer'e taallûk eder. Lâkin, «Hâfız-ı devlet» cümlesi, arada açık kaldığından, onun nereye ait olduğunu Şârih-i fakir düşündü, düşündü bulamadı.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimiz, hüner ve maarif memleketinin padişahıdır. Ve harp saflarını yarıp yırtar. Feth ve zafer dahi önünde kılavuz gibi kulaklarını sallayıp gider. Kendisi, Hazreti Ali meşrebinde olduğundan, din-i mübîn'i himaye edip şer'-i enver'i ihya eder. Ve Hazreti İbrahim bin Âzer ile tabiatça muvafık olduğunda, dalâlet ve tuğyan putlarını biribirine katar ve devleti hıfzeder.

35

Bir zaman Padişeh-i Âlem'e muğber oldu,
Emrine ol dahi encâm musahhar oldu.
Hâsılı hep şeref-i tali'e mazhar oldu,
Hangi hengâmeye girdiyse muzaffer oldu,
Değmedi ârızına letme-i «Elharb-ü sical».

Bir zaman: Yani, cülus'dan hemen sonra sadrâzam olmuş iken Ziver Paşa vak'ası üzerine azlolunduktа.

Muğber: Tozlanmış demek mânasına ise de, burada, mecâzen, gücenmek demektir. Türkçede «hatırınıza toz toprak konmasın» tâbiri bundan olmalıdır.

Ol: Yani, Sultan Abdülâziz.
Encâm: Âkıbet, nihayet mânasına.
Müsahhar: Teşhir olunmuş.

Şeref-i tali': Yıldız kuvveti demektir ki, bahtiyarlıktan kinayedir. Âli Paşa Efendimizin ikbaline, istidrac diyenlerin hata ettikleri işte bu beyt ile sabittir.

Hengâme: Şamata, arbede mânasına.

Muzaffer: Galib mânasına.

Arız: Yanak mânasına imiş; Van Kulu öyle diyor.

Letme: Yetme vezninde, şamar mânasına.

Elharb-ü sical: «Muharebede galibiyet daima bir tarafta sabit olmayıp, bazan da öte tarafa muvafık olur» mânsına atasözlerindendir.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Hazretleri bir vakitler Zât-ı Şahâneye gücenip, hatırına toz toprak konmuştu. Âkıbet, Padişah dahi onun emir ve hümüne müsahhar ve mahkûm oldu. Üç buçuk senedenberi Sadârette saltanat sürmesi buna delildir. Hâsılı kelâm, daima talii yar olup hangi arbedeye girdiyse, suda zeytinyağı gibi üste geldi. Yanağına «elharb-ü sical» tokadı dokunmadı. Yani hiç mağlûp olmadı. Şârih-i fakir der ki: Nâzım-ı nahrir'in bu sözü pek doğrudur; zira Âli Paşa Reşid Paşa Merhumun çerağ-ı dest efrühte'si olup tercüme kaleminde sürünürken, kolundan tutup tâ Makam-ı Sadâret'e kadar çıkarmıştı. Sonradan, Reşid Paşa'nın düşmanlarıyla ittifak edip onun aleyhine kıyam etti. Reşid Paşa'nın aklı sonradan gelip mukabeleye teşebbüs edeceği esnada ansızın vefatı vuku buldu. Âli Paşa onun yerine geldi. Daha sonra ve belki, hâlâ Sultan Abdülâziz'in mebguz (nefret edilmiş) ve menfuru olduğu halde, sefâretler ve Padişah'ın yanında bulunan hainler vasıtasıyla kendine lüzum gösterip ona da galebe etti. Şam, Girit, Karadağ ve Memleketeyn mes'eleleri, bilcümle kendinin rehavet eseriyle meydana gelmiş ve bu mes'elelerin her biri başka bir devlette biri-

nin himmetiyle zuhura gelse, azl değil nefy az görünür büyük işlerde bulunmuş iken, bunların her biri bizde Âli Paşa'nın vücudunun lüzumuna birer vesile oldu. Bunlar şeref-i tali' eserleri değil de ya nedir?

36

Olamaz fâris-i ikbale yürütmek ağreb,
Savt-ı gayret ile divarı misâl-i merkeb.
Az zamanda şu kadar feyze nedir başka sebeb,
Esb-i devlet bu terakkide gider miydi aceb
Olmasa himmeti mehmizzen-i istical!

Fâris: Elcevâib muharriri Fâris Efendi değil. Burada, birinci mânasına ki, iyi ata binen demektir.

Ağreb: Ziyadesiyle şaşılacak şey.

Savt: Kırbaç. Taşralarda, vergisini veremeyen ve satılacak şeyi bulunmayan âciz halk'a malûmdur.

Merkeb: Mâhut uzun kulaklı. Merhum Beşiktaş Naibi Nuri Efendi gibi. Şârih-i fakir der ki: Duvar yürütmek kerameti, Hacı Bektaş-ı Velî'ye isnad olunur. Âli Paşa'nın bektaşilerle münasebeti olmadığından bu benzetme de başka bir nükte olması akla gelebilir.

Feyz: Suyun artması. Burada, ilerlemek mânasına.

Esb: At mânasına.

Terakki: Herkesin bildiği gazete değil. Burada, ilerlemek mânasına.

Mehmiz: At kısmını dürtüp yürütmek için, ata binenlerin ökçelerine koydukları sivri demir mânasına. Biz, yanlış olarak «mahmuz» deriz.

Zen: Karı mânasına değil. Burada, vurucu demek.

Mehmizzen: Mahmuz vurucu mânasınadır.

İstical: Acele etmek mânasına. Nitekim, ata binener acele ettiklerinde, mahmuz ile hayvanın karnına dürterler.

Hülâsa-i mâna: İkbal atına binmiş olan bir süvari için, gayret kamçısını çalıp, duvarı merkep gibi yürütmek, şaşılacak bir şey olamaz. Eğer Âli Paşa'nın himmeti, acele mahmuzlarını vurmasa, acaba bu Devlet-i Âliyye şu hâl-i terakki üzre gidebilir miydi? Ne mümkün. Gidemezdi.

Şârih-i fakir'in kavlince: Devlet-i Âliyye bir ikiyüz senedenberi horon beygirler gibi gerisine doğru gidip ilerlemekte iken, yirmi senedenberi Sadrâzam Efendimizin eline geçeli, onun himmet mahmuzunu yiyip daha ziyade ilerlediğine nazaran, bu keramet, Hacı Bektaş'ın kuru duvarı yürütmesinden daha mu'ciz görünüyor ama Devlet-i Âliyyenin terakkisi bahsinde pekçok fikirler olup, bazılarının zehabına göre, ikiyüz senedenberi, Devlet, yılda yüz adım gerileyerek gelmiş ise, geçen altmış senesinden, yetmiş yedi senesine kadar yılda beşer yüz adım gerilemiş ve yetmiş yediden şu seksen yedi senesine kadar daha hızlanıp, yılda değil belki her ayda onar bin adım gerisine gitmiş olduğundan, bu gidişle nereye dayanacağının bilinmesi âlem-i ilâhi'ye kalmıştır. Ve diğerlerinin ve bahusus İstanbul gazetelerinin beyanlarına nazaran, vilâyetler teşkili, mektepler, yollar, şimendiferler tesisi ve tanzimi gibi, Âli Paşa Hazretlerinin gayret ve himmet eserleriyle meydana çıkmış olan pekçok ıslâhattan dolayı, Avrupa devletlerinin cümlesinden ziyade kuvvet kazanmıştır. Ancak bu sözlerden hangisinin doğru olduğunu fark ve temyiz

atmak nasipsiz. Şârih'in kalem vazifesinden hariç olduğundan, şimdiki vaziyete ibret nazarı ile bakanların vicdanına havale ile sözü bitirmek evlâ görünür.

37

Kime ne, kendisinin karnı ya aç ya toksa?
Çok mudur parmak atıp her işe burnun soksa?
Geri versin diyelim zâtına bunlar çoksa,
Kendinin gayret-i milliyesi koymaz, yoksa,
Çekilir yük mü bu mihnet, kişi olsa hammal!

Kime ne: Yani, kimin vazifesidir mânasına.
Kendisinin: Yani, Sadrâzam Efendimizin.
Toksa: Tok ise'nin muhaffefidir. Vezin zarureti ile tahfif olunmuştur. (hafifletilmiştir)

Parmak atmak: Bir işe karışmaktan kinayedir.
Burnunu sokmak: Bir işe sokulmaktan kinayedir. Vehbi Molla'nın üstüne lâzım olmayan işlere burnunu soktuğu gibi .Fakat onun burnu lâklâk (leylek) olduğundan ma'zurdur.
Zâtına: Yani,. Âli Paşa Hazretlerine.

Bunlar: Bebek'teki sahilhane (yalı), Mercan'daki konak harem-i ismetlerindeki mücevherat ve daire takımı ve tezyinat, bankalardaki fondalar ve emsaline racidir.

Gayret-i milliye: Mürüvvet gib ismi çok söylenir, fakat, ashabı az görünür bir sınıftır. Onunla vasıflananlar, milletinin mahv ve inkırazını istemez ve vatanın saadete kavuşması yolunda nefsini feda eder.
Koymaz: Bırakmaz, müsaade etmez mânasına.

Yoksa: Yani, gayret-i milliyesi bırakmış olsa bu belâyı demektir.

Yük: Merkep ve hamal makulelerinin taşıdıkları ağırlık mânasına.

Mihnet: Istırab-ı derun ve derd-ü meşakkat mânasına.

Hammal: Yük taşıyan biçareye denir ki, sırtı ile yük taşıyıp para kazanır; sonra o parayı vergi ve rüsumat namıyla yine yük'ün sahiplerine verir. Bu arada, karnını doyurması ile çektiği zahmet yanına kâr kalır. Ekser ehl-i dünya'nın hâli budur.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin karnı aç imiş, yahut tok, kimin vazifesidir. Yani, kimsenin karışacağı şey değildir. Madem ki kendisi devlet gemisinin kaptan-ı şevketnişanı-ı ve yed-i müeyyid-i Hilâfet'in bayağı bir masnû ve mükemmel kıblenüma'sıdır, artık her işe parmak atıp burnunu soksa çok mu görünür? Ama farz-ı muhal olarak, şu kazandığı emlâki geri versin de işten çekilsin diyelim. Buna da muttasıf olduğu gayret-i milliye müsait olmaz. Her ne kadar sadâret makamının mihnet ve meşakkati, hamalların bile kaldıracağı yüklerden daha ağır ise de, kendisi, o gayret-i milliye belâsiyle çeker gider.

Şârih-i fakir der ki: Bu sözü mübarek dehan-ı keramet beyân Cenâb-ı Sadâretpenahî'den defalarca işittim, yani «Bu dağdağa-i meşagil-i Devletten (devlet işlerinin dağdağası) çoktan bıktım. Hem vücudumun da tahammülü kalmadı. İşten feragatle bir istirahat köşesinde oturmak isterim. Lâkin ne çare ki, devlette adam yok, işler ise pek ağır; ilerisi tehlikeli. Devleti bu hâlinde birtakım naehillerin eline bırakma-

ya gayret-i milliyem manî oluyor.» buyurdular. İşte fedakârlık böyle olur.

38

Eyleyen vech-i dilârâsına bir kerre nigâh
Bir daha âleme bakmaktan eder istikrah.
«Utlübülhayr» mealinden olursun agâh,
Nazar et suret-i zîbasına maşaallah,
Nedir ol vech-i mübarek, nedir ol hüsn-ü cemal.

Vech-i dilârâ: Gönüle ziynet veren yüz demektir ki, Âli Paşa Efendimizin tal'at- dilâvizlerinden (hoşa giden yüz, güzellik) kinâyedir.

İstikrah: Bir şeyi kerih görüp iğrenmek mânasına. Şârih-i fakir der ki: Sadrâzam Efendimizin cemal-i ba kemalini (olgunluğa ermiş güzellik) gören, bir daha âleme bakmaktan istikrah eder demek, yani, hüsn-ü cemal'i o kadar dilnişin ve eşsizdir ki, artık onu gören göz bir daha âleme bakmaktan iğrenir demektir. Vakaa, beytin ifadesi o mertebe metin ve derin ki, nasıpsiz Şârih, bir nice zaman tefekkür ve tetebbü'den sonra, güçlükle şu tevil'i istihrac edebildi. Zira, beyt'in anlaşılan mânasınca, sözü edilen yüz'ün çirkinliğinden kinaye anlaşılıyor. Nâzım-ı nahrir'in maksadının ise böyle olmadığı bellidir. Efendimizin vech-i dilârâsı dahi, dâvâ'nın ispatı için meydandadır.

Utlübülhayr: «Utlübülhayr indi hasen-ül vücuh» hadîs-i şerif'inden muktebes'dir ki, «güzel yüzlü olanlardan hayr umunuz» mânasınadır. Âli Paşa Efendimiz de, dünyadaki güzellerin birincisi olduğundan, onun mübarek yüzünden hayr umulacağı âşikardır.

Nazar et: Yani iyice bak; eğer, görüş noksanlığın varsa, gözlük takıp dört gözle nazar eyle mânasına.

Suret-i zîbasına: Yani Âli Paşa Efendimizin vech-i dilârâsına demektir.

Maşaallah: Burada asıl mânası murad olunmayıp «peh peh» demektir. Nazar kakalamak için bir güzel yüz görüldükte söylenir ki, taaccüb ve tahsin ifade eder.

Vech-i mübarek: Yine Âli Paşa Efendimizin eşsiz güzelliğinden kinayedir.

Hüsn-ü cemal: Yine Efendimizin tal'ât-ı mebhuslarından (sözü geçen yüz güzelliği) ibarettir. Gayet güzel olduğu terkibten anlaşılıyor.

Hülâsa-i mâna: O bendelerinin kalblerinin sevgilisi olan velinimet'in vech-i dilârâsına bir kere bakan kimse, bir daha âleme bakmaktan iğrenir. Ve eğer «güzel yüzlülerden hayır umunuz» mânasına olan hâdîs-i şerif'in sırrını anlamak istersen, işte Âli Paşa Efendimizin suret-i zîbasına nazar et. Maşaallah, Hak nazardan esirgesin. O vech-i mübarek nedir! O hüsn-ü cemal nedir! Ona bak bak da Kudret-i İlâhiye'ye mütehayyir ol. Cenab-ı Sani-i Bîçun'un (Tanrının) insan şeklinde ne periler ne âfetler yaratmaya muktedir olduğunu tefekkür eyle.

39

Âfitab'a yüzünün varsa da vech-i şebehi
Andırır tal'at-i meymun-u ferahnâki mehi.
Onda kıl san'at-i Mevlâya serâpa nigehi,
Kadd değil kâmet-i matbuası bir serv-i sehi,
Göz değil çeşm-i dilârâsı venabi'-i zülâl.

Âfitâb: Güneş mânasına.

Vech-i şebeh: Münasebet ciheti mânasına.

Andırır: Yâd ettirir mânasına.

Meymun: Çingenelerin oynattığı mâhut maskara hayvan değil. Zira, o, elifle maymun yazılır. Burada meymun, uğurlu, saadetli demektir.

Ferahnâk: Musiki makamlarından değil. Meserretli, ferahlı mânasına.

Meh'l: Ayı demek. Yani mâh'ı muhaffefidir. Ayı sözünde dahi zikrolunan meymun gibi cinas anlaşılırsa da, yalnız telâffuzdadır. Zira ayı ile ayu'nun imlâları bambaşkadır. Bu beyit'te âfitab ile mah yüz ile vech, tal'at, meymun ve ayı kelimelerindeki san'at güzelliği, dikkat erbâbına beyandan müstağnidir.

San'at: Yapıcılık, üstadlık mânasına.

Nigehi: Bakış mânasına.

Kadd: Boy mânasına.

Kamet: Namazdaki ikamet'den değil. Burada boy demektir.

Serv: Bir çeşit düz ve yüksek ağaçtır. Ekseriya İstanbul mezarlıklarında bulunur.

Sehi: Doğru düzgün ve matbu mânasına.

Göz: Yüzdeki iki penceredir ki, görme vasıtasıdır. Bunun biri eksik olsa, öyle olan adama tek göz denir. Bu makuleler gayet sakar olurlar. Ve eğer ikisi birden görmezse, âdeta kör denir. Tek göze, kör diyenler de vardır.

Çeşm-i dilâra: Gönül ziynetlendirici göz demektir.

Yenabi': Yenbu' cemi'dir. Pınarlar demek ki, daima şırıl şırıl akarlar.

Zülâl: İyi su mânasına ise de burada Âli Paşa Hazretlerinin dide-i ikbaldîdelerinden (ikbal görmüş gözlerinden) şarlayıp akan suyun müşabihidir (benzeri).

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin mübarek cemallerinin güneşe de benzer yeri varsa da, bakışlara sevinç veren mübarek yüzleri ayı da andırır. Onda kudret-i baliga-i samedaniyyeyi (Tanrıya mahsus kudret) baştan ayağa kadar temâşa eyle ki, o kadd-i matbuu boy değil belki bir serv-i mevzun'dur; ve o çeşm-i dilârası da göz değil belki âb-ı zülâl pınarlarıdır.

(Nükte) Şârih-i hakir der ki: Nâzım-ı nahrir'in, Velinimet Hazretlerinin cemal'ini evvelemirde güneşe benzetip de sonradan ay'a intikal etmesinde, nükte şudur ki: Güneş aydan ziyade parlak ise de yakıcıdır. Lâkin ayda o kuvvet yoktur. Bununla Âli Paşa Hazretlerinin yakıcı olmadığına işaret vardır. Ve bir de, boyunun serv-i mevzun'a benzetilmesi, Memduh-u Muhterem'in uzun boylu olduğundan naşi olmayıp, belki kambur olmadığına ve gözlerinin pınar'a misâl tutulması da çipil olmasından dolayı olmayıp, belki fakirlerin hallerine nazar-ı merhametle baktıkça daima gözlerinden yaş geldiğine imâ'dır.

40

Harem-i hassına dahil olamazlar eclâf,
Ulemânın eder âmalini daim is'af.
Eylemez nesl-i Resûl'ü alenen istihfaf,
Öyle düstûr-u muazzam ki Nakibül'eşraf
Gelse ger meclisine câyi olur saf-ı nial.

Harem-i hass: Daire-i mahremiyet mânasınadır. Âli Paşa Efendimizin daire-i mahremiyet'i, akşamları

ezan vaktinden yatsı'ya kadardır. Bu meclis-i hass-ı mahremaneye (gizli özel meclis) dahil olmak her bahtiyara nasip olmaz; meğer ki Zat-ı âlileriyle hemmeşreb (ayni yaradılışta) ola.

Eclâf: Baldırı çıplak, edepsiz makuleleri mânasına. Arsız, namussuz, hırsız, ibne, pezevenk makuleleri eclâf'tan değildirler.

Âmal: Emel'in cemidir. Maksatlar demek.

İs'af: Müsaade etmek mânasına. Ulema'nın emellerini is'afa ne vechile ikdam buyurulduğu Vehbi Molladan malûm olur.

Nesl-i Resûl: Cenab-ı Peygamber-i zîşan'ın temiz sülâlesine müntesib olanlar demektir

Alenen: Mef'ul-i mutlaktır. Apaşikâr mânasına. Bu tâbirden «gizli istihfaf eder» gibi birşey anlaşılırsa da, Nâzım-ı nahrir'in muradı öyle değildir.

İstihfaf: Bir nesneyi hafif addetmek mânasına ki, âdeta tahkir demektir.

Düstûr: Mâhut «Mecmua-i Nizamât» değil. Burada, vezir-i âlişan mânasına. Nitekim ferman-ı âlilerde «Düstûr-u mükerrem müşir-i müfahham nizam-ı âlem» yazılır.

Muazzam: Azamet sahibi mânasına.

Nakibül'eşraf: Memalik-i mahrusa'da (Osmanlı Ülkesinde) bulunan sâdat-ı kiram'ın (Peygamber soyundan olanlar) mercii olan zat'dır. Nikabet makamı, ilmî mertebelerden bir rütbe-i muhteremedir.

Gelse. Farz ve misâl tarikiyle «gelmiş olsa» demektir ki, gelmediğine işarettir.

Saff-ı nial: Türkçe pabuçluk denilen yerdir. Eski zamanlarda şimdiki gibi kanepe, sandalya olmayıp, odaların üç tarafı döşeli idi. Ve ayakkabıları oda ka-

pısında çıkarmak münasebetiyle, odada kapıya yakın olan yere saff-ı nial derlerdi. Şimdi abdest külfeti olmayıp, kunduralar ayaktan çıkarılmadığından, meclislerin altı üstü hep bir oldu.

Hülâsa-i mâna: O çok azametli vakur Sadrâzam'ın, ulu ve şerefli harem-i hassına öyle olur olmaz eclâf makuleleri mahrem olamaz. Ve daima ulemâ güruhunun maksat ve emellerine müsaade eder. Ayrıca, Peygamberimizin soyundan gelen şereflileri açıktan açığa tahkir etmez. Ve meselâ, meclisine Nakibül'eşraf olan zat gelmiş olsa, makamı kapının dibi olur. Yani Nakib efendi kemal-i edebinden orada oturur.

Şârih-i fakir der ki: Bu beyitte Âli Paşa Efendimizin kemal-i vakar ve azametine delâlet vardır, gaflet olunmaya.

41

Bezm-i adlinde müsavi, çakıcı, tamburacı,
Meclisinde bir olur lâgutacı, usturacı,
Tanımaz çizmeci ya losturacı mosturacı,
Öyle nâzik ki eğer şapkalı bir kunduracı
Evine gelse eder ta kapıdan istikbal.

Nâzım-ı nahrir, önceki beyitte Sadrâzam-ı muazzam efendimizin vakar ve azametlerini söyledikten sonra, yüksek yaradılışlarındaki nezâket ve adaletlerine sözü çevirerek der ki:

Bezm-i adlinde: Yani Efendimizin adalet kaynağı olan meclislerinde.

Müsavi: Beraber mânasına.

Çakıcı: Çakı yapan, yahut akşamları şimşek gibi çakan. Bunda «bezm» münasebetiyle ikinci mâna yakışık alıyor.

Tamburacı: Tambura denilen iki telli mahut sazdır ki, tambur'un yavrusudur. Bunu yapana ve çalana tamburacı denir. Tambure ile tambura'yı fark etmelidir.

Lâgutacı: Lâguta denilen sazı çalana denir. Bunun da meclise münasebeti meydandadır. Zira akşamları mecliste birkaç kadeh çaktıktan sonra, tambura, lâguta dinlenir. Tambur olursa daha âlâ ya... Şârih-i fakir der ki: Nâzım-ı nahrir elbette tamburu tamburaya tercih ederdi. Lâkin ne yapsın ki, zaruret-i kafiye mecburiyetinde bulunmuştur.

Usturacı: Ustura yapan mânasına. Şârih-i fakir, ışret meclisiyle usturacının münasebetini anlamaktan aczini itiraf eder. Meğer ki kafiye zarureti ola; yahut övülenin emr-i adaletindeki doğruluğun kemaline işarettir. Çünkü, devamlı içilen mecliste, usturacının asla lüzumu olmadığı ve lâgutacıya ise şiddetle ihtiyaç olduğu halde ikisinin hakkında dahi aynı muamele icra buyrulur mânası çıkar.

Çizmeci: Çizme yapan kimse.

Losturacı: Çizme ve kundura boyayan.

Mosturacı: Losturacının persenk'i ve hem de Türkçesidir.

Şapka: Frenklere mahsus baş kisvesidir.

Kunduracı: Kundura diken kimse.

İstikbal: Karşılamak mânasına.

Hülâsa-i mâna: Sadrâzam-ı adaletperver Efendimizin mahz-ı adalet olan (tam adaletli) meclislerinde,

çakıcı, usturacı, tamburacı, lâgutacı hep müsavidir. Çizmeci, losturacı aralarında asla tefrik buyurmazlar. Ve meşreblerinin nezâketi de o derecededir ki, eğer başı şapkalı bir kunduracı evine gelse, ta kapıdan istikbal eder.

Şârih-i hakir der ki: Şapkalı tâbirinden, şapkasız olana istikbal etmez gibi anlaşılıyorsa da, Efendimizin hürmeti, asıl sapkaya olmayıp belki sefâretlere olduğundan, hıristiyan olduğu için, şapkalı, şapkasız her kunduracı hakkında bir nezâket muamelesini ifa buyururlar.

42

Oratörler, avukatlar yanına gelse eğer
Onu ilzamda elbette kalırlar muztar.
Bu değildir yalınız zat-ı şerifinde hüner,
Öyle bir cerbeze-i nutku da var kim eyler
Hasmının hakkı dahi olsa elinde ibtal.

Oratör: Koca kör vezninde, cemaat huzurunda belâgatla söz söyleyen kimse mânasına imiş. Zabtiye tercümanı öylece diyor.

Avukat: Sarı at vezninde, dâva vekili mânasına olduğu, yine tercüman-ı merkum'dan rivayet olunur. Bunların içinde bizim mahkemelerdeki dâva vekilleri gibi muzur ve edepsizler dahi bulunursa da, belâgat ve namus erbabından olanlar da varmış.

İlzam: Hasmını ıskat etmek mânasına.

Cerbeze: Serbestlik mânasına.

İbtal: Battal kılmak mânasına.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin hüner ve

marifeti yalnız azamet ve nezaketinde ve muazzam işleri hal ve tesviyede olmayıp, belâgat ve hitabet fenlerinde dahi, zamanında tektir. Şu sebeple ki, Avrupa'nın oratörleri, avukatları yanına gelseler, onu ıskata muktedir olamayıp âciz kalırlar. Ve hasmının elinde hakkı dahi olsa ibtal edebilir. Şârih-i hakir'ce bu nizamda iki ince nokta vardır. Oratörler ve avukatların ilzam edememeleri velinimet efendimizin inadından yahut sükût edip cevap vermemesinden değildir. Belki kemal-i belâgat ve fasahati cihetiyle mübahisleri susturmasındandır. Kezâlik, hasmının elinde hakkı var iken onu ibtal etmek, Efendimizin, hakkı idrak ve kabul etmemesinden nâşi olmayıp, belki belâgatindendir.

43

Geçti şöhrette mülûk-ü Arab ü İran'ı,
İttihaz eyledi elkâb-ı hükümdârânı.
«Monitör»lerde Son Altes yazılır unvanı,
Çok mudur Avrupaya gitse ukab-ı şanı,
Beykoz'a Gekbüze'den gelse aceb mi kartal.

Mülûk-ü Arab: Arab padişahları demek.

İran: Mülûk-ü İraniye demek.

Elkâb: Resmen yazılan lâkablar mânasınadır; devletlû, saadetlû gibi.

Hükümdârân: Padişahlar, krallar, imparatorlar mânasına.

Monitör: Fransada bazı gazetelerin ismi imiş.

Son Altes: Çok al fes vezninde. Fransız lisanında hükümdarların familyalarına mahsus lâkablardan olup,

zat-ı devletleri mânasına imiş. Meselâ, Fazıl Mustafa Paşa Mısır hükümdarları familyasından olduğundan «Son Altes» lâkabı kendisine isim gibi olmuştur. Her devlette vükela mesnedinde bulunanlara «Son ekselâns» lâkabı yazılır. Bunlardan biri kendine «Son altes» yazdırsa âleme maskara olur. Lâkin Âli Paşa Efendimiz bahçe kapıcısının mahdumu ve Avrupa devletlerinin zayıflarından olan Devlet-i Âliyye'nin vükelâsından olup, hükümdarlar familyasından olmadığı halde, zâtına bu lâkabı tahsis buyurdu; sonradan sadâret makamına gelenler de onu taklit ettiler. Şimdi her sadrâzam ve mazuluna (azledilmiş) bu lâkab verilir; ve Avrupalılar ise işin sır ve hikmetini bilmediklerinden, besbelli bu zatlar Padişah'ın hânedanındandır zannederler.

Ukab: Arab vezninde. Bir rivâyette tavşancıl ve bir kavle göre akbaba denilen kuştur. Lâkin burada Beykoz münasebetiyle akbaba olması daha ercahtır.

Beykoz: Boğaziçi'nde Anadolu sahilinde bir köydür.

Gekbüze: Üsküdar ile İzmit arasında bir köydür.

Kartal: Akbaba dedikleri kuştur. Karakuş olması da muhtemeldir. Ve Gekbüze'nin yanında bir köyün ismidir. Bunlardan başka, sakal çıkarma zamanı geçmiş olan delikanlıya da mecazen bu isim verilir.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimiz şöhret ve şanda, Arap ve İran padişahlarını geçti. Zira, hükümdar sülâlesinden olmadığı halde Hükümdarların lâkablarından olan «Son altes» lâkabıyla gazetelerde kendine ünvan verilir. Ama, zât-ı âlilerinin akbabaya benzeyen şan'ı Avrupa'ya kadar nasıl gitti denirse, bunda şaşıla-

cak birşey yoktur. Meselâ, Gekbüze'den bir kartal kuşu kalkıp da Beykoz'a geliverse, ki arası altı saattir. Buna şaşılır mı?

Şârih-i fakir der ki: Velinimet Efendimizin şanını akbabaya ve Avrupa'ya gidişini, kartalın Gekbüze'den gelişine teşbihinde bir kabalık görünürse de bu, Nâzım-ı nahrir'n taşralı olmasındandır. Malûmdur ki «Kenarın dilberi nazik de olsa nâzenin olmaz»...

44

Mazhar olsa gazab-ı pâkine şir-i nerre
Dehşetinden dağılır cismi misal-i zerre
Muziyat olmasın âsayiş-i hâle gırre
Kahrına uğramadı, uğrasalar bir kerre
Ne tavanlarda gezer fare, ne dağlarda çakal.

•

Gazab: Hiddet ve kahr mânasına. Yumuşak huylunun gazabından Allaha sığındık, bu mânadandır.

Pâk: Temiz mânasına gazab'ın sıfatıdır. Fakat gazab'ın kirlisi, temizi şimdiye kadar işitilmemiş olduğundan bu da, Nâzım-ı nahrir'in icatlarındandır.

Şir-i nerre: Erkek arslan mânasına imiş.

Dehşet: Korku mânasına.

Cismi: Yani erkek arslanın bedeni demek.

Misal-i zerre: Zerre gibi ufak ufak mânasına.

Muziyat: Eza veren mahlûkat mânasınadır. Yılan, akrep, tahta biti ve emsali zararlı hayvanlar muziyattandır. İnsanlara mazarrat eden zalimler de bunlara dahildir.

Gırre: Zerre vezninde, mağrur mânasına.

Kahr: Gazab mânasına.

Tavan: Evin çatısı mânasına ise de, burada söylenmek istenen, çatı ile kiremitlik arasındaki boşluktur ki, farelerin dolaşma yeridir.

Fare: Sıçan denilen eziyet verici hayvandır.

Çakal: Dağ köpeği çeşidinden maruf hayvandır.

Hülâsa-i mâna: Eğer erkek arslan, Âli Paşa Efendimizin temiz gazabına uğramış olsa, korkusundan vücudu zerre gibi dağılır, ve zararlı hayvanlar, şimdi ortalığı köpeksiz görüp çomaksız gezmekle pek de mağrur olmasınlar, zira, daha Efendimiz'in kahr ve gazabına uğramadılar. Eğer uğrayacak olurlarsa, ne fareler tavanlarda, ne de çakallar dağlarda gezemezler. Şârih-i fakir der ki: Çakalların çokluk insanlara zararları yok ise de, fare mel'unu, kilerlerde ne peynir, ne de pastırma bırakmadığından şu kahr-ı âli'ye bir gün evvel uğraması istida olunur.

45

Bazı ahvalde eylerse ağırca hareket,
Her birinde bulunur bir nice sırr-ü hikmet.
Ona tembel demek elbette **hatadır elbet!**
Hep teenni-i hakîminaden eyler neş'et
Tab'-ı pâkinde eğer var ise cüz'i ihmâl.

Sadrâzam Efendimizin muttasıf oldukları lâyüs'el sıfatı unutup hakk-ı devletlerinde dedikoduya cür'et edenlerden bazıları, haşâ, tembel ve ihmalci tâbir-i nâsavabiyle (haksız, yanlış tâbir) o mühim devlet işlerini yürüten kudretli kimse aleyhinde söz bulmak istediklerinden, Nâzım-ı nahrir, onların bu mukadder sualine bu beyit ile cevap verir.

Ağırca hareket: Sür'atle davranmanın zıddıdır. Dandini ile kımıldamak gibi.

Sır: Aynalardaki sır değil. Gizli demektir.

Hikmet: Eşyanın tabiatinden bahseden ilim değil; burada, makûl sebep mânasına.

Tembel: Çengel vezninde. Ef'al ve hareketleri ağır olan adama denir. Üsküdar'a işleyen vapur bu kabildendir.

Teenni: Teganni vezninde. Ağır davranmak mânasına.

Hakîmane: Akıllıca ve düşüncelice mânasına.

Tab'-ı pâkinde: Yani Âli Paşa Efendimizin kibirli olmayan tabiatinde demektir.

Cüz'i: Azıcık ve bir parça mânasına.

İhmâl: Bugün olacak işi yarına, yarından öbür güne, öbür gün daha öbür güne bırakıp uzatmak mânasınadır.

Hülâsa-i mâna: Eğer Âli Paşa Hazretleri bazı hususta ağırca hareket edip acele etmezse, bunların her birinde nice sır ve hikmetler vardır. Ve onun temiz tabiatinde birazcık ihmâl ve kayıtsızlık varsa da bu da, hakîmane teenni'den dolayı olduğundan, artık bu zat'a tembel demek elbette hatadır. Şârih-i fakir der ki: Sene başı nutk-u Hümayunda ve Huzur-u Şahane'de okunması mutad olan icraat ve tasavvurat mazbatalarında zikr ve ta'dad olunan ıslâhat'ın dahi gecikmesi, bütün bu teenni-i hakîmaneden dolayı olduğundan, itiraza kimsenin hakkı olamaz.

Mûn ü Hatem denemez zatının emsâlidir,
Ki bunun bendeleri lûtfu ile mâlidir.
Ârızî sanma bunu kendisinin hâlidir,
Hikmet ü meşrebi de tab'ı gibi âlidir
Çünkü eşmâ olunur nâs'a semâdan inzal.

Mûn: Arap emîr'lerinden cömertliğiyle meşhur bir kimsenin ismidir.

Hatem: Bu dahi kezâ.

Bunun: Yanî Âli Paşa Efendimızın.

Bendeleri: Yani, bendegân-ı hasları ve bendegân-ı hassın adamları ve teferruatı.

Mâll'dir: Yani memlûdur (doludur).

Ârızî: Sonradan olma şey mânasına.

Himmet: Burada, âli münasebetiyle himmet büyüklüğü demektir.

Meşreb: Tabiat mânasına.

Âli: Yüksek mânasına. Sadrâzam Efendimizin mahlas-ı sâmileri âli olduğundan, arasındaki îham-ı tam (iki anlamlı sözü bilerek kullanma sanatı) erbâb-ı ma'ni'ye has değildir.

Semâ'dan: Gökten.

İnzal: İnmek yahut indirmek mânasınadır.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimiz o kadar cömert ve doğrudur ki Mûn ve Hatem denilen herifler onun emsâlidir denilemez. Zira, Efendimizin ism-i şerif'i Âli ve himmeti de âli olduğundan, bendeleri lûtf ve ihsanı ile memlû ve mâli ve fazla olarak bu lûtf ve mürüvvet

sıfatı sonradan olma birşey olmayıp kendinin hâlidir. Zira, esmâ gökten nazil olur dedikleri gibi, âli'lik dahi efendimizin biçilmiş kaftanıdır.

Şârih-i hakir bu mânaya bir parça ilişir, zira, her ismin müsemması, Âli Paşa Efendimiz gibi, isim mevzuuna muvafık olmalı kaidesince olmaz. Meselâ, nice valiler vardır ki, esafil'den esfel'dir (en alçaktan daha alçak). Nice kömür çuvalı gibi zenciler olur ki, ismi ya elmas ya mercan olur. Hattâ şair'in:

Nice nâpâk'in adı tahir olur
Sonra murdarlığı zahir olur.

demesi, bu mânaya işarettir.

47

Himmetiyle edeli kaide-i adl zuhur
Nice mazlumların hatırı oldu mesrur.
Böyle lûtfun kim eder şükrünü ifada kusur
Sâyesinde o kadar etti cihan kesb-i huzur
Eylemez kimse duasında dakika ihmal.

Himmetiyle: Yani Sadrâzam Efendimizin himmet-i seniyyeleri ile.

Kaide-i adl: Adalet ve hakkaniyet kaidesi demektir. Nâzım-ı nahrir'in beyânına göre, Efendimizin himmet-i devletlerine uğrayıncaya kadar kaide-i adl ve hakkaniyet yokmuş anlaşılıyor. Ona ne şüphe.

Mazlum: Zulüm gören kimse. Geçen yetmiş dört senesinde, bilâ-muhakeme Kıbrıs, Akkâ ve Rodos kalelerine gönderilen masumlar gibi.

Böyle lûtfun: Yani, şu kâide-i adalet zuhur etmesinin demektir.

Sâyesinde: Yani Âli Paşa Efendimizin sâye-i âsayişvâye-i mülûkânelerinde demektir.

Cihan: Umum halktan kinayedir.

Duasında: Yani Sadrâzam Efendimizin dua-yı vacib-ül edâsında demektir.

Hülâsa-i mâna: Sadr-ı âli Efendimizin himmet-i mahsusası ile kaide-i adl ve hakkaniyet meydan-ı zuhura geleli nice nice mazlumların hatırı mesrur oldu. Artık böyle büyük kıymeti olan lûtfun farîza-i şükrünü edâda kimsenin tecviz-i kusur etmesi mümkün olamayacağından ve çünkü halk-ı cihan sadece onun inâyeti sayesinde refah ve huzur kesbettiğinden, duasında bir kimse, dakika fevt etmez. Şârih-i hakir der ki: Dua lâfzı mutlak zikr olundukta dua-yı leh ve dua-yı aleyh mefhumlarından ikisine de şâmil ise de velinimet Efendimize beddua edenlerin bulunması akla uzak olduğundan, burada duadan maksat, o adalet esasını vaz' edenin ömrünün ve ikbal günlerinin devamı için hayır duası demek olduğu pek bellidir.

48

Nefreti olsa da fâzıllara ol kâmver'in,
Oğlunu terbiye etmek gibidir bir pederin.
Yoksa temyiz eder beynini şab-ü şekerin
Hanümânı yıkılırdı nice ehl-i hünerin
Cânib-i affa eğer olmasa tab'ı meyyal.

Nefret: Tiksinmek mânasına ise de, burada gazab demektir.

Fâzıllar: Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa değil. «Zafernâme» nâzımı Bosnalı Fâzıl Paşa da değil. Zira Âli Paşa Efendimizin bu zat'lar hakkında şimdilik nefret ve gazabı görülmüyor. Burada, istidat ve kabiliyet sahipleri demektir.

Terbiye: Ahlâk ve huyları ıslâh etmek mânasına.

Peder: Baba demektir.

Yoksa: Yani istidat ve kemal sahiplerinin beynini fark ve temyiz etmediğinden değil. Zira Efendimiz şabı da bilir şekeri de demektir.

Hanuman: Ev bark mânasına.

Cânib-i affa: Af tarafına demektir.

Meyyal: Mübalâğa ile meyl edici mânasına.

Hülâsa-i mâna: Sadrâzam Efendimizin kabiliyet ve istidat sahipleri hakkında bir derece nefret ve gazabı olsa dahi, onlara ettiği te'dib muamelesi, bir babanın oğlunu terbiye etmesi kabilindendir. Zira kendisi şab ile şekerin farkını bilmez değildir. Bu bakımdan, nice hüner ehlinin evi barkı yıkılırdı; eğer Efendimizin tab'-ı şerîfinde af ve merhamet cânibine mübalâğa ile meyl olmasa. Şârih-i fakire şöyle görünüyor ki, Nâzım-ı nahrir şu beyti nazm ile mukadder bir suale cevap vermek istemiştir. Çünkü, Sadrâzam Efendimizin kulluğunda kusur eden bazı garezkârlar, bizim velinimet Efendimizin maarif ve ehl-i maarif düşmanı olduğunu ve her ne zaman ne tarafta bir istidat sahibi baş gösterip ortaya çıksa, derhâl başını ezip sivriltmemek istediğini ve ehliyetleri herkesin indinde tasdik ve teslim edilmiş olan birtakım istidat ve malûmat erbabının inziva köşelerinde kalmasını bilcümle bu usulün iktizasından bulunduğunu iddia ederler. Halbu-

ki, bu hüner ve malûmat sahipleri, Efendimizin dalkavukluğuna tenezzül etmediklerinden, her ne kadar velinimetimiz şab ile şekeri fark ederse de, bunların, henüz hanumanı yıkılmayanların dahi işlerini tamam ederdi. Lâkin, bereket versin ki tabiatı cânib-i affa meyyaldir, demek ister.

49

Çünkü âlâ sözü eyler kötüsünden temyiz
Nutku tesir eder olsa da gayetle veciz
Ehl-i hâcâta olur her sühanı şevk-engîz
Nakd-i vâ'di ile hemyân-ı zarûret lebrîz
Zer-i nutku ile ceyb-i fukara malâmal.

Temyiz: Ayırıp seçmek mânasına. Şârih-i fakir der ki: İyi sözü kötü sözden temyiz etmek bir büyük fazilet değildir. Zira, «Allah razı olsun» ibâresiyle «canın çıksın» terkibi arasındaki farkı mecnunlardan başka herkes idrâk eder; meğer ki Nâzım-ı nahrir'in maksadı, «şiirin âlâsını kötüsünden tefrik» demek ola. Hakikaten, bu temyiz çok dikkate bağlıdır. Ezcümle şerhiyle müftehir olduğumuz işbu Zafer-nâme'nin içinde öyle manâsı meşkûk beyitler vardır ki, çok kimseler zevkine varamazlar.

Veciz: İcaz'dan. Muhtasar mânasına vasf'tır.

Ehl-i hâcât: Sabahları Sadrâzam Efendimizin sahilhaneleri (yalı) sofalarında ve diğer büyük vükelâ dairelerinde sürünüp gezen bîçarelerdir.

Sühan: Söz mânasına ise de, burada Âli Paşa Hazretlerinin, hâcât sahiplerinin yalvarmalarına karşı istimal buyurdukları «İnşaallah», «Sâye-i Şahânede», «Hatırımdasınız» gibi teselli verici cümleleri muraddır.

Şevk-engiz: Vehbi merhumunun bilinen manzumesi değil. Burada, şevk kaldırır, sürur koparır mânasınadır ki, velinimet Efendimizin teselli verici kelimelerinin vasfıdır.

Nakd-i vâ'd: Bir va'd ki, ayni, nukd yani teneke para gibi ola. Efendimizin va'dleri gibi.

Hemyân: Büryan vezninde. Para kesesi mânasına.

Zarûret: Iztırâr'dandır. İhtiyaç ve çaresizlik mânasına.

Zer-i nutk: Bir nutk ki, aynı altın gibi ola. Sadrâzam Efendimizin nutk-u hümayunları gibi.

Ceyb-i fukara: Fukaranın cepleri demektir.

Malâmal: Dopdolu mânasına.

Hülâsa-i mâna: Sadrâzam Efendimizin sözün iyisini kötüsünü fark ettiğinden nutku ne kadar muhtasar olursa olsun tesirden hali değildir. Hususiyle erbâb-ı hâcâta tenezzülen söylediği sözler, onların şevkini kaldırır, zira, onun aynı nakit olan va'di ile zaruret kesesi ağız ağıza doludur. Ve onun halis altın olan nutku ile fukaranın cebi lebalep doludur.

50

Olalı turfe nümayan garabât-ı şüun,
Görmedi mislini bu çarsû-yu reyb-el-menun
Hasedinden yeridir yerlere geçse Karun
Kâle-i servet-ü dârâtına olmaz arşun
Galle-i nimet-i bigayet'i bilmez mikyal.

Turfe nümayan: Tuhaf şeyler gösterici mânasına.

Şüun: Fünun vezninde. Halât (haller, durumlar) mânasına.

Mislini: Yani, memduh ve mükrem Sadrâzam Efendimizin mislini demektir.

Çarşu: Dört köşe mânasına ise de, burada, alış veriş edilen pazar yeri demektir. Çarşı, bundan muharreftir.

Reyb-el-menun: Günün havadisi ve ay, yıl mânasına.

Yeridir: Seza'dır, meheldir mânasına.

Yerlere geçse: İbârede «yeridir» cümlesindeki cinas san'atı dikkate değer.

Karun: Harun vezninde. Hazreti Musa zamanında meşhur zengin bir adam imiş. Bizim asrımızdaki Roçild gibi. Fakat malının zekâtını vermediğinden Hazreti Musa'nın bedduası ile, yer yarılıp hazf olunmuştur.

Kâle: Kumaş mânasına.

Servet: Zenginlik.

Dârât: Debdebe mânasına.

Arşun: Bir ölçüdür ki, bez ve kumaş makulesi ölçülür.

Galle: Dane mânasına. Buğday, arpa, kokorez gibi.

Nimet: Burada, ikbal ve devlet ve servet mânasını mutazammındır.

Mikyal: Türkçe kile dediğimiz ölçüdür ki, buğday ve emsali daneler ölçülür.

Hülâsa-i mâna: Bu çarsu, garip haller havadisinden tuhaf tuhaf şeyler göstermeye başlıyalıdanberi, Âli Paşa Efendimizin bir misalini görmedi. Ve Karun dedikleri meşhur zengin herif dahi, ona hased ederek yerlere geçse sezâdır. Zira, Sadrâzam Efendimizin servet ve dârâtı kumaşına endaze ve arşun olamaz;

çünkü, o kumaş arşun'a gelmek derecesinden çok yüksektir ve sonsuz nimetlerinin danelerini dahi kile ile filânla ölçülmek bilmez; yani o kadar çoktur ki ölçmekle tükenmez. Şârih-i fakir der ki: «Şu manzume cümlesinde «turfe nümayan, garabât-ı şüun» tâbiriyle, tuhafçı veya yamacı dükkânlarına işaret olunduğu gibi, aşağıda kâle ile arşun ve galle ile mikyal'ın hüsn-ü tekabülü dahi, bedîî san'atlardan olduğundan, zikredilen bu nazm, şimdiki bedestandan ve belki Kalpakçılarbaşı'ndan daha mâmûrdur.

51

Servet ü nimeti mahsul-ü tasarruftur, inan,
İrtikâba veremez meşrebi çünkü imkân.
Şu yetişmez mi bu dâvâya gerekse bürhan:
Vali-i Mısr ile Sultan'dan alırdı ihsan
Maksadı olsa idi cem'-i nukud ü emvâl.

Nâzım-ı nahrir, mukadder bir suale cevap makamında bir cümleyi irad eder; yani, farz-ı muhal olarak, kendini bilmezlerin birisi «Sadrâzam Efendimizin bu kadar nimet ve serveti olduğunu anladık ama, bunları nereden edindi? Eğer pederinden miras kaldı desek, bahçe kapıcısı olan bir fakirin veresesine ne bırakabileceği malûmdur. Ticaret etti desek Âli Paşa'nın ticaret işinde bulunduğunu hiç işitmedik. Bir define buldu desek, bu nasıl bitmez tükenmez definedir?» yolunda bir suale cür'et edecek olsa, işte bu cümle ile cevap verilir.

Servet ü nimeti: Yani Âli Paşa Efendimizin bu serveti, bu nimeti.

Mahsul-ü tasarruf: Yani tasarruftan hâsıl olmuştur. Ancak tasarrufun türlü türlü mânaları olduğundan, burada maksat, dişinden tırnağından eksilterek biriktirmek mânasınadır.

İnan: İnanmak'tan emr-i hâzır'dır. Yani ey muhatap! Zihnin başka yerlere sapmasın; şu dediğime inanıp iman eyle demektir. Şârih-i hakir der ki: İman, inanmak, ya şühud (gözle görerek) veya gayb (gizli, görünmeyen) üzerine olur. İman şühudu, beşer hissi veyahut mümkün olan tahkikat ve deliller ile bedahet rütbesine gelmiş olan şeye inanmaktır. Güneşin vücuduna ve Cenâb-ı Vâcib-ül-vücud'un (Allahın) varlığına inanmak gibi. Buna benzer hususlarda, bir adam deli olmadıkça inanmakta muztardır (inanmak zorundadır). Bunda emir ve cebir istemez. Lâkin, iman-ı gaybi böyle olmayıp, görülmemiş bilinmemiş şeye inanmak müşkül olduğundan, Nâzım-ı nahrir'in şu «inan» emri gayet yerindedir.

İrtikâb: Bizim Türkçe, Arapçada, gayrımeşru surette para kazanmak mânasına kullanılır.

Meşrebi: Yani Âli Paşa Efendimizin tabiat-ı afifâneleri demektir.

Çünkü: Burada, zira mânasına.

Şu: Aşağıda gelecek beyte işarettir.

Bu dâvaya: Yani Efendimizin servet ve nimetinin tasarruf mahsulü olması dâvasına demektir.

Vali-i Mısr: Mısır Valisi, yani İsmail Paşa demek ise de, Şârih-i hakir'in Cenâb-ı Sadâretpenahî'nin iffetine o kadar itimadı vardır ki, bu tâbiri umuma haml ile ta Merhum Mehmed Ali Paşa'dan, bugün Mısır Hidiv'i olan İsmail Paşa'ya kadar Mısır'da hükûmet eden zevatın cümlesi dahildir diyebiliriz.

Sultan: Yani hâlâ saltanat tahtında oturan Sultan Abdülâziz Han demek ise de, Şârih-i fakir bu tâbiri dahi tevsi' ile (genişleterek) Cennetmekân Abdülmecid Han'a da şamil eder.

İhsan: Fıkaraya verilen sadaka değil. Burada, vükelâ'ya verilen avatıf-ı mahsusa (özel âtıfetler) demektir.

Maksadı: Yani Âli Paşa Efendimizin muradı demektir.

Cem'i nukud ü emvâl: Para ve mal toplamak mânasına. Bankalarda konsolidler ve demiryollarında hisseler, Selânik havalisinde ve başka taraflardaki çiftlikler, hep bu sözlere dahildir.

Hülâsa-i mâna: Âli Paşa Efendimizin şu ölçü bilmeyen servet ve nimetinin cümlesi, kendinin dişinden tırnağından eksilterek biriktirdiği şeylerden ibarettir. Zira tabiat-i püriffet-i Âsafaneleri irtikâba tenezzül şöyle dursun, dünyada irtikâbın varlığına bile imkân veremez. Ve eğer bu dâvaya bürhan ve delil lâzımsa şu yetişmez mi ki: Eğer Velinimet Efendimizin maksat ve murad-ı âlileri, para ve emlâk cem etmek olsa idi, Mısır Valilerinden ve Padişahlardan ihsanlar alırdı. Halbuki, muradı bu olmadığından, hiç birinden ihsan almadı.

Şârih-i hakir der ki: Zafernâme'nin burasını şerh ve tefsir ederken, meşâyih-i tarik-i âliye'den bir zat mecliste hazır olduğundan şerh'in buracığını kendisine okudum; ve aramızda cereyan eden sual ve cevabın, bu bahsi tavzih'e medarı olacağından ayniyle yazılmasını lâzimeden addeyledim (gerekli saydım).

Şeyh Efendi, geçen makaleyi kemal-i hayretle dinledikten sonra elinden nargileyi bırakıp dedi ki: Muhli-

sinizin bilişime kalırsa, ya manzume sahibi Hayri, veyahut Fazıl, ikisi de dünyadan habersiz iki şuursuz meczup imişler; yahut Âli Paşa'yı senâ tarzında (överek) âleme rüsva etmeye ittifak eylemişler. Zira, her ne kadar Âli Paşanın dâva-yı mücerredince irtikâba tenezzül etmemesi bir an için teslim olunsa bile, mevcut servetinin tasarruf mahsulü olduğunu iddia etmek ve sonra mutlaka «inan» diyerek halkı imana zorlamak ve buna sened-i evvel olarak «Meşrebi, irtikâp etmek şöyle dursun, dünyada irtikâbın vücuduna imkân veremez» demek, âdeta cinnet eseri veyahut okuyanı ve dinleyeni mezar taşı yerine koyarak istihza gibi bir gülünecek **hâlettir.**

Şârih: «Öyle ise siz bu kavle kâil olmuyorsunuz demektir. Vah vah! Bunu sizin irfan ve dirâyetinize yakıştıramadım.»

Şeyh Efendi:

«Paşa Hazretleri! Muhlisiniz, bu âlemde insanım diye geziyorum. Zafernâme'nin bir bend'ini idrak etmeyecek kadar kendimi cahil ve ahmak zannetmiyorum. İsterseniz beyit'in mefhumunu, hakiki hal ile karşılaştıralım: Âli Paşanın ikbâlinin başlangıcı olan altmış bir tarihinden itibaren bu âna kadar aldığı maaş ve tayinatı hesap ve mevcut emlâki ile mukayese edelim. Tutalım ki, maaş ve tayinat (maaştan başka verilen yiyecek v.s., tayın) birlikte olarak her ay yüzellibin kuruş aylık almış olsun. Bunun yirmibeş senede yekûnu doksanbin kese akçe eder. Konferansa, Girit'e memur olduğu sıralarda da harcırah olarak bol bol onbin kese olsun; bunların topu bir yere tonlandıkta yüzbin keseye baliğ olur. Bizim bacı dâyenizin (dadı) rivâyetince, gerek harem-i ismetleri ve gerek kerime-i muh-

teremleri hanım efendilerin ve dâire-i devletlerinde bulunan kalfaların ve cariyelerin cümlesi mücevherata müstağrak olduklarından ve bir iki kere taktıkları mücevheri bir daha takmaya rağbet buyurmadıklarından, laakal on, onbeş bin keselik yalnız elmas mevcut demek olur. Selâmlık ve harem dairelerindeki gümüş sofra takımları, şamdanlar, âvizeler, aynalar, murassa çubuk takımları bugün terkedilip satılsa, onbin keseye almak için muhlisiniz birinci müşteri olurum. Bunları dahi mücevheratın yanına koyduğumuzda cümlesi otuzbin keseye çıkar. Mercan başında yanmış olan konak ile Bebek'teki yalıyı ve Çamlıca'daki köşkü, içlerinin tanzimatına sarf olunan paralar ile beraber onbin keseden aşağı tutmak insafsızlık olacağından bunu da öbürlerinin yanına ilâve ile yekûnumuz kırkbin keseye varır. Selânik ve civarlarında ve muhlisinizin (ben anlamında büyükten küçüğe hitap) malûmatım olmayan sair mahallerde mutasarrıf olduğu çiftliklerle zeytinliklerin ve İstanbul'da ve Galata'daki dükkân ve mağazaların eğerçi (her ne kadar) adedi malûm-u âcizanem değilse de, bunlar için de bir yirmibin kese olsun kıymet takdirinde hata etmeyeceğimize abdestle kasem (yemin) edebileceğimden, müsaadenizle bunu da ilâve ettiğimizde hesabımızın yekûnu altmışbenbin kese akçeye dayanır.

Şârih:

«Lâkin bu emlâkin bir çoğu mahlûlat-ı vakfîye'den (vakıf mallarından) ucuz düşürülerek alınmış şeyler olduğundan, alınış sıralarında tasavvurunuz kadar para verilmemiştir.

Şeyh Efendi :

«Evet, onda ne şüphe! Her Evkaf Nâzırı, her Selânik ve Cezayir valileri, Sadrâzama hulûs göstermek için mahlûlat'ı kapatıp bâdehu (ondan sonra) makamında efendimize mal ederler. Ama bundan Vakfullaha hıyanet çıkarmış, birtakım hayrat ve mebrurat (hayırlı işler) harab olur, sönermiş; oralarını asla düşünmezler. Yani bu emlâkin o yolda alındığı cümlenin malûmudur. Fakat bahsimiz, hîn-i mübayaa'da (satın alınışı sırasında) verilen bedelât-ı nakdiye'de (bedelleri karşılığı olan para) olmayıp, bugünkü günde Âli Paşa uhdesinde bulunan emlâk'in tahminî kıymetlerinde olduğundan, bundan hesabımıza halel gelmez. Şimdi gelelim Avrupa bankalarında mahfuz olan servetine... Muhlisiniz bunun miktarını dahi tahminde âciz olduğumdan, eğer günahı varsa benim boynuma diyerek lâakal (en azından) kırkbin kese de bunu farz ile öteki kara cümleye zammederim, cem'an yüzbin kese akçe meydana çıkar ki, tamamiyle Âli Paşanın yirmibeş sene zarfında aldığı maaş ve tayinat bedelleri ve harcırah'lar ile tekabül eder. Yani almış olduğu akçelerle bunları edinmiş olur. Ya bu zat ile içli dışlı, dairesinde bulunan üçyüzden fazla hergele, yirmi yıldanberi ne yediler ne içtiler? Elbise yapmadılar mı? Yoksa bunlar melâike gibi yemez, içmez, giymez takımından mıdırlar? Her gün her gece, o muntazam ve müteaddid alafranga, sofralardaki yemekler maide-i semavîyeden (semadaki sofralar) miydi? Daire-i ismetlerine mensup olan bu kadar hamam ustaları ve sevici oturakları ve malıâdim-i kiram'ın (oğulların) dairelerindeki uşakları, dalkavukları, hasbetenlillâh (Allah rızası için) görüşmek için mi devam ediyorlar? O, bir sürü uşak namındaki ipten kazıktan kurtulmuş ağalar, faytoncular,

kayıkçılar, ayvazlar bahçıvanlar, aylıksız yıllıksız, yalnız Efendimizin elâ gözlerine alâkaları olduğundan mı hizmetinde bulunurlar? O Mühürdar Bey'in, o mahut Ali Bey'in ve İbrahim Ağa'nın ve sair müttehizan-ı daireden herbirinin, müteaddid faytonlar atlar ve uşaklar kullanmaları ve hanelerinin tanzimatı ve karılarının mücevheratı ve kendilerinin akar ve emlâk'i hazine-i gaybiye imdadıyla mı oluyor? Velhasıl, muhlisinizin diyeceğim, şu zat-ı âlikadr'in ikbal başlangıcından bu âna kadar, Devlet hazinesinden resmen aldığı para ile elyevm (bugün) temliki altında olan emlâki karşılaştırdığımızda, tahminen biribirini örttüğünden, yirmibeş yıldanberi bu sefahatler, bu konak ve yalı döşemeleri, bu masraflar nereden oldu? Şurasını anlamak isterim.»

Şârih:

«Sizin ifadenizde pekçok mübalâğa var; hem de Sadrâzam Efendimiz hâlâ sarrafa borçludur. Çünkü dairesi pek kalabalık ve fukarası pekçok olduğundan sadârete mahsus olan maaş ve tahsisat yetişmez; nâçar borç eder.»

Şeyh Efendi:

«Evet, muhlisiniz de bu sözü pekçok işittim. Lâkin böyle sarraf borcu hesaplarına aklım ermediğinden, bu cevabınızın kuvvetini takdir edemem. Fakat «Zafernâme»de zihnimin iliştiği bir ikinci yer daha var ki, ondaki şüphemin hallini yine sizden rica ederim.»

Şârih:

«Buyurun, neresi?»

Şeyh Efendi:

«Zafernâme'de eğer Âli Paşa'nın muradı, para ve mal toplamak olsaydı, Mısır Valilerinden ve Padişahlarından ihsanlar alırdı, deniyor. Ya Abbas Paşa ve Said Paşa İstanbul'a geldiklerinde, vükelâ-yı devletten her birine ihsanlar vermişlerdi. O sıralarda Âli Paşa almadı mı? Sonra İsmail Paşa vali oldukta, Kâmil Paşa'nın tavassutuyla yüzelli bin kuruş kıymetinde bir kılıç takdim ederek mukabilinde onbir bin, bir rivâyeţe göre oniki bin kese «kapı yoldaşça» iane namıyle ihsan almadı mı? Vaka' «Hürriyet» gazetesi 33. nüshasında buna dair bir tahmini hesap gösterip, onda Âli Paşa'nın me'huzatını (alınan para) ikiyüz bin bu kadar kese akçeye iblağ ediyor. Lâkin, bu tahminde mübalâğa olmak da muhtemel ise de, şu istikrazat komisyonlarından ve defter-i kebir yağmasından da eline hiçbir şey geçmedi mi? Eğer böyle ise, ne hamakat! Zira Fuad Paşalar ve emsalleri bu işlerin zımnında milyonlara malik oldukları ve bu işlerin cümlesi, kendisinin taht-ı vukuf ve malûmatında olduğu halde uzaktan bakmak iffet demek değildir. Bu misillülere şer-î lisanda «fâsik-i mahrum» tâbir olunur. Onun da Türkçesi, kendi çalmayıp, fakat çalanlara ses çıkarmaz demektir ki, pek ince düşünüldükte, hülâsası hamakat'e (aptallık) varır. Âli Paşa'nın iki üç defa Cennetmekân Abdülmecid'den ve bilmem kaç kere Sultan Abdülâziz'den ihsanlar aldığı ve bahçe kapısı haricindeki Devletin odunluk arsasını «pederimin malıdır» diyerek üçbin keseye Devlete sattığı herkesin malûmudur. O mücevherli kutular vesair şeyler yine başka. İmdi, bunların cümlesi de asılsız ve esassız mıdır? Yani, Hürriyet'in kavline inanmayalım da Bosnalı Fazıl Paşa'nın sözüne mi iman edelim?»

Şârih :

«Şeyh Efendi, bahs derken vakti uzattık. Bugün Bâb-ı Zaptiyeye erkence gideceğim. Ondan evvel Sadrâzam Efendimizi dahi görmek lâzım. Bakalım vakit olursa Maliye Nâzırına dahi uğrayacağım. İnşaallah bir başka vakit teşrîf buyurunuz, yine görüşürüz.»

Şârih-i hakir der ki: Şeyh Efendinin söz anlamayacağı zahir olduğundan gelecek cümledeki tatbik-i emlâk meselesi dahi evvelki bahsi teyid ile, söz bir kat daha uzayacağından bu vechile kendisi ilzam ve ıskat olunup bahse hitam verildi.

52

Gördüğü hizmete emlâki olunsa tatbik,
Acıyıp hâline insaf eder ehl-i tetkik.
Zaten ahşab idi hem kendine nisbet ile zîk,
Beytini, malini yaktıysa eğer nâr-ı harik,
Kârgirini bina eyler anın Beytülmâl.

Emlâki: Yani Sadrâzam Efendimizin malik olduğu menkul ve gayrımenkul mallar, paralar ve mücevherat demektir.

Ehl-i tetkik: Meclis-i âlilerinden behremend-i füyuzat olan (bolluğundan faydalanan) bendegândan ibarettir. Zira, demincek bahsi geçen Şeyh Efendi gibi yanlış fikir sahipleri de vardır. Burada onlar murad edilmiyor.

Ahşab: Haşeb'in cemi; ağaçlar mânasına ise de burada, keresteden yapılmış demektir.

Zîk: Dar mânasına.

Beytini: Yani Sadrâzam Efendimizin devlethanelerini demektir.

Malini: Mezkur devlethanede bulunan döşeme, takımı, kitaplar vesâir edevat demektir.

Nâr-ı harik: Yangın ateşi demektir ki, Zât-ı Hazret-i Vekâletpenahî, Girit'te düşman ateşi karşısında yiğitçe göğüslerini açtıkları esnada, İstanbul'da Mercan başında bulunan saadethanelerinden Allahütealâ'nın kaza'sı ile alevlenip tutuşan ateşten kinâyedir.

Kârgir: Taştan yapılmış binaya denir.

Beytülmâl: Fıkıh kitaplarında yazılmış olan beytülmâl değil. Hazır vârisi olmayan ölülerin mallarını yağma eden beytülmâl dahi değil. Burada, Maliye hazinesi mânasına. Şârih-i hakir der ki: Bu mâmur beyit'te münderiç olan «beytini, malini» tâbiriyle «Beytülmâl» cümlesindeki mücaneset, dikkat sahiplerine gizli olmadığı gibi, mezkur konağın bütün masrafları Maliye hazinesinden verilmek üzere inşâsı Padişah'ın irâdesi muktezasından olarak bu esnada hemen tamamlandığına da işaret vardır. Tegafül olunmaya.

Hülâsa-i mâna: Sadrâzam Efendimizin yirmibeş senedenberi muvaffak olduğu hayırlı hizmetler ile, bir de malik olduğu emlâk karşılaştırılsa, ehl-i tetkik olanlar, hâline acıyıp insaf ederler. Ve belki ağlarlar. Ama, Mercan'daki mâhut konak bahsine geldiğimizde, burası zaten hem ahşab yapılmış ve hem de Sadrâzam Efendimizin kendine, yani dâire-i devletlerinin kalabalığına nispetle gayet dar idi. Binâenaleyh, onu ve içindeki eşyayı yangın ateşi yok etti ise de, o kadar teessüf olunacak birşey değildir. Zira, Devlet hazinesi onu kârgir olarak yapmaya muktedirdir.

Şârih-i hakir der ki: Ahval ve efkârı yukarıda yazılmış olan Şeyh Efendi gibi dünyada nice insafsızlar vardır ki, Âli Paşa Efendimizin bu devlete ettiği bun-

ca hizmetleri hatırlarına getirmeyip, mezkûr konağın Maliye hazinesinden yaptırılması için türlü türlü mânalar verirler. Bunların birtakımı, bundan önce Fuad Paşa'nın konağı yandığında, hazineden kârgir olarak inşâsına irâde-i şahane çıkmıştı. Âli Paşa da, konağını kârgir yaptırmak isteyip mahsus yaktırdı diye iddia ederler. Bir kısmı da kemal-i hasetlerinden Maliyenin hâlini ortaya atıp «Şöyle bir zamanda ki, Devlet vâridat-ı mukannenesiyle (belli gelirleriyle) geçinemeyip her sene hariçten bir milyon kese akçe istikraz etmekte, askerlerin ve memurların maaşları vaktiyle verilmeyip herkes zaruret derdiyle kan ağlamakta ve memleketimizin her tarafında ihtilâl alâmeti meydana çıkarak, yakında birkaç yerden Girit vak'ası gibi âfetler birden baş göstereceği ve hususiyle Rusya'nın Tuna ve Karadeniz cihetlerindeki şimendifer hatları ikmal olunup bu cihetlere peyderpey asker ve mühimmat yığdığından, oradan da bir arbede zuhuru suret-i bedahette (açık surette) görünmekte ve Avrupalılar şimdiye kadar Bâb-ı Âli'nin va'd ettiği ıslâhat ve tasarrufattan bir eser görmediklerinden artık resmî teminatımıza inanmayıp, ıslâhat ve tasarrufatı-ı sahiha diye bar bar bağırmakta iken, bu konağın akçesi hazineden verilerek yaptırılması mutlaka cinnet eseridir» derler. Lâkin hakiki vaziyet böyle olmayıp, saye-i asayişvâye-i Cenâb-ı Sadrâzami'de (Sadrâzam'ın asayiş nasip eden sâyesinde) Memâlik'in her tarafında emn-ü eman (emnlik, rahatlık) ve halk'ın huzur ve refah'ı yerinde olduğundan ve zuhuru fikirlere dehşet verici olan ve harici belâlar için dahi hâris-i devlet (devletin bekçisi) ve nigehban-ı saltanat (saltanatın gözcüsü) olan Sadr-ı efham efendimizin kalem-i mûcizrakamları mütekeffil bulunduğundan bu hususlarda korkulacak birşey

yoktur. Mezkûr konağın canib-i mirî'den (devlet hazinesi tarafından) inşâsı dahi, yalnız Zat-ı mülûkane'nin (padişah'ın) muttasıf oldukları, ehil olanları yetiştirici ve hizmet görenleri bilici huyları iktizasından olarak, o atâ'nın (bahşiş, ihsan), devlet hazretlerinin (Âli Paşa) muhafaza-i devlet uğrunda ibrazına muvaffak oldukları hidemat-ı mebrure'ye (hayırlı hizmetler) mukabil bir takdir ve şitayiş nişânesi olduğundan, kimsenin bir diyeceği olamaz.

53

Fetheden âlem-i endişeyi şemşîrindir,
Zabteden memleketi tiğ-i cihangîrindir,
Veren ümmid-i teceddüd bize takrîrindir,
Âsafâ! himmet-i mahsusa-i tedbîrindir
Eyleyen Devleti bu hadd-i kemale îsal.

Nâzım (manzumeyi yazan), bu yere kadar kaside-i mu'cizbeyânı-nı (anlatışı özellik taşıyan kasidesini) tarz-ı gaib'de nazmetmiş iken de'b-i dirîn-i şairân (eski şairlerin töresi) üzre hitâba iltifat edip kemal-i vecd-ü şevk ile der ki:

Fetheden: Yani galip olup ele geçiren.

Âlem-i endişeyi: Tefekkür ve hülya âlemi demektir.

Şemşîrindir: Yani Âli Paşa Efendimizin, senın kılıcındır demektir. Yoksa, sahilhane arkasındaki şemşirlikte bulunan ağaçlar değildir.

Memleketi: Yani Memalik-i mahrusa-i Osmaniye'yi (Osmanlı ülkesi) demektir.

Tiğ: Kılıç mânasına.

Cihangîr: Salıpazarı'nın üstündeki mahalle değil. Burada, cihan'ı tutucu demektir.

Takrîr: Besbelli Girit dönüşünde Huzur-u Şahane'de ve takdim olunan ve faziletleri ve ehemmiyeti 14, 15, 16, 17'nci beyitlerde geçen takrîr-i dilpezir (gönlün beğeneceği takrir) olması gerektir. Şârih-i hakir der ki: Bu ifadede biraz darlık anlaşılıyor. Zira mezkur takrir yalnız Girit vak'asını meydana getiren sebepler ile orada Ulu Sadrâzam'ın kendine has becerikli himmet elleriyle Padişah'a arzedilen ıslâhattan bahsettiğinden, bunda teceddüd ümid edecek nokta görünmez; meğer, Allahım başka memleketlerde dahi Girit gibi fesatlar çıkarsa, yine himmet-i âsafane ile hâl ve ıslâh olunur, denmek istenilmiş ola.

Âsafa: Yani ey Âli Paşa.

Tedbir: Yalnız re'y ve karar mânasına ise de, burada icra mânasını dahi tazammun eder.

Devleti: Yani şu zavallı altıyüz yıllık Devlet-i Osmaniye'yi demektir.

Hadd-i kemal: Kemal derecesi mânasınadır. Ancak «kemal» sözü burada yalnız zikrolunduğundan, iyilik ve kötülükten ikisine de şâmil ise de, karine yoluyla burada sarf olunacak yeri malûmdur.

İsal: Vâsıl kılmak, ulaştırmak mânasınadır.

Hülâsa-i mâna: Hülya âlemini feth ve teshir eden ve memleketi zabt-u rabt eden ancak senin kılıcındır. Ve bize teceddüd ümidi veren de yine senin o mübarek takrir-i dilpezir'indir. Velhasıl ey Âli Paşa Hazretleri! Şu Osmanlı Devletini bu hâle ve şu kemal derecesine isal eden, senin himmet-i mahsusa-i tedbirindir. Başkalarının o kadar dahli yoktur.

Bozdu ahlâkını hep Millet-i Osmaniyye
Kalmadı kimsede hiç gayret-i Osmaniyye
Gitti eski şeref-ü şevket-i Osmaniyye
Girdi bir hâlete kim Devlet-i Osmaniyye
Hissolunmaz gibidir şaibe-i izmihlâl.

Ahlâk: Meşreb ve tabiat mânâsına.

Hep Millet-i Osmaniyye: Devlet-i Osmaniyye tebaiyetinde bulunan bilcümle akvam demektir ki, müslim ve gayr-i müslim Türk, Kürt, Arap, Boşnak, Arnavut; Pomak, Rum, Ermeni, Lâtin, Dürzi cümlesi dahildir. Şarih-i fakir der ki: Avrupalılar ile beraber yaşama başlayalı Osmanlı Milletinin millî ahlâkı bozulmaya başladı. Zira, insan tabiatı günah ve kötülüğe meyyal olduğundan, gerek bizden Avrupa'ya gidenler ve gerek burada Avrupalılar ile temas edenler, onların hasenata müteallik olan usûl ve âdetlerini bırakıp Avrupalıların dahi takbih ettikleri birçok kötü şeylerini taklit ettiler. Meselâ yalan söylemek, hile irtikâb etmek etmek ırz ve namusça ilişiksiz olmak, ahde vefa ve hayâ etmemek, nefsinden başka, birşey düşünmemek, ne vesileyle olursa olsun para kazanmak gibi kötü huylar şimdi İstanbul'da âdet hükmüne girdi. Taşralar ve hususiyle İstanbul ve Avrupa ile münasebeti az olan bazı yerler henüz bu derece bozulmadı ise de «az çoğa tâbi olmak» kaidesince onlar da yavaş yavaş bozulmaktadır.

Gayret-i Osmaniyye: Osmanlılık gayreti mânâsına. Fransızlarda Fransızlık, İngilizlerde İngilizlik gayreti gibi bizde de bir zaman Osmanlılık gayreti var-

dı. Ve Söğüt kasabası civarında bir aşiret iken Anadolu'yu, Rumeli'yi şecaat kılıcının darbesi ve fütüvvet ve adaletin galip kuvvetiyle zaptedişimiz ancak bu gayret sayesinde idi. Bir müddettenberi alafranga olmaya başladık. Osmanlılık bize kaba görünür oldu. Türk ve Osmanlı sıfatları tahkir sıfatları sırasına geçti. İşte biz de şu hâle geldik.

Şeref-ü şevket-i Osmaniyye: Osmanlılık şeref ve şevketi mânâsına. Bir zamanlar Osmanlıların şeref ve şanı Avrupa'yı öyle korkutmuştu ki beşikteki çocuklar yaramazlık edip uyumasalar «Osmanlılar geliyor» diyerek anaları korkutup uyutuyorlardı. Şimdi ise bir dereceye indik ki, Avrupa gazeteleri bir şahsın ahmaklık ve cehaleti tahkir ve mübalâğa etmek isteseler bize teşbih ediyorlar.

Devlet-i Osmaniyye: Âl-i Osman devleti demektir.
Şaibe: Burada kuvvetsizlik alâmeti mânâsına.
İzmihlâl: Berbat ve perişan olmak mânâsına.

Hülâsa-i mânâ: Millet-i Osmaniye ahlâkını bozdu, kimsede Osmanlılık gayreti kalmadı. Evvelki Osmanlı şeref ve şevketi gitti, mahvoldu ve Devlet-i Osmaniyye bir hâle girdi ki mahv ve muzmahil olmasının alâmetleri hissolunmaz gibidir. Şarih-i fakir der ki: Bu beyitteki «gibidir» lâfzında birçok nükteler vardır. Ezcümle, Devletin izmihlâli mukarrer ise de Ali Paşa Efendimizin himmetiyle, alâmetleri hissolunmaz derecede gizli ve gayrı mahsûstur mânâsı anlaşılır. Vakaa İstanbul gazeteleri sayfalarını Devletin ıslâhı için girişilen icraatla doldurmalarından dolayı, işin içyüzünü bilmeyen ecnebiler hakikat-ı hâli hissedemezlerse de içinde bulunan, gözüyle gören, nefsinde hissedenler işin doğrusunu bilirler.

Gerçi pek çok hüner ister yoğu var göstermek,
Onu düzmekten inandırması müşkildir pek.
Eyledi hayli vukûat da yardım gerçek,
Ne dirâyet bu ki yirmi senedir vâdederek
Aldatıp Avrupayı âlemi ettin iğfal.

Hüner: Marifet ve san'atta kemal mânasınadır. El çabukluğu, düzgün yalan söylemek gibi herkesin elinden gelmeyen şeyler de hünerden sayılır.

Yoğu var göstermek: Filhakika pek büyük hünerlerdendir. Âdeta, simya bilmekle birdir. Mütevaffa hokkabaz «Yosko» da dahi, buna benzer hüner görülmemişti.

Onu düzmekten: Yani, yoğu var gösterecek surette yalanı düzmek pek büyük hüner ise de, onu düzüp koşmaktan ziyade (inandırması) yani halkın zihnine doğru gibi yerleştirmesi (müşkildir pek). Yani, pek müşküldür ve ötekinden ziyade hünerdir.

Vukuat: Burada, malûm garip tesadüfler demektir. (*) Meselâ Fuad Paşa'nın, denaet-i fıtriyesi (yaradılıştan âdiliği) sebebiyle rekabete cür'et edemeyip emir altına girmesi; mütercim Reşid Paşa'nın, evham ve hayalât ile uğraşıp mukabele meydanında tabansızlık göstermesi; Şeyhülislâm Sadeddin Efendi'nin Makam-ı Meşihat'e tekrar geleceği sırada vefat etmesi:

(*) Reşid Paşa'nın bir - iki gün zarfında vefat edivermesi, Fethi Paşa, Rıza Paşa ve Mehmet Ali Paşa gibilerin, servet sahibi olmayı, devlet menfaatlerine tercih ile rekabete cür'et edememeleri de, bu kabildendir.

sonra, Vefik Efendi'nin uğraşmaya tenezzülden iştiğna göstermesi; Namık Paşa'nın cehl, inadı ve oğlu Cemil Paşa'nın gururu, Emin Bey gibi bir mürtekip cahilin Mabeyn Başkitâbetinde bulunması, Sultan Abdülâziz'in işten bıkması ve halktan tevahhuş ve nefret etmesi, İstanbul'daki ecnebi sefirlerin meydan-ı masalih'te, Kâmil Paşa, Cevdet Paşa, Saffeti Paşa, Hurşid Paşa; Sadık Paşa, Şirvanlı Paşa; Said Efendi, Ârifi Bey, teşrifatçı Kâmil Bey, Halil Bey benzerlerinden başka insan yüzü görmemeleri üzerine Devlet-i Âliyye'de bunlardan başka söz anlar adam yok zannında kalmaları ve emsali gibi.

Yirmi sene: İkbal başlangıcından tutulursa, yirmi beş de vardır.

Va'd: «Bir şeyi filân zamanda şöyle yaparım» diyerek söz vermek mânasınadır ki, onun yerine getirilip getirilmemesi, va'd edenin namus miktarına göredir.

Avrupayı: Yani; Avrupa devletleri vekillerinden bazılarını demektir.

İğfal: Gaflete düşürmek mânasınadır ki, Türkçesi «aldatmak» demektir.

Hülâsa-i mâna: Hakikatte birşey yok iken, onu var gibi göstermek pekçok hünere bağlıysa da, öyle bir plânı düzmekten, halkı inandırmak daha müşkildir. Gerçi vukuat da bir haylice muvafık düştü. Her ne ise. Bu ne dirayet ve anlayıştır ki, yirmi senedenberi ıslâhat va'd ederek Avrupa'yı aldattın ve âlemi iğfal ettin. Şârih-i hakir der ki: Nâzım-ı nahrir'in bu ifadeden muradı, Âli Paşa Efendimizin dirayet ve fatanetini ispat ise de, tâbirdeki kabalık da inkâr olunamaz. Okuduğumuzun delâletiyle anlaşıldığına göre, Nâzım'ın

«Yoğu var göstermek» tâbirinden maksadı: Girit'teki faydalı icraat gibi Bâb-ı Âli'nin her zaman takrirler ve resmî ilânlar ile sefâretlere ve herkese «işte şöyle ıslâhat yapılacak, böyle nizamlar yapıldı yahut yapılıyor» yolunda va'd ettiği ıslâhat olmak gerek ise de, bunları düzmekten inandırması daha müşküldür, demek, onların hepsinin asılsız ve esassız olduğunu imâ eder yolda göründüğünden «Mâna, şairin karnındadır» deyip geçmek, Hayri Efendi'nin minval-i hayalâtına dolamaktan hayırlı görünür.

56

Oldu mağlûb-u müsahhar sana Sultan-ı Cihan,
Nice yıl ettin onun nâmına hükm-ü ferman.
Ne kadar fikr-ü taaccüb edilirse şâyan
Bu ne talih ki cihan hasmın iken bunca zaman
Müstakillen olasın taht-nişin-i ikbal,

İşbu cümle, 21 ve 35 inci cümlelerin meallerini müştemildir. Rücû ediniz.

Sultan-ı Cihan: Yani Abdülaziz Han.

Nice yıl: Yani sekiz buçuk senedenberi demektir. Her ne kadar Âli Paşa Efendimizin sonraki sadâreti on sene kadar oldu ise de cülûs-u hümayundanberi sadâret makamına gelenlerin hepsi, onun hükmü altında idiler.

Cihan: Cihan halkı demektir.

Müstakillen: İstiklâl ile mânasına. Yani yapyalnız, rakip ve zahmetler olmayarak demektir. Vakaa, meydanda bulunan Şirvanizâdeler, Sadık Paşa'lar Hurşid Paşa'lar da Âli Paşa'ya rekabet edemez ya...

Hülâsa-i mâna: Ey Âli Paşa-yı pür hüner! Sultan Abdülaziz sana mağlûb ve meshur oldu. Sen onun nâmına nice yıllar hükm-ü ferman ettin. Lâkin, şurasına ne kadar fikr-ü taaccüb olunsa şâyandır ki, halk-ı cihan sana hasm iken, bunca zaman istiklâl ile ikbal tahtında oturasın. Bu ne talih bu ne baht açıklığı. Şârih-i hakir der ki: Âli Paşa Efendimize halkın husumeti, her bir fenalığı ondan bildiklerindendir. Bu biliş doğru mudur, eğri midir denirse «Allah bilir» cevabıyla iktifa ederiz.

57

Va'd-i ıslâha dahi eylemeyip emniyet,
Hikmetâmiz olan ef'ali sanırlar cinnet.
Her belâyı sana bizzat ederler nisbet,
Müslüman lânet eder gayrımüselman lânet,
Kimseler kıymetini bilmedi hâlâ, bu ne hâl!

Emniyet: İnanmak mânasına.
Hikmetâmiz: Hikmetle karışık demektir.
Cinnet: Minnet vezninde, delilik mânasına.

Belâ: Dahiye ve musibet mânasınadır. Meselâ, halkın yiyeceği yok iken ve yorganını satıp vergisini verirken, yine vergiye, a'şar ve rüsumat'a zam etmek, hıristiyan ahalinin evlâdı evlerinde ve işlerinde bulunurken yalnız islâm'ın evlâdını askere almak, herkes aylığını alamadığından akşam çocuk çoluğunu ne ile besleyeceğini düşünürken yolları düzeltmek için evini yıkmak gibi şeyler halk'a belâdır. Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ kıt'alarının istiklâl imtiyazları, Belgrad kalelerinin Sırb'a verilmesi, her yıl bir milyon ke-

seden fazla hariçten istikraz alınması ve devlet vâridatının takım takım bu borçlara karşılık verilmesi gibi icraat dahi devlete, yani milletin hey'et-i umumiyesine belâdır.

Müslüman: Mezheb-i Muhammedî üzre bulunanlara denir. Maddiyeci fikirlere sahip olduklarından müslümanlığı tahkir eden alafranga beyler, paşalar müslüman sayılmazlar.

Gayrımüselman: Müslümandan maada başka mezhebde bulunanlara ıtlak olunur. Rum, Ermeni, Yahudi, Kıpti, hep dahildir.

Kıymetini: Yani, fazl ve muhassenatını ve değerini demektir.

Hâlâ: Şimdiki halde mânasına.

Bu ne hâl: Bu ne şaşılacak hal takdirindedir.

Hülâsa-i mâna: Şaşılacak garib hallerindendir ki, vaad buyurduğumuz ıslâhata asla emniyet eylemeyip, hikmetle karışık olan ef'al-i devletinizi delilik sanırlar. Ve daha garibi budur ki, devletin ve milletin başlarına gelen her belâyı temiz zat'ınıza iftira ve isnad ile müslim ve gayrımüslim herkes size lânet eder. Hey ne acayiptir ki hâlâ kimseler sizin fazl ve muhassenatınızı ve hakiki kıymetinizi idrak edemedi. Yani herkesin size lânet etmesi her belâyı sizden bildiklerinden ve hareketlerinizi delilik sandıklarındandır. Yoksa peyderpey vaad buyurduğunuz ıslâhata inansalar ve hareketlerinizin ne hikmetlere mebni olduğunu bilseler, belâları size nisbet eylemezler ve lânet etmek şöyle dursun, duanıza dillerini hasrederlerdi.

Bezm-i ülfette soğuktur o kadar germi-i bahs,
Eder insana yılan gibi eser germi-i bahs,
Bu hararetle eğer gider ise germi-i bahs,
Erbaine kadar elbette sürer germi-i bahs
İstesem ben ne kadar vasfını etmek icmal.

Bezm-i ülfet: Muhabbet meclisi mânasına.
Soğuk: Yani münasebetsiz demektir.
Germi-i bahs: Mübahase'nin kızması mânasına.
Yılan: Mahut, zehirli uzun hayvandır. İnsanların zehirlileri daha iğrenç ise de, onlara yılan adı verilmez.

Bu hararetle: Yani, şu Zafernâmeyi yazdığı sırada, şair'in soğuk tabiatına ârız olan hararet ve şevk ile demektir.

Erbain'e: Yani, gelecek senenin erbain (Aralık ayının 21'inden sonra kırk gün süren kış) mevsimine demektir. Yahut, erbain, Arapça kırk adedin ismi olduğundan, Âli Paşa Hazretlerinin evsâf-ı bergüzidesi (seçkin vasıfları) öyle beş on beyitte kalmayıp, kırk beyte varır, mânasını tazammun eder.

Vasfını: Yani, Âli Paşa'nın evsâf-ı kemâl'ini demektir.

İcmal: Kısaltmak mânasına.

Hülâsa-i mâna: Muhabbet meclisinde hararetle mübahaseye tutuşmak o kadar soğuk ve barid ve münasebetsizdir ki, insana yılan gibi tesir eder. Maamafih, bizim dahi âli vasfta olan bahsimiz bu hararetle

gidecek olursa, erbain mevsimine kadar sürer. Yahut, kırk'a kadar sürer. Ama, ben ne kadar senin evsafında icmal ve ihtisar etmek istesem faide yoktur. Zira, bir kere tabiat hararetlendiken sonra önünü almak müşküldür.

Şârih-i hakir der ki: Bu cümlede, germi, soğuk, yılan, hararet, erbain sözlerindeki mâna incelikleri ne kadar takdire şayan ise, yılan ile erbain sözlerindeki soğukluk da o derece barid'dir (soğuktur). Zira, erbain'e kırk mânası verildikte, Âli Paşa Efendimiz, âdeta bir yılan ve onun evsafı yılan masalı demek çıkar. Yılan masalının kırk'a sürmesi ise malûmdur.

59

İhtiyarım, beni lâl eyledi lûtfun, ne deyim!
Vasfına söz bulamam, n'eyliyeyim, n'işliyeyim.
Fâzıl-ı şair ile bari sözü bir edeyim:
Âsafâ, ömrümü evsafına hasreyliyeyim
Bir zaman kâbız-ı ervâh ederse imhâl.

İhtiyarım: Yani, yaşım iyice ilerledi demektir. Hayri Efendi, bu sözü Fâzıl Paşa'nın ağzından söyler; yoksa, kendisinin dişleri öteki kadar dökülmemiştir.

Lâl: Dilsiz mânasına. İhtiyarım, beni lûtfun dilsiz etti demek: Lûtfundan hâsıl olan tesirden ve bir de şairin kendi mahviyetinden kinaye ve mübalâğadır. Yoksa, dilsiz olan herifin bu kadar gevezelik etmeyeceği bellidir.

N'eyliyeyim: Ne eyliyeyim muhaffefidir.
N'işliyeyim: Ne işliyeyim muhaffefidir.
Fazıl-ı şair: Mahut, Bosnalı Fazıl Paşa'dır.

Evsafına: Yani, hayırlı işlere dair olan vasıflarına takdirindedir.

Kâbız-ı ervâh: Can alıcı mânasına ki, murad, ruhları kabzetmeye memur olan Azrail'dir.

İmhâl: Mühlet vermek mânasına.

Hülâsa-i mâna: Ey Âli Paşa! Ben yaşlıyım. Senin lûtf ve ihsanın beni dilsiz etti ne deyim. Yani, bir şey demeye mecâlim kalmadı. Ayrıca, seni vasfetmek için söz bulamam. Ne yapayım, ne edeyim şaştım kaldım. Bari böyle gerçekten dilsiz gibi oturacağıma, şu Bosnalı Fâzıl Paşa ile sözü bir edeyim. Yani onun «Zafernâme»sini tahmis ile söz karıştırayım ve müddet-i ömrümün geri kalanını senin güzel vasıflarına hasr ve tahsis edeyim, şu şartla ki, Azrail bir zaman canımı almayıp mühlet versin.

Şârih-i hakir der ki: Fâzıl Paşa'nın, Âlicenab velinimet'in medhine ömrünü hasretmek için tasavvur ettiği niyet, kulluk zimmetinin farzlarından olduğundan, şu satırları yazan gibi ne kadar sadık bendegân varsa, onların nazarında şâyan-ı takdirdir. Azrailden mühlet kaydı dahi, yol gösteren bir ihtardır. Zira, yetmişine yetmiş, ağzında bir diş kalmamış olan bir köhne şair taslağından bu «Zafernâme» gibi kasideler ve medhiyeler zuhurunun çok seneler sürmeyeceği âşikardır.

60

Olarak müstehid-i şime-i afv ü safhın,
Nâ'tını Fazıl eder, Hayri kulun da şerhin.
Genç iken söylememişti yine zemm-ü kadhin,
Fâzıl-ı pîre ateh gelse de söyler medhin
Soy köpek, kalmasa da dişleri durmaz battal.

Müstenid: İstinad edici mânasına.

Şime: Meşreb, tabiat.

Safh: Af mânasına ve onun atf-ı tefsiridir (anlamı aynı olan iki kelimenin, ifadeyi kuvvetlendirmek için yanyana kullanılması).

Nâ't: Vasf mânasına.

Fâzıl: Yine Bosnalı Fâzıl Paşa demektir.

Hayri: Karantina kitâbetinde, aylık beşbin kuruşla mütekaid, bir köhne edâlı şairdir. Kerim muharebesi üzerine manzum bir tarih yazmak sevdasıyla bir zamanlar uğraştı. Sonra tarihgûyalığa (bir olay için ebced hesabıyla tarih düşürmek) kanaat eyledi. Hattâ Âli Paşa Efendimize bağlılığını tekit için «Bemeded kaçtı Ziya Beyle Suavi ve Kemal» tarihini söyleyip, iltifata mazhar olmuştu. Şârih-i hakir der ki: Biz de, âcizane şiir vâdisinde mürekkep yalayanlardan olduğumuz cihetle, mezkur mısrâ, hesaba göre 1283 adedine müsavi ve dediği adamların Avrupa'ya azimetlerini ise 1284 senesi başlarına müsadif bulduğumuzdan, hayret ettik. Meğer ki «tamiye» gösterir evvelki mısrâı ola. Etraflıca düşünülsün.

Şerh: Burada murad, tahmis'dir. Ancak Şârih-i fakire göre: «Şerhin» tâbirinde bir galat (yanlış) kalmış görünür. Zira, mısrâdaki şerh nâ'ta aittir, Âli Paşaya râci değildir, bu suretçe «şerhin», gâib tonu ile yazılmak icab eder. Şu kadar ki abd-i rakam-el-huruf (bu harfleri yazan) bu galat'ı Hayri Efendi gibi bir şair-i mahir'e isnad etmekten ise, sehv-i kaleme (yanlışlıkla yazmak) azv etmeyi (yakıştırmayı) daha hayırlı görür. Her ne ise tecavüzallahıanh.

Genç iken: Yani, daha ihtiyar olmazdan evvel demektir. Şârih-i hakir der ki: Bu terkibin failinde bi-

raz teenni lâzımdır. Zira, «Âli Paşa Efendimiz genç ken, Fâzıl Paşa yine onun zem ve kadhine dair birşey söylememişti, takdirinde ise, Âli Paşa'nın gençliği hengâmında zem ve kadh olunacak uygunsuzlukları var idi; Fâzıl Paşa da onları bilirdi, lâkin sesini çıkarmazdı» mânası çıkar ki, bunun hülâsası nereye çıkacağı malûmdur. Yok «Fâzıl Paşa genç iken dahi, daha Âli Paşa'nın zem ve kadhinde bulunmamıştı» demek ise, Âli Paşa yaşça Fâzıl Paşa ile hemsîn (aynı yaşta) olmak lâzım gelir. Halbuki birinin dişleri dökülmüş, diğerinin ise azıları henüz ustura gibi kesiyor. Bu mâna da aslın hilâfı olur. Şu kadar ki, bu mısrâ koca Hayri'nin olduğundan, ona hata isnadı, hürmetle uyuşmayacağından, kafiye darlığından naşi yalnız «lâfzı murad» söylenmiş deyip geçivermelidir.

Fâzıl-ı Pîr: Şair-i mahir-i binazîr (benzersiz usta şair) Bosnalı Fâzıl Paşa-yı fakir'dir.

Ateh: Bunamak mânasına.

Soy: Cins mânasına.

Köpek: Hazret-i Âdem'in göbeğinden halkolunan mahut hayvandır. Ecnas-ı kesire'si (çok cinsleri) vardır. Birincisi, Türkistanda (Türkiye) sokakları zaptedip, o memleketi fethedenlerden ziyade mülke sahabet ve temellük gösterirler (sahip çıkarlar). Aralarında sınır ve hududları vardır. Bir ecnebi görürlerse üstünü başını paralarlar, çocukların elinden ekmek ve simitlerini ve bazan ellerini kaparlar. Gece karanlıkta, sokağın ortasında yatıp üstüne basanların ayağını ısırırlar. Geceleri sabahlara kadar uluyarak insanlara ve hususa hastalara rahat uyku uyutmazlar. Bazı kere kudurup nice adamın telefine sebep olurlar. İşte bu muhassenat (güzel işler) sebebiyle hükûmet dahi on-

lara riayyette kusur etmez. Çeşitlerini temaşa etmek isteyenler, Beşiktaş sarayının mutbah dairesi pişgâhına (önüne) azimet buyuralar. Bu hayvanların bir cinsi de Avrupa'da madamların kucaklarında muazzez ve muhterem ömür geçirirler. Ve bunlar, elbette mösyölerden bahtiyardır. Bir cinsi dahi dağlarda koyun sürülerini, bahçe ve bostanlarda emval ve emlâki, kurttan ve hırsızdan korurlar. Bunların çenesi iri olur. Ve sahiplerine gayet vefakâr olurlar. Bir cinsi dahi av arar. Ve bir diğer cinsi dahi tavşan arkasında koşar.

Şârih-i fakir der ki: Fâzıl Paşa vefakârlıktan hazmennefsâ (kendi isteği ile) kendini köpeğe teşbih ettiğinden, muradı, ya şikâr arayan veyahut koyun sürülerini ve bahçe ve bostanları muhafaza eden köpekler olmalıdır. Zira, bu cins köpeklerin ağzında dişleri ve kurdun ve hırsızların arkası sıra koşacak mecalleri kalmasa da, yine boşuna oturmayıp hiç olmazsa havlarlar. Kezâlik, Fâzıl Paşa dahi kişizade olduğundan, şuuru kalmasa dahi, iyi kötü yine şiir yazarak velinimet'in medh ve senâsından geri durmaz.

Battal: Mahut Battal Gazi değil. Burada, muattal, beyhude mânasınadır.

Hülâsa-i mâna: Ey Âli Paşa-yı bihemtâ (eşsiz)! Senin şime-i afv ü eltâfına (lûtf ve af huyuna) istinad ederek (zira öyle bir Zât-ı azimüşşan'ın nât ve vasfına, ve sonra da şerh ve tahmis'e cesaret, büyük cür'et ve belki kabahattir) nâtını Fâzıl Paşa edip, onun da şerh ve tahmisine Hayri kulun vaz'-ı hâme-i cesaret eder. Genç iken dahi Fâzıl-i merkum, senin zem ve kadhine dair bir hezeyan söylememişken, şimdi kendisine ateh gelmekle, sükût etmeyip yine medhini söyler durur. Zira kendisi asilzadedir, ekmek tanır.

Nitekim, bir soy köpek, dişleri de kalmasa yine muattal durmaz. Şârih-i fakir der ki: Fâzıl Paşa'nın yaşı icabı, ağzında bir dişi kalmamış olduğundan şu irsâl-i mesel, vakıa ayniyle mutabık düşmüştür.

— 61 —

Gâh dağlarda ve sahrada zamanım geçti,
Gâh maliyede dâvada zamanım geçti,
Hâsılı hırs ile hülyada zamanım geçti,
Dalkavuklukta, müdarâda zamanım geçti,
Olmadım şimdiyedek mazhar-ı feyz-ü ikbâl.

Dağlarda : Yani, Bosna dağlarında demektir.

Sahra : Yani, İzmit ovalarında demektir ki, sonradan oraya mutasarrıf olduğunda gezip dolaşmış olmalıdır.

Maliye : Yani, Maliye hazinesinde, Meclis-i muhasebat ve Divan-ı muhasebat ve Muhakemat daireleri demektir. Zira bir zamanlar, Bosna iltizamâtı'nı birtakım ortaklarıyla deruhte edip ve bir takımlarını da şuna - buna satıp, ipin ucunu altına kaçırdığı cihetle, biçare Fâzıl Paşa, onbeş - yirmi seneden beri bu dâvaların arkası sıra zarara uğrayan Maliye ovalarında ömür geçirdi.

Hırs : Yani, bir memuriyet hırsı demektir.

Hülya : Yani, vezâretle Bosna Valiliğini yakalamak tasavvuru demektir.

Dalkavuklukta : Yani, Âli Paşa Efendimizin dâire-i âliyelerine devam etmekte demektir.

Müdârâ : Kavuk sallamak mânâsına. Fâzıl Paşa dahi hırs ve hülyasına nâil olmak için besbelli birçok kavuk sallamış olmalı.

Şimdiyedek : Yani, bu ânadek Mir-i mirân oldumsa da, öteki hırs ve hülyaya nâil olamadım demektir.

Feyz-ü ikbâl : Yani, bir yere mutasarrıf ve sonra da vezâretle Bosna'ya vali olmak demektir.

Hülâsa-i mânâ : Benim zamanım gâh dağlarda, sahralarda geçti. Gâh Maliyede dâva arkasında dolaşmakla, gâh mutasarrıflık, vilâyet vezâreti hırs ve hülyalarıyla dalkavuklukta, müdârada mürur eyledi. Yine bu ânadek feyz ve ikbale nâil olamadım.

— 62 —

Nâle-i hırsımı encâm işitti lûtfun,
Bana ilka-yı hayat eyledi gitti lûtfun,
Suarânın yüreği yağın eritti lûtfun,
Âcizim şükrünü ifada ki etti lûtfun
Şem-i maksûdumu âhır nefesimde iş'al.

Nâle-i hırs : Yani, mutasarrıflıkla bir memuriyet demektir.

İlka-yı hayat: Can vermek mânâsına.

Şuarâ: Yani Hayri Efendi ve onun emsali, memuriyete hırs besleyen şairler demektir. Şârih-i hakir der ki : Ekser şairlerde iki haslet bulunur. Birisi züğürtlük ve diğeri haset'tir. Fâzıl Paşa'nın İzmit Mutasarrıfı olduğunda, elbette Hayri Efendi'nin yüreğinin yağı erimiştir. Bu satırları yazan da, haddim olmayarak şairler zümresinden bulunduğumdan, Zaptiye Müşir'i olduğum halde yine züğürtlükten kurtulamadım. Ve tab-ı nâçizânemde haset yoksa da, göğüslerinde mürassa nişan gördüğüm vükelâ'ya baktıkça içim sızlamıyor desem yalan söylemiş olurum. Lâkin, bu dereceye gıbta denir ki, hased'in hüsn-ü tâbiridir.

İfa : Yerine getirmek mânâsına.

Şem' : Mum mânâsına.

Maksud : Emel mânâsına.

Âhır nefes : Son nefes mânâsına. Şârih-i fakir der ki : Şair Fâzıl, bu tâbir ile de, yaşının ilerlediğine işaret etmiştir.

İş'al : Yakmak mânâsına.

Hülâsa-i mânâ : Ey Âli Paşa-yı Kerem peyma, nihayet benim nâle-i hırsımı senin lûtf ve ihsan kulağın işitti de, şu İzmit Mutasarrıflığını ihsan ve bana taze can verdi. Ve bu ihsan, haset sahibi şairlerin yüreklerinin yağını eritti. Hâsılı kelâm, senin lûtfun benim şem'-i muradımı son nefesimde yakıp uyandırdığından, bunun şükrünü ifâda âcizim. Şârih-i fakir der ki : Emel mumunun son nefeste yakılması, kandilin son ışığı gibi bir mânâ olacağından, bu kadar övünmeye değmeyeceği meydandadır.

— 63 —

Ye's-ü hırman ile benzim sararıp solmuş idi,
Ehl-i matlûb saçımla sakalım yolmuş idi,
Galiba mihnet ile çille dahi dolmuş idi,
Mutasarrıflığa bir kıt'a sebeb olmuş idi,
Bu kasidem beni valiliğe eyler îsal.

Ye's : Bıkıp usanma mânâsına.

Hırman : Mihran vezninde. Mahrumiyet mânâsına.

Beniz : Kaf-ı nuniye ile. Vech ve surat mânâsına. Nâzım-ı nahrir, bu mısrâında «Borçlu ölmez ama benzi sararır» misaline telmih etmiştir. Zira, sözün gelişinden anlaşıldığına göre, buradaki ye's ve hırman bir memuriyete gidememekten nâşi olmayıp, belki alacaklıların sıkıştırmasından dolayıdır. Nitekim ikinci mısrâ bu mânâyı te'kid eder.

Ehl-i matlûb : Alacaklılar mânâsına. Bakkal, kasap, ekmekçi gibi. Şârih-i medyun (borçlu şerhçi) der

ki : Alacaklıların rahatsız etmeleri tahammül olunur derecede değildir. Fakir dahi, işimden çıkarıldığım sıralarda çeşnisini tattım. Allaha hamdolsun, Zaptiye Müşir'i olalı o sıkıntıdan kurtuldum. Yani, aylıktan arttırıp borçları veremedimse de, bunların bir takımını hapishane memuru ederek ve bir takımını da teftiş ve hafiye memuru yazarak iz'aclarından kurtuldum.

Galiba: Galip ihtimal mânâsına mef'ul-i mutlaktır.

Çile : İplik büken kadınların iplik sardıkları nesneye denir. Bunu sarıp doldurmak hayli emek istediğinden, o mânâdan istiare ederek, erbab-ı tarik ıstılâhında «çile doldurmak», şehvanî heveslerden geçip, nefsini körletmişler mertebesine varmak mânasına kullanılır. Avam halk'ın tâbirince «çile doldurmak», mihnet ve meşakkat derecelerini ikmâl etmek mecazî mânâsında kullanılır. Nâzım-ı nahrir'in mevlevî tarikatına intisabı olduğundan bu mânaya işaret etmiştir. Şarih-i fakir dahi haddim olmayarak tarik-i âliye-i rüfaiye'den müstahles olduğum için, bu inceliklere vukuf kesbeylemişimdir.

Mutasarrıflık : Yani İzmit mutasarrıflığı demektir.

Kıt'a : Meclis-i Valâ âzasından Ziya Bey hakkında Fâzıl Paşa'nın nazmettiği bir kıt'adır. Çünkü, Ziya Bey Âli Paşa Efendimizin rıza'yı devletlerine muvafık harekâta muvaffak olamamasından dolayı, Kıbrıs adası mutasarrıflığı bahanesiyle İstanbuldan uzaklaştırılmak istenildiğinde, istifa ederek Avrupaya savuşmuş ve Âli Paşa Efendimiz bundan dolayı pek hiddet buyurmuş idi. İşte o esnada, Fazıl Paşa, Mir-i mumaileyh'in (adı geçen kimsenin) Avrupaya gidişini mutazammın mezkur kıt'ayı tanzim ve hâkpây-ı Âli'ye takdim eyledi. Ona mükâfat, kendisine İzmit mutasarrıflığı ihsan buyurulmuştu.

Bu kasidem: Yani, işbu «Zafernâme» tesmiye eylediğim beliğ manzume demektir.

Vâlilik: Alelıtlak, Vilâyet Valiliği demek ise de, Allahü âlem, burada Nâzım-ı nahrir'in muradı, Bosna valiliği olmalıdır.

Hülâsa-l mâne: Zikrolunan İzmit mutasarrıflığını yakalamazdan evvel ye's ve mahrumiyet ile benzim sararmış solmuş ve saçımı sakalımı alacaklılar pençe-i tekaza ile koparmış yolmuş idi. Ancak en kuvvetli ihtimale göre, bu sıkıntılar ile çile dahi dolmuş olduğundan, mahut kıt'a sayesinde İzmit mutasarrıflığını ele geçirmiştim. Artık, işbu «Zâfernâme» beni elbettte bir valiliğe eriştirir. Şârih-i fakir der ki: Dört mısrâ bir kıt'aya İzmit mutasarrıflığını caize veren bir bâb-ı mürüvvetten, Zâfernâme gibi bir bedi kâside mukabilinde valilik ummak garip değildir. Ve çünkü son kasidede duadan önce, övülenden caize talebi, şairlerin geleneği olduğundan, Nâzım-ı nahrir de bu beytinde bir valilik ile kayrılmasını rica eder.

64

Nitekim şehr-i mayıs tıbca şifa mevsimidir
Ehl-i hâcata seher vakti sefa mevsimidir,
Edelim sıdk ile Mevlâya rica mevsimidir,
Yeter ey hâme, ko tasdii, dua mevsimidir,
Tut yüzün kıbleye, aç başını bâ saffet-i bâl.

Mayıs: İnek tersi mânasına değil. Nisandan sonra gelen rûmî ay'dır ki, kanların cevelân ve hareketi zamanı olduğundan, tabibler arasında şifa verici mevsim addolunur. Hattâ tıpça, hiç lüzumu yok iken kiraz ye-

mezden evvel kan aldırmak, sıcak hamamlarda vücuda şişeler çektirip hacamat olmak âdetleri, bu yanlıştan galat olarak, şarktaki cahiller arasında hâlâ mutebердir.

Seher vakti: Güneşin doğmasına yakın zamandır ki, mide, yemekle dolu olmadığından, o zamanda kalb safası ve iç huzuru bulunur.

Rica: Burada dua mânasınadır. Aşağıdaki mısrâda dua kafiyesi olduğundan bizzarûre «rica» kelimesi kullanılmıştır.

Tasdi: Baş ağrıtmak mânasına. Gerçekten «Zafernâme» de baş ağrıtacak kadar uzundur.

Kıble: Beyt-i Mükerreme'nin bulunduğu cihet mânasına. Hacının duası makbûl olur derler. Lâkin bu gibi şiirlerin duasında baş açmak, şimdiye kadar görülüp işitilmemiş olduğundan, ihtimaldir ki, Nâzım-ı nahrir bununla «Ey Âşık Ömer aç başını tuz sürecekler» mısrâına işaret buyurmuştur.

Bâ saffet: Saffet ile mânasına. Maarif Nâzırı Saffet Paşa değil. Bosna Valisi Saffet Paşa da değil. Şair Saffet ise vefat edeli beş, altı sene oluyor.

Bâl: Arıdan çıkan şey değil. Kalb-i derûn mânasına.

Hülâsa-i mâna: Mayıs ayı tabibler indinde nasıl şifa mevsimi addolunursa, seher vakti de erbab-ı hâcâta sefa mevsimidir. İmdi, madem ki seher vaktidir (çünkü şârih-i fakir, bu yeri, sabah namazını edâ ederken secde üzerinde yazdığım gibi, nâzım-ı nahrir dahi öyle bir ihlâs zamanında nazmetmiş olmalıdır) Dergâh-ı Cenâb-ı Kadıy-ül Hacât'a rica ve dua edecek vakittir. Ey kalem! Artık kaside ile baş ağrıtmayı bırak. Yüzünü kıbleye tut ve hulûs-u kalb ile başını açıp vech-i âti üzre duaya başla.

Tâ ki ateşte bula mürg-ü semender me'vâ,
Ede hâkisteri kaknus'u demadem ihya,
Göstere nesr-i felek cünbiş-i pervaznümâ
Tâ ki pervaz ede âfakta simürg-ü hümâ
Kebk-i dârâtını câk etmeye şahin-i zevâl.

Mürg-ü semender: Semender kuşu demektir. Eski masallarda rivâyet olunur ki, Hindistanda kâin mecûsî taifesinin mütemadiyen yaktıkları ateşin içinde, harâretin şiddetinden kanatlı bir böcek hâsıl olurmuş. Ve ateş alevinin içinde uçarmış. Bu ateşhaneler hâlâ mevcut ise de, semender'in vücudunu görmüş bir brehmen görülmemiştir. Şârih-i fakir zanneder ki, Nâzım-ı nahrir, ismi var cismi yok bir şey ile irad-i mesel (atasözü) ettiğinden, edeceği duanın garip bir tarzda olduğu istifham olunursa da ileriki mısrâlarda dahi devam edip getirdiği misaller hep bu kabilden olduğundan, geçmiş şairler gibi, «mevcut olmayan mevcut» hükmünü vermiştir denilir.

Me'va: Oturulacak, yerleşilecek yer mânasına.

Hâkister: Ateş yandıktan sonra kalan kül mânasına.

Kaknus: Menhus vezninde. Yine eski esâtir'in rivâyeti üzre, bir kuş imiş ki, uçuş sırasında kanatlarını çırpınca, şiddetinden ateş çıkıp kendini yakarmış. Ve sonra, külünden yine hâsıl olurmuş. Lâkin, muttasıl kül olur, kül olduktan muttasıl vücud bulur sonra ne vakit uçarmış; orası malûm değil. İşte bu kuş da asrımızda, hayvanat ilmi tahkikatiyle uğraşan zevat'a meçhuldür.

Nesr-i felek: Bazı yıldızların bulundukları mevkiler icabınca eski müneccimler birer hayvan şekli tasavvur ettikleri sırada, iki de akbaba sureti tahayyül etmişler. Bunun birinin kanatları uçar gibi açık ki, ona nesr-i tair ve diğerinin kanatları oturur gibi toplu olup, ona da nesr-i vakı derler. İkisinin de vücudu, müneccimlerin tasavvur hayalhanelerindedir. Burada nesr-i tair (uçan akbaba) murad ediliyor.

Simürg: Anka kuşu dedikleri yâdigârdır. Masalların naklince: Başı insana benzer bir büyük kuş imiş. Benî İsrail oğullarından birinin zamanında bir çocuk kapıp götürmüş. O nebi'nin bedduası ile anka kuşu Kaf dağının arkasına gitmiş, bir daha çıkamamış. Ne isabet olmuş. Zira, şimdi köylüler, tavuklarını, piliçlerini, çaylaktan; karakuştan kurtarmaktan âciz iken, eğer anka kuşu da kalmış olsaydı, çocukların yanlarına birer de tüfekli avcı koymak lâzım gelirdi.

İsmi olup cismi olmayan şeyler anka ile kimyaya teşbih olunur. Mürüvvet ve vefa gibi. Şair bu mealde şu beyti ne güzel söylemiştir:

Mensuh şad-ı mürüvvet ü madum şad-ı vefa
Ezher rûm nam manend çü simürg ü kimya.

Hüma: Şem'a vezninde. Bu bir hayırlı kuş imiş. Ne yazık ki nesli kesilmiş. Devlet kuşu dahi derler. Masallarda söylenir ki, bu kuşun ayakları olmadığından, havada doğar havada yaşar, havada uçar, nihayet ölmedikçe yere düşmezmiş. Dişisi havada uçarken yumurtlayıp, yumurta yere düşünceye kadar içinde yavru husule gelir ve yumurtadan çıkıp uçmaya başlarmış. Nâzım-ı nahrir, bu mânaya işaret için «pervâz ede âfakta» kaydını irad buyurmuştur. Bu kuşun hassa'sı, havada uçarken, gölgesi yeryüzünde gezen adamlardan kimin

başına dokunursa mutlaka padişah olurmuş. Besbelli o zamanlarda padişahlık, sülâle ve veraset yoluyla olmayıp ümmetin intihabıyla olmak gerektir. Ve bazı rivâyete göre, bu kuş havada uçarken yüksek dağlardan birinin zirvesinde toprağa temas edecek olsa yanıp mahvolduğundan, yere dokunmaksızın, bir tarikle ahali bundan birini ele geçirirler ve saklarlarmış. Her ne zaman padişahları vefat etse, halk bir meydana toplanır dururmuş. Hüma kuşunu kapıp koyverirlermiş. O da gezer dolaşır, nihayet birinin başında otururmuş. Derhal ahali o adamı padişahlığa intihap ederlermiş. Şimdiki zamanın mürg-ü hümaşı, sülâleden gelmek olduğundan, hüma'ya lüzum görülmüyor. Onun için hüma'nın dahi vücudu dünyada görünmüyor.

Kebk: Güvercin mânasına.

Şahin: Mahut yırtıcı bir kuştur. Geçmiş padişahlar onunla kuş avlarlardı. Av esnasında padişahların elinde durduğundan, şahin tesmiye etmişler.

FIKRA:

Şahin için söylenen fıkralardandır: Bir gün, bir şahin bir horozla vefa üzerine konuşurken, horoza hitab edip: «Sen ne soysuz ve nankör bir mahlûksun ki, insanlar senin gıdanı her gün verirler ve onların evlerinde doğup büyürsün ve sâyelerinde her türlü âfetten emin olursun; istediğin kadar karıların olur, her saat böyle zevk ve safa edersin. Velhasıl bu kadar nimet ve lütuflara garkolmuş iken, yine insanlardan birisi yanına gelip okşayacak olsa, yabani hayvan gibi firar edersin. Ama ben, bittabi vefakâr olduğumdan, beni yavru iken dağdan tutarlar, gözümü kapayıp beslerler. Şu vechile zaten vahşi iken, insanlardan gördüğüm biraz nimete mukabil, onlara alışırım. Beni ava götürüp havada şikar arkasına koyuverirler. Gider

avı tutarım, sahibime veririm. Ve sahibim yanıma gelip beni almak isteyince, kaçmam» demiş. Horoz, bu mukaddemeyi dinledikten sonra derinden bir «ah» çekip, «Şahin kardeş, sen hiç kendi nev' ve cinsinden olanların, tavanın içinde evrile çevrile kızartıldığını gördün mü?» diye sual etmiş. Şahin «hayır» deyince, «Öyle ise sen benim vefasızlığımın hikmetini bilemezsin. Eğer sen de benim gibi bu hali hergün görsen, o zaman anlarsın.» cevabını vermiştir.

Hülâsa-i mâna: Semender böceği ateşte makam buldukça, kaknus kuşu, külünden hâsıl oldukça, semâdaki nesr-i tair uçar şeklinde göründükçe, simürg-ü hüma kuşları da havada uçtukça, Âli Paşa Efendimizin güvercin misali olan dârât ve debdebesi, zeval denilen amansız şahin'in pençesiyle çâk olmasın. Yani, bu şeyler âlemde mevcut oldukça, onun da ikbal ve azameti pâydâr olsun demektir.

66

Olmayıp kendisi âzürdedil-i bûd-ü nebud
Kıla Hak zâtını vâreste-i târiz-i hasud
Kadd-i matbuu boyunca ola zıll-i memdud
Lûtf-u ihsanı gibi ömrü ola namâdud
Din-ü imanı kadar kesbede feyz-ü ikbal.

Âzürdedil: Gönül incinmiş mânâsına.

Bûd-ü nebud: Varmış yokmuş mânâsına. Şârih-i fakir der ki: Varlık yokluk sıkıntısından gönlün vareste olması bu âlemde bulundukça kabil olmayacağından bir adama «varlıktan yokluktan kurtul» demek, nâzikâne «âlem-i ukbaya git» demek anlaşılırsa da nâzım-i nahrîr'in (bilgili, san'atkâr şair) muradı «Âli Paşa Efendimizin kulağı dinç olsun» demek olması gerektir.

Vâreste-i târiz-i hasud: Hasud'un târizinden kurtulmak mânâsına. İnsan yaşadıkça hasudu ve hasudu oldukça târiz daim olacağından, hasudun taarruzundan kurtulmak mevte mütevakkıftır. Lâkin nâzım-ı nahrîr'in maksadı, Âli Paşa Hazretlerinin rahatsız olmamalarıdır.

Kadd: Boy mânâsına. Yukarıda evvelce söylenmişti.

Matbu: Tab'a muvafık olan şey mânâsına.

Zıll: Gölge mânâsına.

Memduh: Uzamış mânâsına. Şârih-i fakir der ki: Eğer Âli Paşa Efendimizin gölgesi boyu miktarı olacak olursa orada iki mahdum Beyler bile barınamıyacaklarından bütün bendegânın açıkta kalacakları ve bir de velinimet Efendimizin boy ve posları kaydırak piposu gibi gayet alçak olduğundan, gölgesi de onun kadar olsun demek, âdeta hiç gölgesi olmasın mânâsını ve gölgesi olmamak dahi vücudunun âlemden kalkmasını istilzam ile hülâsasında dua yerine beddua çıkacağı bellidir. Lâkin nâzım-ı nahrir'in muradı, gölgesi çok uzun olmasın, fakat bendegânına kifayet edecek kadar olsun demektir, diye tevcih olunursa hiç mahzur kalmaz.

Lûtf-u ihsan: İnayet ve iyilik etmek mânâsına. İyilik etmek, para vermek veya kazandırmak ile olur. Şârih-i müevvil der ki: Burada mutlaka ikinci suret murad olunmak elzemdir. Zira Âli Paşa Efendimizin tab'-ı şeriflerinin hasisliği malûm olup, fakire sadaka vermek tabiatlarına uygun düşmediği için, eğer «verdikleri sadakalar gibi ömrü hesapsız olsun» demek murad olunsa «hemen füc'eten vefatını taleb» mânâsına çıkar. Amma ikinci suret murad olundukta velinimet Efendimizin lûtf ve âtıfetleri sayesinde hazineden ve

memuriyetler sırtından nice milyon kazanmış nice bendegân ve hususiyle firenk taifesinden nice bazirgân ve tercüman bulunduğundan, bu takdire göre ömrüne had ve hesap olamaz.

Namâdud: Hesapsız mânâsına.

Dini: Yani Âli Paşa Efendimizin dini demektir ki, para kazanmaktan ibarettir. Zira Zât-ı Devletleri filozof tabiatlı olduklarından, islâmiyete dair akaide inanmaya tenezzül buyurmazlar. Şârih-i fakir der ki: Burada din'e «para kazanmak» mânâsını vermek, duayı vaki'e mutabık kılarak velinimet Efendimize âcizane bir hizmettir; zira din kelimesine din-i islâm mânâsı verilip de «dini kadar feyze mazhar olsun» denilse «ömrü oldukça felâket ve hüsran köşesinde kalsın» gizli mânâsı zâhir olur; amma, zikredilen tevil mucibince «feyzine nihayet olmasın» demek çıkar. İmdi bu mânâların hangisi münasib ve daha güzel olduğu, nâzım ve şârihten kimin Velinimet Hazretlerinin hizmetine çalıştığı arbab-ı irfan'ın insaf ölçüsüne havale olunur.

İmanı: Yani Âli Paşa Hazretlerinin imanı demektir ki, Sadaret makamında müebbeden oturmak itikadından ibarettir. Yoksa Müslümanlık tarafındaki imanı ayniyle dini gibidir. Şârih-i hakir yine tekrar eder ki, imanı zikredildiği gibi tevil etmedikçe, matlûb olan dua anlaşılmaz. Zira «İslâmiyetteki imanı kadar ikbâl kesbetsin» demek «mahşeredek kûşe-i idbarda kalsın» zımnî mânâsını gösterir.

Hülâsa-i mânâ: Âli Paşa Efendimizin gönlü «varmış, yokmuş» dırıltılarıyla âzürde olmasın ve Cenab-ı Hak onu hasud'un târizinden âzâde buyursun ve gölgesi boyu kadar uzasın. Ömrü de lûtf-u ihsanı gibi hesapsız olsun. Din ve imanı kadar kesb-i feyz-ü ikbal eylesin. Âmin.

SÖZLÜK

— A —

Abd : Tanrı'nın yarattığı. Tanrı'nın kulu.
Abd-i fakir : Yoksul kul. Çoğunlukla, kendisinden söz açan kimse tarafından alçakgönüllülük deyim'i olarak kullanılır.
Abd-i hakir : Değersiz kul. Yukarıdaki anlamda kullanılır.
Acibe : Şaşılacak şey.
Â'da : Düşmanlar.
Adl : Adalet.
Adû : Düşman.
Afifane : Temiz olarak.
Âftab : Güneş.
Afv : Affetme. Suçunu bağışlama.
Afv ü safh : Birinin suçunu affetme.
Agâh : Haberi olan. Bilen.
Âgaz : Başlama.
Agnam : Koyun ve keçiler.
Agraz : Saklı kinler, garaz'lar. Maksatlar.
Agreb : Şaşırtıcı.
Âhar : Başka.
Ahen : Demir.
Ahen-dil : Demir yürekli.
Âhir : Son, sonraki.
Ahlâf : Halef'ler. Bizden sonra gelenler.
Ahra : Pek uygun, lâyık.
Ahter şinas : Müneccim. Yıldız ilminden anlayan.
Ahval : Hal'ler, durumlar.
Aide : İrat. Birine bağlanan gelir. Geri gelen.
Akaid : İnanılan, itikad edilen şeyler.
Akçe : Para.
Akd : Bir iş için sözleşme. Bağ.
Akdem : Daha eski. Daha önde. Daha önemli.
Aksâ : Uzakta bulunan. Uzak.
Akva : Pek kuvvetli.
Akval : Sözler, kaviller.
Âl : Sülâle, evlât. Hile, düzen.
Alâtarik : Yol üzerine, meslek üzerine.
Alem : Bayrak, iz, işaret.
Âlem : Dünya, yeryüzü. Bütün insan ve hayvanlar.
Âlem-i ilâhi : İlâhi âlem. Öbür dünya.
Alenen : Açıkça. Meydanda.
Âli : Yüksek.
Âlikadr : Rütbe ve derecesi yüksek.
Alkışhan : Alkışlayan, alkış tutan.
Âlûde : Bulaşmış.
Alül'âl : Yücelerin yücesi.
A'mal : İşler. Yapılan şeyler.
Âmal : İstekler, emeller.
Anh : Ona, ondan, onlardan.
Anifen : Demincek, az yukarıda.
Arbede : Kavga, gürültü.
Arız : Yanak.
Arızi : Gelip geçici.
Âri : Soyunmuş, kurtulmuş.

Arşun : Arşın.
Âsafane : Vezire yakışır şekilde.
Âsafâ : Ey yüce vezir, anlamında hitap.
Âsar : Eserler, izler, kalıntılar.
Âsar : Asırlar, yüzyıllar.
Âsayiş : Düzenlik, rahat, eminlik.
Âsayişvâye : Rahatlık nasib eden.
Âşar : Eskiden ürünlerden alınan vergi. Onda bir oranında.
Aşüfte : Delice Seven.
Atalet : Bir iş yapmadan oturmak.
Ateh : Bunaklık, bunama.
Âtıfet : Esirgeme, koruma, sevgi.
Âyine : Ayna.
Âzade: Kendi bildiğince yaşayan.
Azamet : Büyüklük, ululuk.
Âzar : İncitme.
Azimet : Yola çıkma, gidiş.
Azm : Kesin karar.
Âzürdedil : Gönlü kırılmış.
Azv : İftira.

— B —

Bade : Sonra.
Ba'del-eda : Yaptıktan, kıldıktan sonra.
Badeza : Bundan sonra.
Badezin : Bundan sonra.
Bâğıye : Âsi.
Bâhir : Parlak, güzel, belli, açık.
Bahs : Bir şey hakkında etraflı konuşma. Tartışma.
Bâl : Kol, kanat.
Bâl : Gönül, kalb.
Bâlâ : Yüksek, yüce.
Barekâllah: Allah mübarek etsin.
Barid : Soğuk.
Battal : Geçersiz, boş.
Bedahet : Apaçık.
Bedi' : Yeni bir şey yaratan.
Bedi : Bir edebî san'at.
Bedii : Güzellik, güzel.
Bedi-ül-ahval : Güzel haller, durumlar.
Bedter : Çok kötü, beter.
Bedremend : Nasiplenmiş.
Belâgat : Güzel ve san'atlı söz söyleme.
Beliyye : Güçlük, zorluk, sıkıntı.
Bende : Kul, birine bağlı.
Beri : Kurtulmuş. Hiçbir işe karışmamış.
Besalet : Yiğitlik. Yürek sağlamlığı.
Beşaret : Müjde.
Bevval : Çok işeyen.
Beyninde : Arasında.
Beytülmâl : Millet hazinesi.
Bezm : Yiyip, içip konuşulan meclis.
Bezm-i adl : Adalet meclisi.
Bibeha : Son derece değerli.
Bihemta : Eşsiz, benzersiz.
Bilâd : Beldeler, şehirler.
Bil'ibcal : Ağırlama, ululama ile.
Bilittifak : Oybirliği ile.
Binaberin : Bunun üzerine.
Bineva : Her şeyden yoksun, nasipsiz.
Bipayan : Sonsuz.
Bisebeb : Sebepsiz.
Bivaye : Nasipsiz.
Bûd ü nebud : var - yok.
Bünyan : Yapı, bina.
Bürhan : Delil, hüccet.

— C —

Canib : Taraf, yön.
Came : Elbise.
Cây : Yer.
Ceban : Yüreksiz, korkak.
Cebanet : Korkaklık.
Cedel : Bir konuda çekişmek.

Celâdet : Yiğitlik.
Cem' : Toplama.
Cemal : Güzellik, yüz güzelliği.
Cenab : Taraf, yön.
Cenab-ı Barî : Allah.
Cerbeze : Kandırıcı söz söyleme. Beceriklilik.
Cevaib : Halk arasında dolaşan sözler.
Ceyb : Cep.
Ceyş : Asker, ordu.
Cezire : Ada.
Cibal : Dağlar.
Cünban : Sallanan, kımıldanan, oynayan.
Cünbiş : Eğlence, cümbüş.

— Ç —

Çâk : Yırtık, yarık, yırtık yer.
Çarsu : Çarşı.
Çend : Birkaç, bazı.
Çerağ : Mum, kandil.
Çeşm : Göz.
Çeşm-i dilârâ : Gönül bezeyen göz.

— D —

Dahiye : Büyük belâ, âfet.
Dahl : Karışma, eli olma.
Dâire : Büyük bir kişinin evi ve adamları. Hükûmet idare kollarından herbiri. Oturulacak kat. Çember.
Dâiye : Büyük hırs ve arzu.
Dakik : İnce, nâzik (soyut fikirler için kullanılır.)
Dalâl : Sapıtmak. Doğru yoldan çıkmak.
Dârât : Büyük gösteriş.
Dâver : Hükümdar. Vezir.
Dâye : Dadı.
Deavi Nezâreti: Adliye Bakanlığı.
D'eb-i dirin : Eski töre.
Dehalet : Birine sığınma.
Dehan : Ağız.
Dehan-ı kerametbeyan : Keramet söyleyen ağız.
Dehrî : Maddeci.
Dekayık : Anlaşılması dikkat isteyen işler.
Demadem : Her zaman, sık sık.
Derhem : İncinme.
Derk : İyice anlama.
Derkâr : Belli, meydanda.
Dersaadet : İstanbul.
Derûn : İç, kalb, yürek.
Dest : El.
Devlet-i Âliyye : Osmanlı İmparatorluğu.
Dilâviz : Gönlü çeken.
Dilfirib : Gönül avlayan.
Dilhâh : Gönül isteği.
Dilhun : Gönlü kan ağlayan.
Dilnişin : Hoşa giden. Ferahlı.
Dilpezir : Gönlün beğendiği.
Dirâyet : Akıl, zekâ, beceriklilik. Diyânet: Dindarlık. Din emirlerine boyun eğme.
Duhan : Duman, tütün.
Dürr-i meknun : Mahfazalı parlak inci.
Düstur : Yasa, kanun.
Düstur-u mükerrem : Vezir, Sadrâzam.
Düvel-i muazzama : Büyük devletler.
Düyun : Borçlar.

— E —

Ebniye : Binalar, yapılar.
Eclâf : Edepsiz, utanmaz kişiler.
Ef'al : Fiiller, işler.
Efkâr : Fikirler.
Efrenci : Frenklere mensup, onlarla ilgili.
Efruhte : Parlamış, tutuşmuş.
Eğerçi : Her ne kadar, olsa da, ise de.
Ehaff : Pek hafif, en hafif.
Ehl : Sahip, malik olan. Becerikli. Karı veya kocadan her biri.
Ehl-i dil : Gönül erbabı.
Ehl-i hâcât : Hacet sâhipleri.
Ehl-i insaf : İnsaf sahipleri.
Ehl-i kalem : İyi yazı yazanlar.
Ehl-i maarif : Kültür sahipleri.
Ehl-i matlûb : Alacaklılar.
Ehl-i seyf : İyi kılıç kullananlar.
Ekâlim: İklimler.
Elhâletü hazihi : Bugün, şimdi.
Elkâb : Lâkaplar. İzzetlû, saadetlû v.b. gibi.
Elyevm : Bugün, hâlâ.
Emaret : Emirlik, beylik.
Emn ü eman : Rahatlık, eminlik, düzen, güven.
Emr : Emir, buyruk. İş, şey.
Emr-i diyânet : Din buyruğu.
Emr-i muhal : Yapılması imkânsız emir.
Emsâr : Büyük şehirler.
Emval : Mallar.
Emval-i metruke : Sahipleri kaybolmuş mallar.
Enam : Halk. Bütün yaratıklar.
Encam : Son.
Enis : Arkadaş :
Envâr : Nurlar.
Enver : Çok parlak.
Erbain : Kırk. Karakış.
Erşed : Doğru yola yakın olan. Davranışı beğenilir olan.
Ervah : Ruhlar.
Esb : At.
Esbak : Sabıktan önceki. Bir daha öncesi.
Esham : Sehimler, hisseler.
Eslâf : Geçmişler. Yerlerine geçilmiş kişiler.
Esma' : Kulak işitmeleri.
Esma' : İsimler.
Eş'ar : Şiirler.
Etba' : Birine bağlı olanlar. Uşaklar, hizmetçiler.
Evliya-yı umur : İş başındakiler.
Evsaf : Vasıflar, nitelikler.
Evsan : Putlar.
Eyadi : Eller
Ezcümle : O cümleden olarak.

— F —

Fa'al : Çalışkan, iş gören. Hareket halinde olan.
Fail : Yapan, işleyen.
Fâris : Süvari, binici.
Fâris-i ikbal : İkbal süvarisi. Yükselmeye koşan.
Fariza : Farz olan şey.
Fasahat : Bir dilin düzgün söyleniş ve yazılışı.
Fatanet : Zihin açıklığı. Çabuk kavrayış.
Fehva : Anlam, kavram.
Felek : Gökyüzü. Dünya, talih.
Ferahnâk : Sevinçli.
Ferhenk : Sözlük.
Ferruh-fâl : Talihi açık, uğurlu.
Fevt : Kaybetme, elden kaçırma.
Feyz : Bolluk, bağış, ihsan, mutluluk.
Füsûn : Büyü.
Füsûnkar : Büyüleyici.
Fütüvvet : Gençlik, yiğitlik, cömertlik.
Füyuzat : Feyzler.
Füyuzat bahş : Feyz veren.

— G —

Gadr : Acımazlık, haksızlık.
Gâhi : Bazan, ara - sıra.
Gaib : Hazır bulunmayan, görünmeyen.
Galle : Zahire, tahıl.
Garabat : Tuhaflıklar.
Gavail : Sıkıntı verici işler.
Gayur : Gayretli, dayanıklı.
Gazab : Öfke, darılma.
Gerdun : Dönen, dönücü, dünya.
Germi : Sıcaklık.
Germi-i bahs : Bahs'in sıcaklığı.
Girre : Gururlu, gafil. Boş şeylerle övünen.
Gulgule : Gürültü.
Gulüv : Saldırma.
Günagün : Türlü türlü.
Güya : Söyleyen, söyleyici.
Güftar : Söz, lâkırdı, şiir.
Güzin : Seçilmiş, seçkin.

— H —

Habbeza : Ne güzel, ne hoş!
Hadd : Sınır, kenar, derece.
Hadd-i kemal : Olgunluk sınırı.
Hâdim-ül-Haremeyn-üş'-Şerifeyn : Kutsal Mekke ve Medine'nin hizmetçisi. Osmanlı Padişahlarının lâkabı.
Hâfız : Koruyan, koruyucu.
Hâfız-ı devlet : Devlet'in koruyucusu.
Hâkister : Kül.
Hâkpây : Ayağın toprağı, tozu.
Hâlet : Hal, takdir.
Halvet : Tenha yere çekilme, tenha yer.
Hame : Kalem, başın üstü, tepe.
Hâmi : Koruyucu.
Hâmi-i din-i mübin : Müslümanlığın koruyucusu.
Hâris : Bekleyen, bekçi.
Hasbetenlillâh : Allah rızası için.
Hâsir : Hasret çeken.
Hasisa : Karakter, seciye.
Hasud : Kıskanç.
Haşem : Hizmetkâr ve maiyet halkı.
Hataya : Yanlışlar.
Hatem : Arapların Tay kabilesinden, cömertliğiyle ünlü bir Emir.
Havass : Bilginler, ileri gelenler.
Hayder : Aslan. Hazret-i Ali'nin lâkabı.
Hayırhâh : İyilik isteyen.
Hayyak-Allah : Allah ömrünü uzun etsin.
Hazain : Hazineler.
Hazf : Silme, aradan kaldırma.
Hemtab' : Ayni tabiatta.
Hemyan : Heybe, dağarcık.
Hengâm : Zaman, devir, çağ.
Hengâme : Savaş, kavga, gürültü.
Hıfz : Saklama, koruma.
Hırman : Bir şeyi elde edememe. Mahrumluk.
Hilye : Süs, cevher, güzel sıfatlar.
Hudavend : Zengin kimse, sahip, efendi.
Hukuk-u ibad : İnsan hakları.
Hulûs : Halislik, saflık.
Hunriz : Kan dökücü, zalim.
Huzur-u Şahane : Padişah'ın huzuru.
Hükkâm : Hâkimler.
Hüner-câme : Hünerden elbise.
Hüsn : Güzellik.

— I —

İktifa : Arkasından gitme.
İskat : Düşürme, hükümsüz bırakma.
İslâh : İyileştirme, düzeltme.
İspart : Eski Isparta devleti.
Istılâh : Terim.
İtlak : Adlandırma.
İtra : Aşırı övme.

— İ —

İbad : Kul'lar.
İbka : Yerinde bırakma, sürekli kılma.
İblağ : Gönderme, ulaştırma.
İbriz : Saf altın.
İbtal : Hükümsüz bırakma, bozma.
İbtida : Başlangıç, başlama, en önde.
İ'caz : Aciz kılma, çok düzgün söz söyleme.
İcaz : Sözü kısa kesme.
İclâl : Büyüklük, ululuk, ağırlama, ikram.
İcmal : Sözü özet söyleme.
İdare-i mahsusa : Devlet vapur işletme idâresi.
İdbar : Düşkünlük. Talihin yüz çevirmesi.
İham : Vehme düşürme. Bir edebî san'at.
İhlâs : Temiz ve içten sevgi, bağlılık.
İhtilât : Karışıp görüşme. Birlikte konuşma.
İhtiraat : Görülmemiş bir şeyler icat etme.
İkbal : Talihin iyi gitmesi. Büyük mevki.
İkdam : Devamlı çalışma, ilerleme.
İkmal : Tamamlama.
İlka' : Bırakma, atma, telkin.
İltizam : Taraf tutma, kendisi için gerekli sayma. Bir devlet gelirinin toplanmasını üstüne alma.
İlzam : Cevap veremez hale getirme, susturma.
İmhal : Mühlet verme.
İnayet : Lûtuf, iyilik, dikkat, gayret.
İnşad : Şiir okuma.
İntifa : Faydalanma.
İnzal : Nazil olma, indirme.
İrade-i seniyye : Padişah emri.
İrsal-i mesel : Söz arasına atasözü söyleme.
İrtikâb : Rüşvet alma, kötü davranışta bulunma.
İs'af : Birinin isteğini yerine getirme.
İsal : Ulaştırma, eriştirme.
İsm-i fail : Özel isim.
İstib'ad : Yakıştırmama, uzak görme.
İstical : Acele etme.
İstidrac : Derece derece arttırma, ilerleme.
İstikbal : Karşılama, gelecek zaman.
İstikmal : Bitirme. Bir işin eksiksiz oluşu.
İstikrah : Bir şeyi zorla yapma. Tiksinme.
İstikraz : Borç alma.
İstinbat : Bir söz veya işten gizli mânâ çıkarma.
İş'al : Yakma, tutuşturma, alevlendirme.
İşkal : Güçlük.
İtab : Darılma, azarlama, paylama.
İt'ab : Yorma.
İvaz : Bir şeye karşılık olarak verilen ve alınan şey.
İzmihlâl : Yok olma. Bozulup bitme.

— K —

Kâbiz-i ervah : Can alıcı, Azrail.
Kadd : Boy.
Kadh : Bir kimseyi ayıbını söyleyerek çekiştirme.
Kahhar : Kahredici, yok edici.
Kaide-i adl : Adalet kaidesi.
Kaime : Kâğıt para, kayme.
Kaknus : Bir masal kuşu.
Kal' : Sökme, yerinden oynatma.
Kal'a : Kale.
Kal'-ı cibal : Dağları yerinden oynatma.
Kâm : İstenen, arzu edilen şey.
Kamet : Boy - bos.
Kâmver : İsteğine kavuşmuş.
Kân : Bir şeyin kaynağı. Bir niteliğin bol olarak bulunduğu kimse.
Kande : Nerede.
Kavâim : Kâğıt paralar.
Kavl : Söz, davranış, sözleşme.
Kaziyye : İş, meşele, dâvâ, önerme.
Kebk : Keklik.
Kefere-i fecere : Günahkâr kâfirler.
Kelâm : Söz, ibare, fıkra, nutuk, dil. Tanrı birliğinden bahseden bilim, Kur'an.
Kenef : Taraf, yön.
Kenz : Hazine.

Kesâlet : Tembellik, uyuşukluk.
Kesb : Kazanma, kazanç, edinme.
Kesir : Bol, çok, çeşitli, sık.
Kesret : Bolluk, çokluk.
Keşâkeş : Çekişme, sıkıntı, tasa.
Kevkebe : Gökteki yıldız.
Kıble : Namazda yönelinen taraf. Mekke yönü.

Kıble-nüma : Kıbleyi gösteren.
Kıbti : Çingene.
Kıbtiyan : Çingeneler.
Kıla' : Kaleler.
Kıllet : Azlık, kıtlık.
Kilk : Kalem.
Kiram : Soylular, şereflîler.
Kitâbet : Kâtiplik, yazı işi.
Kühsar : Dağlık yer, dağ tepesi.
Küşe : Köşe.
Küşe-i idbar : Düşkünlük köşesi.

— L —

Lâfz : Ağızdan çıkan söz.
Lâklâk : Leylek.
Lâyuhsa : Sayısız, hesapsız.
Lâyüs'el : Sorumsuz, sorulamaz.
Lâyüs'el amma yef'al : Allah.
Lebaleb : Ağız ağıza dolu.
Lebriz : Taşkın.
Leff-ü neşr : Bir edebî san'at.
Lerze : Titreme.
Levhaşallah : Allah ırak eyleme. sin. Maşallah, aferin.
Levm : Başa kakma, paylama

— M —

Maani : Mânâlar, anlamlar.
Maarif : Bilimler. Bilgi, kültür.
Mabeyn : Ara. Sarayda, ileri gelenlerin başvuracakları daire.
Mabeyn-i Hümayun : Sarayda Padişah'ın özel kabullerini yaptığı daire.
Ma'delet: Adalet.
Madume : Mevcut olmayan.
Mahadim : Oğullar, mahdumlar.

Mahbub-ül-kulûb : Kalblerin sevgilisi.
Mahlûlat : Mirasçısı olmadığından evkaf'a kalan mallar.
Mahsud : Kıskanılan, hasret olunan, imrenilen.
Mahsusa : Özel, mahsus.
Mahud : Bilinen, sözü geçen.
Mahzuf : Silinmiş, kaldırılmış, hazf edilmiş.
Maide : Sofra, yemek, ziyafet.
Makal : Söyleme, söyleyiş.
Makam-ı meşihat : Şeyhülislâm makamı.
Makdem : Dönüp gelme.
Makduh : Beğenilmeyen, ayıp.
Makrun : Kavuşmuş, ulaşmış, yakın.
Maksur : Kısaltılmış, alıkonulmuş. Arapça kelimelerin sonunda Y şeklinde yazılan elif harfi.
Malâkelam : Söz götürmez.
Malâmal : Dopdolu.
Mali : Dolu :
Manend : Benzer, eş.
Mansıb : Büyük memurluk yeri, makam.
Ma'reke : Savaş meydanı.
Masnu' : San'atla yapılmış. Uydurma, düzme.
Matla' : Güneş'in veya bir başka yıldız'ın doğuşu, tulû.
Ma'tuh : Bunamış, bunak.
Mazarrât : Zararlar.
Mazmun : Anlam, kavram. Güzel söz.
Meal : Anlam, kavram.
Mebaliğ : Para'lar, meğlağlar.
Mebguz : Nefret edilen, sevilmeyen.
Mebrur : Hayırlı, faydalı, beğenilmiş.
Mebrurat : Hayırlı işler.
Mecbul : Yaratılmış.
Medyun : Borçlu.
Mefkud : Olmayan, bulunmayan
Mehamm : Önemli işler.
Me'huz : Alınmış.
Me'huzat : Alınan para.
Me'luf : Alışılmış, huy edinilmiş.
Memalik : Memleketler. Ülke.
Memalik-i Mahrusa : Osmanlı ülkesi.
Me'men : Emin, sağlam yer.
Memdud : Uzatılan.
Memduh : Övülmüş.
Memlû : Dolu.
Menba'-ı kemalât : Olgunluk kaynağı.
Menhut : Kazılarak oyulmuş.
Menkûb : Gözden ve mevki'den düşmüş.
Merayâ : Aynalar.
Mergub : İstenilen, sevilen.
Merkum : Adı yukarıda geçen. yazılmış.
Mesned : Yüksek memuriuk. Üzerine dayanılan şey.
Mesrur : Sevinçli.
Mestur : Örtülü, kapalı.
Meşâyih : Şeyhler.
Meşhun : Dolu, doldurulmuş.
Meşkûk : Şüpheli.
Meşreb : Tabiat, yaradılış.
Metali' : Matla'lar.
Mevani : Maniler, engeller.
Mevc : Dalga.
Mevrus : Miras kalmış.
Meyamin : Uğurlar, bereketler.
Meymun : Uğurlu, bereketli.
Mezahim : Zahmetler, eziyetler.
Mezra : Tarla.
Mısra-ı berceste : En güzel ve kuvvetli mısra.
Mikyal : Tahıl ölçeği.
Min gayri haddin : Haddim olmayarak.
Mir-i miran : Beylerbeyi. Eyalet valisi.
Muadat : Karşılıklı düşmanlık.
Muahharen : Sonradan.
Muaşşir : Öşür memuru.
Muhaffef : Hafiflendiren.
Muhal : İmkânsız.
Muharrerat : Yazılı kâğıtlar, mektuplar.
Muhassas : Tahsis olunmuş. Birine mahsus.
Muhassenat : Güzel işler.

Muhlis : Dostluğu ve davranışları içten olan.
Muhsin : İyilik eden, bağışta bulunan.
Muhtemel : Yanmış.
Muhyi : Canlandırıcı.
Muhyi-i şer'-i enver : Şeriat nurlarını canlandırıcı.
Murad : Maksat, istek.
Murassa : Değerli taşlarla donatılmış.
Murtaza : Beğenilmiş, seçilmiş. Hazret-i Ali'nin lâkabı.
Musib : İsabet eden, yanılmayan.
Muslih: Ara düzelten, sulh eden.
Mutasarrıf : Bir işi gönlünce yöneten. Bir malın sahibi. Tanzimat'tan sonra, büyük mülki memur.

Muvazabat : Devamlı çalışma.
Muziyat : Eziyet veren küçük hayvancıklar.
Muzmahil : Darmadağın olan, yok olan.
Muztar : Yapmak zorunda kalmış, zorlanmış.
Mübahase : İki kişi arasında bir iş için görüşme. Tartışma.
Mübin : İyiyi kötüden ayırt eden. Açık, belli.
Mücaneset : Bir cinsten olma.
Mücerred : Soyulmuş. Tek, yalnız. Cismi olmayan.
Müdara : Yüze gülme.
Müdebbir : Tedbirli.
Müennes: Dişi. Dişi kelime (gramerde).
Müevvil : Başka anlam veren.
Müeyyid : Kuvvetlendiren, yardım eden.
Müfahham : Ulu, tanınmış.
Müfsid : Ara açan, fesad koyan.
Mükerrem : Sayılan, saygı değer.
Mükrim : İkram eden, ağırlayan.
Mülebbes : Giyilmiş. Karışık.
Mülhaka : Katılmış, bağlı, ait.
Mülheme : İlham olunmuş.
Mülk : Bir devletin ülkesi. İrat getiren taşınmaz mal.
Mültezim : Devlet gelirini götürü olarak toplamayı üstüne alan kimse. Bir tarafı tutmak.
Mülûk : Hükümdarlar.
Mülûkane : Hükümdara lâyık, onunla ilgili.
Münşi : İyi nesir yazan.
Müraat-i nazir : Anlam yönünden birbirine uygun kelimeleri bir ibarede toplayan bir edebi san'at.
Mürg : Kuş.
Mürsel : Gönderilmiş, yollanmış.
Mürüvvet : Yiğitlik, mertlik, insanlık.
Müsellem : Kimse tarafından red. dedilmeyen. Teslim edilmiş.
Müstetir : Örtülü, gizlenen.
Müşir : Emir ve işaret eden. Mareşal.
Müş'ir : Bildiren, haber veren.
Müşkin : Mis kokulu.
Mütabaat : Birine tâbi olma, uyma.
Müteal : Yüce, yüksek.
Mütehaşi : Korkan, çekinen.
Müttefikan : Oybirliği ile.
Müttehizan : Kabul edenler.

— N —

Naat : Överek anlatma. Hazret i Muhammed için yazılmış kaside.
Nakd : Para. Para olarak bulunan servet. Peşin para.
Nakd-i va'd : Va'd edilen para
Nakib-ül-eşraf : Peygamber soyundan olanların işlerini görmek için hükûmetçe tayin olunan memur.
Nâle: İnleme, inilti.
Nâmâdud : Sayısız, çok.

Nâpâk : Temiz olmayan, pis.
Nâr : Ateş.
Nare : Nara.
Nâr-ı harik : Yangın ateşi.
Nâs : İnsanlar.
Nasârâ : Hıristiyanlar.
Nasb : Bir memuriuğa atanma, rütbe alma.
Nasr : Yardım. Üstünlük.
Nâzım : Düzenleyen. Nazım hali ne koyan. Manzume yazan.
Nâzım-ı nahrir : Büyük yetenekli, usta şair.
Nefs-i emmare : İnsanı kötülüğe sürükleyen nefis.
Nefy : Sürme, sürgün etme.
Nesl-i Resûl : Peygamber soyu.
Nesr : Düz yazı. Akbaba kuşu.
Nigâh : Bakış.
Nigehban : Bekçi, gözcü.
Nik : İyi, hoş.
Nik-encam : Sonu iyi.
Ni'meza : Ne güzel, ne hoş.
Niza' : Kavga, çekişme.
Nizam-ı âlem: Ülkenin düzeni.
Nush : Nasihat, öğüt.
Nusret : Yardım. Tanrı yardımı. Başarı, üstünlük.
Nümayan : Meydanda olan, görünen.

— P —

Pâymâl : Çiğnenmiş, ayak altında kalmış.
Penah : Sığınılacak yer.
Pervaz : Uçma, uçuş.
Perverde : Beslenmiş, yetiştirilmiş.
Pesend : Beğenme, seçme.
Peşşe: Sivrisinek.
Peyker : Yüz, surat.
Peyma : Ölçen, ölçücü anlamıyla bileşik kelimeler yapılır.
Pirahen : Gömlek.
Pişgâh : Ön.

— R —

Raiyyet : Bir hükümdar yönetimindeki vergi veren halk.
Rakik : İnce.
Reaya : Halk. Hıristiyan uyruklar.
Rekz : Yere saplayıp dikme.
Rekz-i alem : Bayrak dikme.
Rüsm : Vergi.
Re'sül mal : Ana para, sermaye.
Reyb-el-menun : Dünya olayları.
Re'y-i sâib : Yanılmayan fikir, görüş.
Rezm : Savaş.
Rûgerdan : Yüz çeviren, yüz çevirici.
Rüsum : Vergiler.

— S —

Sabavet : Çocukluk.
Sadâret : Sadrazamlık makamı. Başta bulunma.
Sadâretpenahî : Sadrâzama ait, Sadrâzamlıkla ilgili.
Sadâret-i Uzma : Yüce sadrâzamlık makamı.
Sâdat : Hazret-i Muhammed'in soyundan olanlar. Seyyitler.
Sadr : Göğüs, yürek. Yüce yer.

Her şeyin başı. Sadrâzam.
Sadrâzam : Padişah vekili. Başvekil.
Safder : Düşman saflarını yaran yiğit kişi.
Saff-ı nial : Pabuçların dizildiği yer. Pabuçluk.
Safh : Suç bağışlama. Yüz çevirme.
Safşiken : Düşman saflarını kıran.
Saika-i kader : Kader'in sürüklemesi.
Salâvat : Namazlar. Hazret-i Muhammed'e duâ okumak.
Samt : Susma.
Savt : Ses, bağırma.
Sây : Çalışma, emek.
Seciye : Huy, yaradılış, karakter.
Sehv : Yanlış.
Sek : Köpek.
Semender : Ateşte yaşayan bir masal hayvanı.
Serapâ : Baştan ayağa kadar.
Seraser : Baştan başa.
Serfüru : Baş eğme. Söz dinleme.
Serteser : Baştan başa.
Serzede : Baş vurmuş, baş göstermiş.
Sezavar : Uygun, yaraşır.
Sıdk : Doğruluk, yürek temizliği.
Sıdk-ı zeban : Doğru dilli olmak. Doğruyu söylemek.
Sıyt : İyi şöhret.

Sim : Gümüş.
Siyer : Hazret-i Muhammed'in hayatını anlatan kitap. Yollar, gidişler.
Suret : Dış görünüş. Surat, yüz. Resim. Nüsha, kopya.
Suret-i ziba : Güzel, yakışıklı yüz.
Sühan : Söz.
Sükkân : Oturanlar.
Sûlûk : Bir yola girme. Bir tarikata katılma.

— Ş —

Şahbaz : Gösterişli, yiğit. Beyaz ve iri doğan kuşu.
Şaibe : Leke. Eksiklik. Kötü iz.
Şârih : Bir eseri şerheden, açıklayan kimse.
Şârih-i fakir : Önemsiz şârih.
Şa'şaa : Parlaklık. Gösteriş. yaldız.
Şayeste : Uygun, yaraşır.
Şeb : Gece.
Şebab : Gençlik.
Şecaat : Yiğitlik.
Şehbender : Konsolos.
Şeh-i devran : Zamanın padişahı.
Şehrî : Aylık.
Şem' : Mum.
Şemail : Tabiatlar, huylar, ahlâklar.
Şemşir : Kılıç.
Şerh : Bir eseri açıklama. Açma, yarma.
Şevk : Neş'e, keyif, istek. Şiddetli istek.
Şevk-engiz : Neş'e koparan.
Şevket : Ululuk. (Padişahlar için kullanılır).
Şeyda : Çılgın. Sevgiden aklını yitirmiş Şaşkın.
Şeyhuhet : Kocama, yaşlılık.
Şiar : İşaret, iz. İyiye üstünlük veren işaret. Âdet.
Şime : Huy, tabiat, yaradılış.
Şîr-i ner : Erkek aslan.
Şive : Üslûp, tarz. Naz, eda.
Şuara : Şairler.
Şu'm : Uğursuz, şom.
Şücaan : Yiğitler.
Şüun : Olaylar.

— T —

Tab' : Huy, tabiat.
Tab'ı pak : Temiz huylu.
Ta'ciz : Aciz bırakma. Rahatsız etme.
Ta'dad : Sayma, sayıp dökme.
Tağyir : Değiştirme, başkalaştırma.
Tahir : Temiz.
Tahir-ül-neseb : Soyu temiz.
Tahlis : Kurtarma.
Tahsin : Beğenip alkışlama.
Tahtnişin : Taht'ta oturan. Padişah.
Tair : Uçan, uçucu.
Takrir : Resmî yazı. Siyasî yazı.
Takyid : Kayıtlama, bağlama, sınırlama.
Tal'at : Yüz, surat. Güzellik.
Taltif : Lütfetme. Gönül alma.
Tamamiyyet : Tamlık, bütünlük.
Ta'n : Sövme, yerme.
Tar : İplik, tel.
Tar : Karanlık.
Tarik : Yol, meslek. Allah'a varmak için tutulan yol.
Tarikat : Din esasları içinde Allah'a ulaşmak için tutulan yol.
Ta'riz : Dokundurmak, Taş atma Dokunaklı söz söyleme.
Tasdi' : Rahatsız etme, sıkma.
Ta'şir : On'a çıkarma veya on'a bölme. Öşrünü, ondalığını alma.
Ta'zim : Büyütme, ağırlama, saygı gösterme, ikram etme.
Tecviz : Bir işin yapılmasına izin verme.
Tedavül : Elden ele gezme. Kullanılma.
Tedenni : Aşağılama. Aşağı inme.
Te'dib : Edeplendirme, terbiye verme. Azarlama, ceza verme.
Tedmir : Tepeleme, sindirme, yok etme.
Teenni : Yavaştan alma, gecikme.
Tefrik : Ayırma, ayrı tutma, seçme.
Tekellüf : Külfete katlanma. Gösteriş, özenti.
Temlik : Mülkünü birine verme, onun üstüne yapma.
Temyiz : Seçme, ayırma. İyiyi kötüden ayırma.
Tenâsüb : Uygunluk, yakışma, orantı.
Te'nis : Bir kelimeyi müennes (dişi) yapma.
Tersâne-i Âmire : Devlet tersanesi.
Teshir : Ele geçirme, zaptetme.
Teshir : Büyüleme, büyü yapma.
Teşdid : Şiddetlendirme, sağlamlaştırma.
Tetebbü' : Bir şeyi etraflıca inceleme, geniş bilgi edinme.
Tevfik-i Huda : Tanrı yardımı.
Tevsi' : Genişletme.
Tezayüd : Ziyadeleşme, artma, çoğalma.
Tezhib : Yaldızlama. Altın sürme. Süsleme.
Tığ : Kılıç.
Tir : Ok.
Tuğyan : Taşma, taşkanlık.
Turfe : Yeni, görülmedik şey. Şaşılacak, garip şey.
Turfe-cüya : Yeni şeyler söyleyen. Garip şeyler söyleyen.

— U —

Ubeydane : Aşağı ve değersiz kula yakışır şekilde.
Ukab : Karakuş. Hz. Peygamber'in bayraklarından biri.
Ukba : Öbür dünya.
Ulema : Âlimler. İlmiye mensupları.
Umur : İşler. Maddeler. Şeyler.
Umur-ül cumhur : Halk işleri.
Uzma : Büyük, ulu.

— V —

Vacib : Bırakılması caiz olmayan, yapılması gerekli. Din bakımından yapılması gereken. Farz'dan sonra gelen emir derecesi.
Vacib-ül-eda : Yapılması vacib olan.
Vakı' : Vuku bulan, olan. Olağan, rastlanan.
Vakı : Vikaye eden, koruyan, saklayan.
Valâ : Yüksek, yüce.
Vâpesin : En gerideki, en sondaki.
Vâreste : Kurtulmuş, rahat. İstemez.
Vassaf : Vasf eden, tarif eden, öven.
Vech : Yüz, surat. Ön, alın. Tarz, üslûp. Sebep.
Vech-i mübarek : Mübarek yüz.
Vega : Gürültü, patırdı. Savaş.
Veraset : Mirasta hak sahibi olmak.
Vukuat : Olaylar. Polislik olaylar.
Vücuh : Yüzler, çehreler. Şehir veya kasabanın ileri gelenleri.
Vükelâ : Osmanlı Devletinde kabine üyeleri. Vekiller.
Vüs'at : Genişlik. Bolluk.

— Y —

Yafte : Bulmuş, bulunmuş, bulunan.
Yaver : Yardımcı.
Yed : El, kudret, güç, yardım, vasıta, mülk.
Yed-i tulâ : Geniş bilgi, ustalık.
Yenabi' : Pınarlar, kaynaklar.
Yenabi'-i zülâl: Tatlı su kaynakları.
Ye's : Umutsuzluk.
Ye's-ü hırman : Umutsuzluk ve mahrumluk.

— Z —

Zahib : Bir fikre uyan, kapılan. Giden, gidici.
Zâhir : Bir şeyin dış görünüşü. Meydanda olan şekli.
Zat : Sahip, malik.
Zat : Kendi. Saygı değer kimse. Asıl, öz, cevher.
Zeban : Dil.
Zebanekeş : Alevli, alevlenen.
Zebun : Güçsüz, kuvvetsiz, zayıf.
Zell : Yanlış, yanılma. Ayak sürçme.
Zem : Kötüleme.
Zer: Altın, akçe, para.
Zeval : Sona erme. Aşağılama, inme.
Zıll : Gölge. Koruma, sahip çıkma.
Zımn : İç taraf. Sözlerden çıkarılan gizli maksat.
Ziba : Güzel, süslü, yakışıklı.
Zik : Darlık, sıkıntı.
Zillet : Alçaklık, aşağılık.
Zimmet : Sahip çıkma zorunda kalma. Borç.
Zuafa : Zayıflar.
Zuhûr : Meydana çıkma, görünme. Belli olma.
Zülâl : Saf, temiz su.

— T —

Tab' : Huy, tabiat.
Tab'ı pâk : Temiz huylu.
Ta'ciz : Âciz bırakma. Rahatsız etme.
Ta'dad : Sayma, sayıp dökme.
Tağyir : Değiştirme, başkalaştırma.
Tahir : Temiz.
Tahir-ül-neseb : Soyu temiz.
Tahlis : Kurtarma.
Tahsin : Beğenip alkışlama.
Tahtnişin : Taht'ta oturan. Padişah.
Tair : Uçan, uçucu.
Takrir : Resmî yazı. Siyasî yazı.
Takyid : Kayıtlama, bağlama, sınırlama.
Tal'at : Yüz, surat. Güzellik.
Taltif : Lütfetme. Gönül alma.
Tamamiyyet : Tamlık, bütünlük.
Ta'n : Sövme, yerme.
Târ : İplik, tel.
Târ : Karanlık.
Tarik : Yol, meslek. Allah'a varmak için tutulan yol.
Tarikat : Din esasları içinde Allah'a ulaşmak için tutulan yol.
Ta'riz : Dokundurmak, Taş atma Dokunaklı söz söyleme.
Tasdi' : Rahatsız etme, sıkma.
Ta'şir : On'a çıkarma veya on'a bölme. Öşrünü, ondalığını alma.
Ta'zim : Büyütme, ağırlama, saygı gösterme, ikram etme.
Tecviz : Bir işin yapılmasına izin verme.
Tedavül : Elden ele gezme. Kullanılma.
Tedenni : Aşağılama. Aşağı inme.
Te'dib : Edeplendirme, terbiye verme. Azarlama, ceza verme.
Tedmir : Tepeleme, sindirme, yok etme.
Teenni : Yavaştan alma, gecikme.
Tefrik : Ayırma, ayrı tutma, seçme.
Tekellüf : Külfete katlanma. Gösteriş, özenti.
Temlik : Mülkünü birine verme, onun üstüne yapma.
Temyiz : Seçme, ayırma. İyiyi kötüden ayırma.
Tenâsüb : Uygunluk, yakışma, orantı.
Te'nis : Bir kelimeyi müennes (dişi) yapma.
Tersâne-i Âmire : Devlet tersanesi.
Teshir : Ele geçirme, zaptetme.
Teshir : Büyüleme, büyü yapma.
Teşdid : Şiddetlendirme, sağlamlaştırma.
Tetebbü' : Bir şeyi etraflıca inceleme, geniş bilgi edinme.
Tevfik-i Huda : Tanrı yardımı.
Tevsi' : Genişletme.
Tezayüd: Ziyadeleşme, artma, çoğalma.
Tezhib : Yaldızlama. Altın sürme. Süsleme.
Tîğ : Kılıç.
Tîr : Ok.

Tuğyan : Taşma, taşkanlık.
Turfe : Yeni, görülmedik şey. Şaşılacak, garip şey.
Turfegûya : Yeni şeyler söyleyen. Garip şeyler söyleyen.

— U —

Ubeydane : Aşağı ve değersiz kula yakışır şekilde.
Ukab : Karakuş. Hz. Peygamber'in bayraklarından biri.
Ukba : Öbür dünya.
Ulema : Âlimler. İlmiye mensupları.
Umur : İşler. Maddeler. Şeyler.
Umur-ül cumhur: Halk işleri.
Uzma : Büyük, ulu.

— V —

Vacib : Bırakılması caiz olmayan, yapılması gerekli. Din bakımından yapılması gereken. Farz'dan sonra gelen emir derecesi.
Vacib-ül-eda : Yapılması vacib olan.
Vakı' : Vuku bulan, olan. Olagan, rastlanan.
Vakı : Vikaye eden, koruyan, saklayan.
Valâ : Yüksek, yüce.
Vâpesin : En gerideki, en sondaki.
Vâreste : Kurtulmuş, rahat. İstemez.
Vassaf : Vasf eden, tarif eden, öven.
Vech : Yüz, surat. Ön, alın. Tarz, üslûp. Sebep.
Vech-i mübarek : Mübarek yüz.
Vega : Gürültü, patırdı. Savaş.
Veraset : Mirasta hak sahibi olmak.
Vukuat : Olaylar. Polislik olaylar.
Vücuh : Yüzler, çehreler. Şehir veya kasabanın ileri gelenleri.
Vükelâ : Osmanlı Devletinde kabine üyeleri. Vekiller.
Vüs'at : Genişlik. Bolluk.

— Y —

Yafte : Bulmuş, bulunmuş, bulunan.
Yaver : Yardımcı.
Yed : El, kudret, güç, yardım, vasıta, mülk.
Yed-i tulâ : Geniş bilgi, ustalık.
Yenabi' : Pınarlar, kaynaklar.
Yenabi'-i zülâl: Tatlı su kaynakları.
Ye's : Umutsuzluk.
Ye's-ü hırman : Umutsuzluk ve mahrumluk.

— Z —

Zahib : Bir fikre uyan, kapılan. Giden, gidici.
Zâhir : Bir şeyin dış görünüşü. Meydanda olan şekli.
Zat : Sahip, malik.
Zat : Kendi. Saygı değer kimse. Asıl, öz, cevher.
Zeban : Dil.
Zebanekeş : Alevli, alevlenen.
Zebun : Güçsüz, kuvvetsiz, zayıf.
Zell : Yanlış, yanılma. Ayak sürçme.
Zem : Kötüleme.
Zer: Altın, akçe, para.
Zeval : Sona erme. Aşağılama, inme.
Zıll : Gölge. Koruma, sahip çıkma.
Zımn : İç taraf. Sözlerden çıkarılan gizli maksat.
Zîba : Güzel, süslü, yakışıklı.
Zîk : Darlık, sıkıntı.
Zillet : Alçaklık, aşağılık.
Zimmet : Sahip çıkma zorunda kalma. Borç.
Zuafa : Zayıflar.
Zuhûr : Meydana çıkma, görünme. Belli olma.
Zülâl : Saf, temiz su.

— E —

Ebniye : Binalar, yapılar.
Eclâf : Edepsiz, utanmaz kişiler
Ef'al : Fiiller, işler.
Efkâr : Fikirler.
Efrenci : Frenklere mensup, onlarla ilgili.
Efruhte : Parlamış, tutuşmuş.
Eğerçi : Her ne kadar, olsa da, ise de.
Ehaff : Pek hafif, en hafif.
Ehl : Sahip, malik olan. Beçerik. li. Karı veya kocadan her biri.
Ehl-i dil : Gönül erbabı.
Ehl-i hâcât : Hacet sâhipleri.
Ehl-i insaf : İnsaf sahipleri.
Ehl-i kalem : İyi yazı yazanlar.
Ehl-i maarif : Kültür sahipleri.
Ehl-i matlûb : Alacaklılar.
Ehl-i seyf : İyi kılıç kullananlar.
Ekâlim: İklimler.
Elhâletü hazihi : Bugün, şimdi.
Elkâb : Lâkaplar. İzzetlü, saadetlü v.b. gibi.
Elyevm : Bugün, hâlâ.
Emaret : Emirlik, beylik.
Emn ü eman : Rahatlık, eminlik, düzen, güven.
Emr : Emir, buyruk. İş, şey.
Emr-i diyânet : Din buyruğu.
Emr-i muhal : Yapılması imkânsız emir.
Emsâr : Büyük şehirler.
Emval : Mallar.
Emval-i metruke : Sahipleri kaybolmuş mallar.
Enam : Halk. Bütün yaratıklar.
Encam : Son.
Enis : Arkadaş :
Envâr : Nurlar.
Enver : Çok parlak.
Erbain : Kırk. Karakış.
Erşed : Doğru yola yakın olan. Davranışı beğenilir olan.
Ervah : Ruhlar.
Esb : At.
Esbak : Sabıktan önceki. Bir daha öncesi.
Esham : Sehimler, hisseler.
Eslâf : Geçmişler. Yerlerine geçilmiş kişiler.
Esma' : Kulak işitmeleri.
Esma' : İsimler.
Eş'ar : Şiirler.
Etba' : Birine bağlı olanlar. Uşaklar, hizmetçiler.
Evliya-yı umur : İş başındakiler.
Evsaf : Vasıflar, nitelikler.
Evsan : Putlar.
Eyadi : Eller
Ezcümle : O cümleden olarak.

— F —

Fa'al : Çalışkan, iş gören. Hareket halinde olan.
Fail : Yapan, işleyen.
Fâris : Süvari, binici.
Fâris-i ikbal : İkbal süvarisi. Yükselmeye koşan.
Fariza : Farz olan şey.
Fasahat : Bir dilin düzgün söyleniş ve yazılışı.
Fatanet : Zihin açıklığı. Çabuk kavrayış.
Fehva : Anlam, kavram.
Felek : Gökyüzü, Dünya, talih.
Ferahnâk : Sevinçli.
Ferhenk : Sözlük.
Ferruh-fâl : Talihi açık, uğurlu.
Fevt : Kaybetme, elden kaçırma.
Feyz : Bolluk, bağış, ihsan, mutluluk.
Füsûn : Büyü.
Füsûnkar : Büyüleyici.
Fütüvvet : Gençlik, yiğitlik, cömertlik.
Füyuzat : Feyzler.
Füyuzat bahş : Feyz veren.

— G —

Gadr : Acımazlık, haksızlık.
Gâhi : Bazan, ara - sıra.
Gaib : Hazır bulunmayan, görünmeyen.
Galle : Zahire, tahıl.
Garabat : Tuhaflıklar.
Gavail : Sıkıntı verici işler.
Gayur : Gayretli, dayanıklı.
Gazab : Öfke, darılma.
Gerdun : Dönen, dönücü, dünya.
Germi : Sıcaklık.
Germi-i bahs : Bahs'in sıcaklığı.
Girre : Gururlu, gafil. Boş şeylerle övünen.
Gulgule : Gürültü.
Gulûv : Saldırma.
Günagün : Türlü türlü.
Güya : Söyleyen, söyleyici.
Güftar : Söz, lâkırdı, şiir.
Güzîn : Seçilmiş, seçkin.

— H —

Habbeza : Ne güzel, ne hoş!
Hadd : Sınır, kenar, derece.
Hadd-i kemal : Olgunluk sınırı.
Hâdim-ül-Haremeyn-üş'-Şerifeyn : Kutsal Mekke ve Medine'nin hizmetçisi. Osmanlı Padişahlarının lâkabı.
Hâfız : Koruyan, koruyucu.
Hâfız-ı devlet : Devlet'in koruyucusu.
Hâkister : Kül.
Hâkpây : Ayağın toprağı, tozu.
Hâlet : Hal, takdir.
Halvet : Tenha yere çekilme, tenha yer.
Hame : Kalem, başın üstü, tepe.
Hâmi : Koruyucu.
Hâmi-i din-i mübîn : Müslümanlığın koruyucusu.
Hâris : Bekleyen, bekçi.
Hasbetenlillâh : Allah rızası için.
Hâsir : Hasret çeken.
Hasisa : Karakter, seciye.
Hasud : Kıskanç.
Haşem : Hizmetkâr ve maiyet halkı.
Hataya : Yanlışlar.
Hatem : Arapların Tay kabilesinden, cömertliğiyle ünlü bir Emir.
Havass : Bilginler, ileri gelenler.
Hayder : Aslan. Hazret-i Ali'nin lâkabı.
Hayırhâh : İyilik isteyen.
Hayyak-Allah : Allah ömrünü uzun etsin.
Hazain : Hazineler.
Hazf : Silme, aradan kaldırma.
Hemtab' : Ayni tabiatta.
Hemyan : Heybe, dağarcık.
Hengâm : Zaman, devir, çağ.
Hengâme : Savaş, kavga, gürültü.
Hıfz : Saklama, koruma.
Hırman : Bir şeyi elde edememe. Mahrumluk.
Hilye : Süs, cevher, güzel sıfatlar.
Hudavend : Zengin kimse, sahip, efendi.
Hukuk-u ibad : İnsan hakları.
Hulûs : Halislik, saflık.
Hunriz : Kan dökücü, zalim.
Huzur-u Şahane : Padişah'ın huzuru.
Hükkâm : Hâkimler.
Hüner-câme : Hünerden elbise.
Hüsn : Güzellik.

— I —

İktifa : Arkasından gitme.
İskat : Düşürme, hükümsüz bırakma.
İslâh : İyileştirme, düzeltme.
Ispart : Eski Isparta devleti.
Istılâh : Terim.
Itlak : Adlandırma.
Itra : Aşırı övme.

— İ —

İbad : Kul'lar.
İbka : Yerinde bırakma, sürekli kılma.
İblağ : Gönderme, ulaştırma.
İbriz : Saf altın.
İbtal : Hükümsüz bırakma, bozma.
İbtida : Başlangıç, başlama, en önde.
İ'caz : Âciz kılma, çok düzgün söz söyleme.
İcaz : Sözü kısa kesme.
İclâl : Büyüklük, ululuk, ağırlama, ikram.
İcmal : Sözü özet söyleme.
İdare-i mahsusa : Devlet vapur işletme idâresi.
İdbar : Düşkünlük. Talihin yüz çevirmesi.
İham : Vehme düşürme. Bir edebi san'at.
İhlâs : Temiz ve içten sevgi, bağlılık.
İhtilât : Karışıp görüşme. Birlikte konuşma.
İhtiraat : Görülmemiş bir şeyler icat etme.
İkbal : Talihin iyi gitmesi. Büyük mevki.
İkdam : Devamlı çalışma, ilerleme.
İkmal : Tamamlama.
İlka' : Bırakma, atma, telkin.
İltizam : Taraf tutma, kendisi için gerekli sayma. Bir devlet gelirinin toplanmasını üstüne alma.
İlzam : Cevap veremez hale getirme, susturma.
İmhal : Mühlet verme.
İnayet : Lûtuf, iyilik, dikkat, gayret.
İnşad : Şiir okuma.
İntifa : Faydalanma.
İnzal : Nazil olma, indirme.
İrade-i seniyye : Padişah emri.
İrsal-i mesel : Söz arasına atasözü söyleme.
İrtikâb : Rüşvet alma, kötü davranışta bulunma.
İs'af : Birinin isteğini yerine getirme.
İsal : Ulaştırma, eriştirme.
İsm-i fail : Özel isim.
İstib'ad : Yakıştırmama, uzak görme.
İstiçal : Acele etme.
İstidrac : Derece derece arttırma, ilerleme.
İstikbal : Karşılama, gelecek zaman.
İstikmal : Bitirme. Bir işin eksiksiz oluşu.
İstikrah : Bir şeyi zorla yapma. Tiksinme.
İstikraz : Borç alma.
İstinbat : Bir söz veya işten gizli mânâ çıkarma.
İş'al : Yakma, tutuşturma, alevlendirme.
İşkal : Güçlük.
İtab : Darılma, azarlama, paylama.
İt'ab : Yorma.
İvaz : Bir şeye karşılık olarak verilen ve alınan şey.
İzmihlâl : Yok olma. Bozulup bitme.

— K —

Kâbiz-i ervah : Can alıcı, Azrail.
Kadd : Boy.
Kadh : Bir kimseyi ayıbını söyleyerek çekiştirme.
Kahhar : Kahredici, yok edici.
Kaide-i adl : Adalet kaidesi.
Kaime : Kâğıt para, kayme.
Kaknus : Bir masal kuşu.
Kal' : Sökme, yerinden oynatma.
Kal'a : Kale.
Kal'-ı cibal : Dağları yerinden oynatma.
Kâm : İstenen, arzu edilen şey.
Kamet : Boy - bos.
Kâmver : İsteğine kavuşmuş.
Kân : Bir şeyin kaynağı. Bir niteliğin bol olarak bulunduğu kimse.
Kande : Nerede.
Kavâim : Kâğıt paralar.
Kavl : Söz, davranış, sözleşme.
Kaziyye : İş, mesele, dâvâ, önerme.
Kebk : Keklik.
Kefere-i fecere : Günahkâr kâfirler.
Kelâm : Söz, ibare, fıkra, nutuk, dil. Tanrı birliğinden bahseden bilim, Kur'an.
Kenef : Taraf, yön.
Kenz : Hazine.

Kesâlet : Tembellik, uyuşukluk.
Kesb : Kazanma, kazanç, edinme.
Kesîr : Bol, çok, çeşitli, sık.
Kesret : Bolluk, çokluk.
Keşâkeş : Çekişme, sıkıntı, tasa.
Kevkebe : Gökteki yıldız.
Kıble : Namazda yönelinen taraf. Mekke yönü.

Kıble-nûma : Kıbleyi gösteren.
Kıbti : Çingene.
Kıbtiyan : Çingeneler.
Kıla' : Kaleler.
Kıllet : Azlık, kıtlık.
Kilk : Kalem.
Kiram : Soylular, şereflîler.
Kitâbet : Kâtiplik, yazı işi.
Kûhsar : Dağlık yer, dağ tepesi.
Kûşe : Köşe.
Kûşe-i idbar : Düşkünlük köşesi.

— L —

Lâfz : Ağızdan çıkan söz.
Lâklâk : Leylek.
Lâyuhsa : Sayısız, hesapsız.
Lâyüs'el : Sorumsuz, sorulamaz.
Lâyüs'el amma yef'al : Allah.
Lebaleb : Ağız ağıza dolu.
Lebriz : Taşkın.
Leff-ü neşr : Bir edebî san'at.
Lerze : Titreme.
Levhaşallah : Allah ırak eylemesin. Maşallah, aferin.
Levm : Başa kakma, paylama

— M —

Maani : Mânâlar, anlamlar.
Maarif : Bilimler. Bilgi, kültür.
Mabeyn : Ara. Sarayda, ileri gelenlerin başvuracakları daire.
Mabeyn-i Hümayun : Sarayda Padişah'ın özel kabullerini yaptığı daire.
Ma'delet: Adalet.
Madume : Mevcut olmayan.
Mahadim : Oğullar, mahdumlar.

Mahbub-ül-kulûb : Kalblerin sevgilisi.
Mahlûlat : Mirasçısı olmadığından evkaf'a kalan mallar.
Mahsud : Kıskanılan, haset olunan, imrenilen.
Mahsusa : Özel, mahsus.
Mahud : Bilinen, sözü geçen.
Mahzuf : Silinmiş, kaldırılmış, hazf edilmiş.
Maide : Sofra, yemek, ziyafet.
Makal : Söyleme, söyleyiş.
Makam-ı meşihat : Şeyhülislâm makamı.
Makdem : Dönüp gelme.
Makduh : Beğenilmeyen, ayıp.
Makrun : Kavuşmuş, ulaşmış, yakın.
Maksur : Kısaltılmış, alıkonulmuş. Arapça kelimelerin sonunda Y şeklinde yazılan elif harfi.
Malâkelam : Söz götürmez.
Malâmal : Dopdolu.
Mali : Dolu :
Manend : Benzer, eş.
Mansıb : Büyük memurluk yeri, makam.
Ma'reke : Savaş meydanı.
Masnu' : San'atla yapılmış. Uydurma, düzme.
Matla' : Güneş'in veya bir başka yıldız'ın doğuşu, tulû.
Ma'tûh : Bunamış, bunak.
Mazarrât : Zararlar.
Mazmun : Anlam, kavram. Güzel söz.
Meal : Anlam, kavram.
Mebaliğ : Para'lar, meğlağlar.
Mebguz : Nefret edilen, sevilmeyen.
Mebrur : Hayırlı, faydalı, beğenilmiş.
Mebrurat : Hayırlı işler.
Mecbul : Yaratılmış.
Medyun : Borçlu.
Mefkud : Olmayan, bulunmayan
Mehamm : Önemli işler.
Me'huz : Alınmış.
Me'huzat : Alınan para.
Me'luf : Alışılmış, huy edinilmiş.
Memalik : Memleketler. Ülke.
Memalik-i Mahrusa : Osmanlı ülkesi.
Me'men : Emin, sağlam yer.
Memdud : Uzatılan.
Memduh : Övülmüş.
Memlû : Dolu.
Menba'-ı kemalât : Olgunluk kaynağı.
Menhut : Kazılarak oyulmuş.
Menkûb : Gözden ve mevkiden düşmüş.
Merayâ : Aynalar.
Mergub : İstenilen, sevilen.
Merkum : Adı yukarıda geçen. yazılmış.
Mesned : Yüksek memuriuk. Üzerine dayanılan şey.
Mesrur : Sevinçli.
Mestur : Örtülü, kapalı.
Meşâyih : Şeyhler.
Meşhun : Dolu, doldurulmuş.
Meşkûk : Şüpheli.
Meşreb : Tabiat, yaradılış.
Metali' : Matla'lar.
Mevani : Maniler, engeller.
Mevc : Dalga.
Mevrus : Miras kalmış.
Meyamin : Uğurlar, bereketler.
Meymun : Uğurlu, bereketli.
Mezahim : Zahmetler, eziyetler.
Mezra : Tarla.
Mısra-ı berceste : En güzel ve kuvvetli mısra.
Mikyal : Tahıl ölçeği.
Min gayri haddin : Haddim olmayarak.
Mir-i miran : Beylerbeyi. Eyalet valisi.
Muadat : Karşılıklı düşmanlık.
Muahharen : Sonradan.
Muaşşir : Öşür memuru.
Muhaffef : Hafiflendiren.
Muhal : İmkânsız.
Muharrerat: Yazılı kâğıtlar, mektuplar.
Muhassas : Tahsis olunmuş. Birine mahsus.
Muhassenat : Güzel işler.

Nâpâk : Temiz olmayan, pis.
Nâr : Ateş.
Nare : Nara.
Nâr-ı harik : Yangın ateşi.
Nâs : İnsanlar.
Nasârâ : Hıristiyanlar.
Nasb : Bir memuriuğa atanma, rütbe alma.
Nasr : Yardım. Üstünlük.
Nâzım : Düzenleyen. Nazım haline koyan. Manzume yazan.
Nâzım-ı nahrir : Büyük yetenekli, usta şair.
Nefs-i emmare : İnsanı kötülüğe sürükleyen nefis.
Nefy : Sürme, sürgün etme.
Nesl-i Resûl : Peygamber soyu.
Nesr : Düz yazı. Akbaba kuşu.
Nigâh : Bakış.
Nigehban : Bekçi, gözcü.
Nik : İyi, hoş.
Nik-encam : Sonu iyi.
Ni'meza : Ne güzel, ne hoş.
Niza' : Kavga, çekişme.
Nizam-ı âlem: Ülkenin düzeni.
Nush : Nasihat, öğüt.
Nusret : Yardım. Tanrı yardımı. Başarı, üstünlük.
Nümayan : Meydanda olan, görünen.

— P —

Pâymâl : Çiğnenmiş, ayak altında kalmış.
Penah : Sığınılacak yer.
Pervaz : Uçma, uçuş.
Perverde : Beslenmiş, yetiştirilmiş.
Pesend : Beğenme, seçme.
Peşşe: Sivrisinek.
Peyker : Yüz, surat.
Peyma : Ölçen, ölçücü anlamıyla bileşik kelimeler yapılır.
Pirahen : Gömlek.
Pişgâh : Ön.

— R —

Raiyyet : Bir hükümdar yönetimindeki vergi veren halk.
Rakik : İnce.
Reaya : Halk. Hıristiyan uyruklar.
Rekz : Yere saplayıp dikme.
Rekz-i alem : Bayrak dikme.
Resm : Vergi.
Re'sül mal : Ana para, sermaye.
Reyb-el-menun : Dünya olayları.
Re'y-i sâib : Yanılmayan fikir, görüş.
Rezm : Savaş.
Rûgerdan : Yüz çeviren, yüz çevirici.
Rüsum : Vergiler.

— S —

Sabavet : Çocukluk.
Sadâret : Sadrazamlık makamı. Başta bulunma.
Sadâretpenahi : Sadrâzama ait, Sadrâzamlıkla ilgili.
Sadâret-i Uzma : Yüce sadrâzamlık makamı.
Sâdat : Hazret-i Muhammed'in soyundan olanlar. Seyyitler.
Sadr : Göğüs, yürek. Yüce yer.

— T —

Tab' : Huy, tabiat.
Tab'ı pâk : Temiz huylu.
Ta'ciz : Âciz bırakma. Rahatsız etme.
Ta'dad : Sayma, sayıp dökme.
Tağyir : Değiştirme, başkalaştırma.
Tahir : Temiz.
Tahir-ül-neseb : Soyu temiz.
Tahlis : Kurtarma.
Tahsin : Beğenip alkışlama.
Tahtnişin : Taht'ta oturan. Padişah.
Tair : Uçan, uçucu.
Takrir : Resmî yazı. Siyasî yazı.
Takyid : Kayıtlama, bağlama, sınırlama.
Tal'at : Yüz, surat. Güzellik.
Taltif : Lütfetme. Gönül alma.
Tamamiyyet : Tamlık, bütünlük.
Ta'n : Sövme, yerme.
Târ : İplik, tel.
Târ : Karanlık.
Tarik : Yol, meslek. Allah'a varmak için tutulan yol.
Tarikat : Din esasları içinde Allah'a ulaşmak için tutulan yol.
Ta'riz : Dokundurmak, Taş atma Dokunaklı söz söyleme.
Tasdi' : Rahatsız etme, sıkma.
Ta'şir : On'a çıkarma veya on'a bölme. Öşrünü, ondalığını alma.
Ta'zim : Büyütme, ağırlama, saygı gösterme, ikram etme.
Tecviz : Bir işin yapılmasına izin verme.
Tedavül : Elden ele gezme. Kullanılma.
Tedenni : Aşağılama. Aşağı inme.
Te'dib : Edeplendirme, terbiye verme. Azarlama, ceza verme.
Tedmir : Tepeleme, sindirme, yok etme.
Teenni : Yavaştan alma, gecikme.
Tefrik : Ayırma, ayrı tutma, seçme.
Tekellüf : Külfete katlanma. Gösteriş, özenti.
Temlik : Mülkünü birine verme, onun üstüne yapma.
Temyiz : Seçme, ayırma. İyiyi kötüden ayırma.
Tenâsüb : Uygunluk, yakışma, orantı.
Te'nis : Bir kelimeyi müennes (dişi) yapma.
Tersâne-i Âmire : Devlet tersanesi.
Teshir : Ele geçirme, zaptetme.
Teshir : Büyüleme, büyü yapma.
Teşdid : Şiddetlendirme, sağlamlaştırma.
Tetebbü' : Bir şeyi etraflıca inceleme, geniş bilgi edinme.
Tevfik-i Huda : Tanrı yardımı.
Tevsi' : Genişletme.
Tezayüd: Ziyadeleşme, artma, çoğalma.
Tezhib : Yaldızlama. Altın sürme. Süsleme.
Tîğ : Kılıç.
Tîr : Ok.
Tuğyan : Taşma, taşkanlık.
Turfe : Yeni, görülmedik şey. Şaşılacak, garip şey.
Turfe-güya : Yeni şeyler söyleyen. Garip şeyler söyleyen.

— U —

Ubeydane : Aşağı ve değersiz kula yakışır şekilde.
Ukab : Karakuş. Hz. Peygamber'in bayraklarından biri.
Ukba : Öbür dünya.
Ulema : Âlimler. İlmiye mensupları.
Umur : İşler. Maddeler. Şeyler.
Umur-ül cumhur : Halk işleri.
Uzma : Büyük, ulu.

— V —

Vacib : Bırakılması caiz olmayan, yapılması gerekli. Din bakımından yapılması gereken. Farz'dan sonra gelen emir derecesi.
Vacib-ül-eda : Yapılması vacib olan.
Vakı' : Vuku bulan, olan. Olagan, rastlanan.
Vakı : Vikaye eden, koruyan, saklayan.
Valâ : Yüksek, yüce.
Vâpesin : En gerideki, en sondaki.
Vâreste : Kurtulmuş, rahat. İstemez.
Vassaf : Vasf eden, tarif eden, öven.
Vech : Yüz, surat. Ön, alın. Tarz, üslûp. Sebep.
Vech-i mübarek : Mübarek yüz.
Vega : Gürültü, patırdı. Savaş.
Veraset : Mirasta hak sahibi olmak.
Vukuat : Olaylar. Polislik olaylar.
Vücuh : Yüzler, çehreler. Şehir veya kasabanın ileri gelenleri.
Vükelâ : Osmanlı Devletinde kabine üyeleri. Vekiller.
Vüs'at : Genişlik. Bolluk.

— Y —

Yafte : Bulmuş, bu'unmuş, bulunan.
Yaver : Yardımcı.
Yed : El, kudret, güç, yardım, vasıta, mülk.
Yed-i tulâ : Geniş bilgi, ustalık.
Yenabi' : Pınarlar, kaynaklar.
Yenabi'-i zülâl : Tatlı su kaynakları.
Ye's : Umutsuzluk.
Ye's-ü hırman : Umutsuzluk ve mahrumluk.

— Z —

Zahib : Bir fikre uyan, kapılan. Giden, gidici.
Zâhir : Bir şeyin dış görünüşü. Meydanda olan şekli.
Zat : Sahip, malik.
Zat : Kendi. Saygı değer kimse. Asıl, öz, cevher.
Zeban : Dil.
Zebanekeş : Alevli, alevlenen.
Zebun : Güçsüz, kuvvetsiz, zayıf.
Zell : Yanlış, yanılma. Ayak sürçme.
Zem : Kötüleme.
Zer: Altın, akçe, para.
Zeval : Sona erme. Aşağılama, inme.
Zıll : Gölge. Koruma, sahip çıkma.
Zımn : İç taraf. Sözlerden çıkarılan gizli maksat.
Ziba : Güzel, süslü, yakışıklı.
Zik : Darlık, sıkıntı.
Zillet : Alçaklık, aşağılık.
Zimmet : Sahip çıkma zorunda kalma. Borç.
Zuafa : Zayıflar.
Zuhûr : Meydana çıkma, görünme. Belli olma.
Zülâl : Saf, temiz su.